polítiques
51

Menors que emigren sols del Marroc a Catalunya

Marta Comas
i Violeta Quiroga

Menors que emigren sols del Marroc a Catalunya

Marta Comas i Violeta Quiroga

Menors que emigren sols del Marroc a Catalunya

Marta Comas
i Violeta Quiroga

Editorial Mediterrània

polítiques | 51

La col·lecció *Polítiques* és la principal col·lecció de la Fundació Jaume Bofill. S'hi publiquen aquelles investigacions que han estat encarregades i que es consideren més rellevants pel seu interès social i polític. Les opinions que s'hi expressen corresponen als autors.

La reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, compresos la reprografia i el tractament informàtic, resta rigorosament prohibida sense l'autorització dels propietaris del *copyright*, i estarà sotmesa a les sancions establertes a la llei.

Primera edició: desembre de 2005

© Fundació Jaume Bofill, 2005
Provença, 324
08037 Barcelona
fbofill@fbofill.org
http://www.fbofill.org

© d'aquesta edició: Editorial Mediterrània, S. L.
Guillem Tell, 15, entl. 1a
08006 Barcelona
Tel. 93 218 34 58 – Fax 93 237 22 10
editorial@emediterrania.com
www.emediterrania.com

Disseny de la col·lecció: Martí Abril
Disseny de la coberta: Amador Garrell
Maquetació: Jordi Vives

ISBN: 84-8334-708-3
DL: B-52.002-2005

Impressió: Romanyà Valls, Capellades (Anoia)
Imprès a Catalunya – *Printed in Catalonia*

Agraïments

Als menors immigrats protagonistes d'aquest llibre, que ens han aportat el seu commovedor testimoni.

A les famílies de menors immigrats que ens han explicat com van viure l'emigració dels seus fills.

A la Lorena Camaño i en Mohamed Abdellouahed Allaoui, per la seva col·laboració en les entrevistes realitzades als menors immigrats i el clima de confiança que van saber crear.

A en Vicenç Galea, en Jordi Pica i l'Ismael Palacín, que ens van ajudar quan la recerca es trobava en un carreró sense sortida.

A tots els infants i adolescents que decideixen emigrar per trobar un futur millor.

Índex

Presentació 11

1. Introducció 17
Justificació 19
L'estat de la qüestió en els estudis sobre menors immigrats no acompanyats 21
La metodologia 24
El treball de camp 28
· La mostra 28
· L'equip assessor 29
· Les reunions metodològiques 30
· Les entrevistes informatives 31
· Els tallers a Tànger 31
· Les sessions de contrast 31
Les dificultats metodològiques 32

PRIMERA PART: EL PERFIL SOCIOCULTURAL I FAMILIAR DELS MENORS QUE ARRIBEN A CATALUNYA 35

2. L'origen geogràfic 37

3. L'escolarització 51
L'abandonament escolar 58

4. La crisi socioeconòmica i familiar 67
L'estructura familiar i l'habitatge 71
L'economia familiar 73
El treball infantil i adolescent 77

SEGONA PART: L'EMIGRACIÓ CLANDESTINA 85

5. Els arguments per prendre la decisió d'emigrar 87
La família 90
La xarxa d'amics 91
"El Dorado" 93
El treball 95
L'aprenentatge d'un ofici 97
L'aventura 98
L'ajut de l'Administració 99

6. La posició familiar davant el projecte migratori del fill 103
Menors de l'àmbit urbà 106
Menors de l'àmbit rural del sud 110

7. El pas de la frontera 113
Principals llocs de sortida i mitjà de transport 115
L'estratègia per arribar a Espanya 121
· Des de les ciutats de Tànger i Ceuta principalment 122
· Des de les platges de Tarfaya i d'Alhucemas 128

TERCERA PART: ELS ITINERARIS I ELS PROCESSOS D'ACOLLIDA A CATALUNYA 137

8. L'itinerari a la Península 139

9. La desprotecció de la vida al carrer 159
Condicions de vida al carrer 165
· L'allotjament 165
· El tràfic de drogues com a mitjà per sobreviure 167
· La banda de carrer 168
· La situació de desprotecció 170
Salut i consums 170

10. Les adaptacions del sistema de protecció a Catalunya 179
Evolució del sistema de protecció 184
Marc legislatiu i situació legal dels menors entrevistats 193
Les repatriacions o retorns a origen 199
La percepció dels menors 204
Valoració del sistema per part dels equips educatius 212

QUARTA PART: D'EMIGRANTS A IMMIGRATS: LA INTEGRACIÓ 217

11. La relació amb la família des de Catalunya 219
Contacte amb la família 221
La influència dels pares en el procés migratori 226
El paper que ha jugat la xarxa de familiars a Espanya 233

12. Les xarxes de suport 239
Model migratori adult *versus* model migratori adolescent 241
Rumors i informacions en la xarxa: l'efecte crida 245
Solidaritat espontània 250

13. La inserció i claus de l'èxit 255
Valoració subjectiva del procés migratori 261

14. Conclusions i propostes d'actuació 269
El perfil dels menors 271
El paper de les famílies 275
La prevenció al Marroc 276
Els itineraris a la Península 278
La protecció 279
Les repatriacions 283
La salut i els consums 285
Les claus per a la integració 286

Annexos 289
Annex 1. Itineraris dels menors entrevistats 291
Annex 2. Marc legal vigent a les comunitats autònomes freqüentades pels menors immigrats 316
Annex 3. Organigrama de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (DGAIA) 2003-2004 319

Bibliografia 321

Presentació

Aquest treball és continuació d'altres que s'han realitzat des de la pròpia Fundació d'ençà de finals dels anys noranta amb la pretensió d'aportar coneixements a la qüestió dels menors immigrants no acompanyats. Aquesta és una qüestió especialment rellevant quan abordem el fenomen de la immigració, no tant pel nombre d'aquests menors, com per la transcendència pública que aquests processos migratoris de menors no acompanyats ha tingut i encara té en els mitjans de comunicació. Sovint, la imatge que ens ve al cap quan sentim parlar dels menors immigrats no acompanyats es troba carregada de negativitat.

Malgrat que com el seu nom indica ens trobem davant d'un col·lectiu que és subjecte d'una protecció especial per no haver assolit la majoria d'edat, la percepció social fa que no sempre això es consideri d'aquesta manera. Lamentablement, es produeix en el nostre inconscient un oblit de la seva condició de menors. El fet que alguns d'aquests nois es trobin en un procés de degradació personal —situació que pot requerir intervencions en el camp de la seguretat ciutadana— contribueix a consolidar aquesta imatge negativa. És evident que algunes informacions periodístiques reforcen amb gran insistència aquestes imatges, però ni tan sols aquesta situació en la qual alguns menors immigrants han quedat atrapats no ens pot fer concloure que tots aquests nois es troben en el mateix procés de degradació. La realitat, afortunadament, és molt menys alarmista que el que alguns titulars ens acaben resumint i la situació d'aquests

nois immigrants no acompanyats és molt més diversa que la que una notícia pot acabar recollint.

De la lectura de la recerca que teniu a les vostres mans en sobresurten diverses conclusions; la majoria d'elles, a més, ens serveixen per aprofundir en una percepció nova d'aquesta realitat. Indubtablement, la decisió de fer una recerca transnacional, en què una part del treball de camp s'ha realitzat al Marroc i l'altra a Catalunya, ha estat un gran encert en l'objectiu de disposar de nova informació, més veraç i sobretot d'oferir una mirada nova a una qüestió que en els darrers anys ha ocupat una part important de la nostra atenció.

De les diverses aportacions i reflexions que ens ofereix el treball que ha coordinat Marta Comas, la més rellevant des de la meva perspectiva és la que ens indica que aquests nois i noies no són, en un sentit estricte del terme, joves desarrelats en el seu país i que com a resultat d'aquest desarrelament han iniciat la seva aventura migratòria. Contràriament a la imatge que es té segons la qual els menors immigrants no acompanyats són el resultat d'una desestructuració social i familiar en origen, l'estudi ens descobreix que la realitat és molt diferent a la suposada.

La gran majoria d'aquests nois han estat vivint en família fins el mateix moment en què van iniciar el procés migratori, i el que és més important, la seva família és perfectament conscient i en molts moments imprescindible en l'aventura migratòria del fill. En unes circumstàncies així no ha de causar estranyesa que el contacte entre el menor immigrant i la seva família sigui relativament freqüent.

Com es remarca en l'estudi, les relacions no només són fluïdes entre el menor i la seva família, sinó que això clarament genera orientació i benestar en el jove, cosa que li permet, d'alguna manera, contrarestar algunes de les conseqüències negatives de la seva experiència migratòria. Així doncs, la percepció que sovint es tenia, segons la qual aquest jove immigrant no acompanyat havia trencat tota mena de vincles familiars s'hauria de revisar i actuar en conseqüència.

En aquest sentit, caldria preguntar-nos sobre l'oportunitat de les repatriacions d'aquests menors, una mesura que en els últims temps s'ha anat incrementant sense que tinguem, però, la certesa dels resultats que aquesta acció provoca. No es tracta només d'una qüestió que ens interessi des d'un vessant de possible vulneració de drets del menor. La qüestió rellevant és saber si aquesta mesura és eficaç en l'objectiu de retornar el menor a un entorn millor i, a la vegada, si esdevé una garantia per acabar amb la seva aventura migratòria. Les respostes a aquestes qüestions no són unívoques.

Un risc existent és el del trencament de la desconfiança d'aquests joves —no només dels repatriats, sinó dels del seu entorn— vers les institucions i persones que realitzen una funció educadora, dificultant així enormement la funció de protecció i tutela que l'administració ha de garantir. Aquesta és una qüestió especialment intensa en circumstàncies en què els processos migratoris d'aquests menors s'incrementen i en què les administracions implicades semblen decidides a retornar el menor a la seva família amb l'argument —gens insignificant, en principi— que és la família qui millor pot garantir l'educació i la protecció del menor. Un cop sabem, i l'estudi ho posa en evidència, que la pròpia família sol ser partícip del projecte migratori del menor, caldria interrogar-se sobre si els supòsits de la repatriació continuen sent adequats.

En qualsevol cas, no es tracta de fer un repàs exhaustiu en aquesta presentació de totes les qüestions que acompanyen els processos migratoris dels menors no acompanyats. La recerca aporta una mirada nova i rigorosa a aquest fenomen i, a més, s'aprofita per aportar reflexions sobre les principals qüestions que es donen en aquest fenomen, com són els aspectes de la repatriació, de la prevenció al Marroc, o el paper de les famílies, entre d'altres. Amb tota seguretat, aquest treball serà d'interès per a moltes persones. No només la metodologia és novedosa, sinó que els resultats aporten noves dades sobre els menors que emigren sols.

En darrer lloc, només resta mostrar l'agraïment a totes les persones que han fet possible aquesta recerca. Lògicament, a les seves autores, a l'equip de recerca, i en particular a la coordinadora del projecte, Marta Comas. La dedicació de totes elles ha estat imprescindible per fer que aquesta investigació arribés a bon port. També cal donar les

gràcies a l'equip d'UNICEF Tànger que ha volgut compartir amb la Fundació Jaume Bofill la possibilitat d'una recerca d'aquestes característiques. Finalment, l'agraïment més sincer als nois que han participat en aquest estudi amb el desig que el seu projecte migratori no trenqui amb els seus somnis.

Jordi Sànchez
Director de la Fundació Jaume Bofill
Desembre de 2005

1 Introducció

Justificació

La immigració de nois menors d'edat procedents del Marroc que vénen sols i es troben en situació de desemparament ha estat un fenomen sostingut a Catalunya, en els darrers sis anys. En aquest temps, han passat moltes coses i tant els joves protagonistes com la societat d'acollida s'han anat acomodant per trobar un millor encaix. S'ha avançat tant en les actuacions com en el coneixement d'aquest col·lectiu i de les seves necessitats. S'han descrit les tipologies de nois que arribaven, les diferents respostes que se'ls ha donat des de les administracions i s'han analitzat els efectes de cada una d'elles. També s'ha fet un esforç per quantificar-los. Però falta encara analitzar tot allò que té a veure amb la dimensió transnacional de la migració, i contextualitzar aquesta realitat dins del fenomen dels menors no acompanyats a la resta d'Espanya. Falta també una mirada global i crítica que permeti valorar el fenomen en tot el seu conjunt i descobrir per què encara hi ha peces que no encaixen. Amb aquesta intenció compiladora, la Fundació Jaume Bofill va iniciar l'any 2003 l'estudi que aquí es publica,[1] amb la intenció d'abordar aquesta perspectiva més integral, tant pel que fa a l'espai (Catalunya-Espanya-Marroc) com al temps (1999-2004), analitzant els esdeveniments des que es va començar a parlar de menors marroquins no acompanyats fins a l'actualitat.

1. El text íntegre de l'estudi, amb l'exhaustivitat de referències, així com els guions de les entrevistes i altre material preparatori de la recerca és consultable al fons documental de la Fundació Jaume Bofill.

El primer pas per emprendre un estudi bilateral que permetés comparar la situació a l'origen i al destí, era comptar amb un soci al Marroc que pogués desplegar un treball de camp rigorós, coordinat i que compartís els nostres mateixos objectius. Això vam trobar-ho amb la UNICEF-Marroc, que va veure com a oportunitat afegir a la recerca sobre infància en risc que estava duent a terme a la zona nord del país, la variable de la immigració de menors i la possibilitat de conèixer la situació d'acollida que viuen aquests nois a Catalunya. Es va signar un conveni de col·laboració l'abril del 2003 que és el que ha emmarcat aquests mesos de treball compartit. L'aprofundiment sobre les condicions de vida que han abocat aquests infants a l'emigració, la informació de primera mà sobre la mobilitat i la circularitat dels itineraris, ens ha ajudat a afinar millor en l'anàlisi i, en conseqüència, a aportar orientacions encarades a optimitzar les actuacions. De fet, com és habitual en els informes que presenta la Fundació Jaume Bofill, l'objectiu últim del treball és la seva aplicabilitat, concretant l'anàlisi de la situació en línies d'intervenció pública amb perspectiva de futur.

L'aplicabilitat d'aquesta investigació ha quedat garantida pel fet que s'hi han implicat tant institucions dedicades a la recerca com d'altres encarades a l'atenció directa dels menors immigrats. Un dels efectes esperats del procés de treball de camp era justament l'enfortiment de la xarxa d'associacions que actuen amb els menors desemparats a ambdós països, així com l'articulació de les vies de protecció i les garanties de defensa dels drets dels menors. El fet de comptar amb la UNICEF-Marroc com a contrapart, i de tenir la certesa que les persones i les entitats que constitueixen una incipient xarxa de protecció a la infància al Marroc hagin estat concernides en els tallers que s'han celebrat a Tànger i en les reunions de treball per a l'elaboració de les conclusions, aporta un valor afegit i clarament operatiu a la recerca.

A banda de les intencions d'anàlisi descrites més amunt, l'experiència d'aquests anys ha fet evident que es tracta, en molts casos, sobretot per a aquells nois que arriben amb menys de 16 anys, d'una emigració prematura i de risc que cal aturar. Prevenir-la, aconseguint que el projecte migratori es prorrogui fins a la majoria d'edat, hauria de ser un dels objectius prioritaris de l'actuació de l'Administració tant al Marroc com a Catalunya. En la prevenció intervé, a més de l'Administració i de la xarxa d'entitats de suport que més amunt esmentàvem, la família. Aquesta adquireix una funció destaca-

da, no només per com pot ajudar a disminuir l'emigració de menors, sinó també pel seu paper cabdal com a punt de referència per als nois que se n'han anat. L'estudi que presentem situa per primera vegada, parlant de menors estrangers no acompanyats, les relacions familiars en el punt de mira principal. Veure'ls també com a fills, a més de joves emprenedors que s'han aventurat sols en la seva emigració cap a Europa, i conèixer millor els vincles amb els pares, les expectatives d'uns i altres, les lleialtats o les ruptures, pot ser una de les claus de futures actuacions.

Una darrera novetat en la recerca ha estat incloure un eix d'anàlisi referent a la salut dels menors, entesa en el sentit ampli dels hàbits, la cura de si mateixos, els consums, les malalties, etc. Aquest apartat s'ha fet en coordinació amb l'equip de recerca de la Universitat Rovira i Virgili, en el marc d'un estudi més ampli que s'està duent a terme sobre la salut en l'adolescència i la joventut a Catalunya.

L'estat de la qüestió en els estudis sobre menors immigrats no acompanyats

Des del moment d'emergència del fenomen dels menors immigrats no acompanyats a Barcelona, la Fundació Jaume Bofill ha exercit un paper aglutinador de les diverses reflexions i recerques en aquest àmbit facilitant un espai d'intercanvi i de contacte entre la praxis i la reflexió teòrica. D'aquesta manera es va impulsar el primer debat a l'Aula de Provença l'any 1999, en el qual es constatava un gran desconeixement del tema i una creixent alarma social alhora que es feia palesa la feblesa del sistema de protecció per donar les respostes adequades a aquesta nova problemàtica. A continuació es va crear un seminari permanent, el resultats del qual es publicaven a la col·lecció Finestra Oberta, i que va ser un primer intent de sistematització tant per descriure millor el col·lectiu, com per analitzar els recursos d'atenció. Des d'aquell moment s'han anat succeint les recerques, les trobades i els treballs,[2] que culminem avui amb la presentació d'un estudi que té la transnacionalitat com a innovació.

2. La llista de treballs, tant els publicats com els inèdits, que s'agrupen en aquest entorn de debat generat per la Fundació Jaume Bofill, són els següents: Comas, 2001; Fundació FICAT, Rognoni, 2001; Quiroga

L'estat de la qüestió a hores d'ara posa de manifest que aquests nous actors socials, els petits *harraga*, tal com els anomena Quiroga (2003) en referència a l'emigració clandestina de menors marroquins, han adquirit una sobtada rellevància. Han estat objecte de nombrosos estudis i objectiu de noves polítiques públiques, que malgrat els esforços no els han ajudat a escapar definitivament de l'espiral de marginalització en la qual sovint es troben atrapats.

Com veurem, l'anàlisi dels menors immigrats com a estudi de cas és paradigmàtic de certes dinàmiques institucionals circulars i exemplifica alguns dels discursos hegemònics al nostre país sobre protecció a la infància, immigració, estrangeria i inclusió social. De manera que, més enllà de les apreciacions sobre el col·lectiu concret, les recerques realitzades transcendeixen aquest àmbit i il·lustren dinàmiques i tendències més generals aportant valor afegit a les conclusions. La reaparició a l'escena de l'atenció a la infància de certs arguments i pràctiques que es trobaven en desús perquè es consideraven assistencialistes[3] o excessivament repressius[4] i no encaixaven amb les perspectives d'educació integral i comunitària vigents, és un exemple d'aquelles qüestions que l'estudi dels menors immigrats ha deixat al descobert.

Hi ha alguns punts forts de les investigacions sobre menors immigrats realitzades d'ençà del 1998 que caldria destacar, ja que són el punt de partida del nostre treball:

- La multidisciplinarietat de les diferents recerques que, malgrat que no s'hagin articulat en treballs interdisciplinaris, sí que s'han coordinat i hi apareixen re-

2002; Rognoni i Martínez, 2002; Capdevila i Ferrer, 2003; Aja i Moya, 2002; Quiroga, 2003a; Camaño, 2002; Jiménez, 2003.

3. Fem referència als arguments que han permès obrir recursos de baixa exigència, com els centres nocturns o albergs, per a menors d'edat als quals normalment s'hauria de contemplar des de lògiques educatives i responsabilitzadores.

4. La Llei catalana 8/2002 sobre mesures de protecció dels menors desemparats i de regulació de l'atenció especial als adolescents amb conductes d'alt risc social, apareguda en un context de creixent preocupació per la seguretat pública, mostra com es poden portar els límits de la protecció a la frontera de la reforma; la capacitat per retenir els nois fins a trenta dies al centre educatiu sense que aquesta mesura l'hagi de dictar un jutge, ha estat més que discutida, fins i tot sectors de juristes han assenyalat la possible inconstitucionalitat d'aquesta mesura de control.

flectits els avenços en les diverses produccions. Trobem estudis jurídics, socials, psicològics, sociològics, etnogràfics i socioeducatius que junts aporten la complexitat necessària per a la comprensió del fenomen. La perspectiva sistèmica que va més enllà del menor com a subjecte de l'estudi, situant la interacció d'aquest amb el context social, cultural, polític, legal i econòmic del país d'acollida, com a camp del diagnòstic, ha estat una constant.

- L'aplicabilitat de la majoria de treballs esmentats, per la seva vocació de contribuir a la millora dels serveis que es prestin.
- La interconnexió entre tots els agents implicats (interventors directes, acadèmics i polítics) en un camp de dimensions abastables, sobretot quan ens cenyim a l'àmbit català. Alhora la coordinació es manté a nivell d'Estat espanyol i de l'àrea euromediterrània amb iniciatives com la xarxa REMI[5] o CONRED.[6] La Plataforma Ciutadana en Defensa dels Menors Immigrats Desemparats (PCMID), des del primer moment s'ha destacat perquè articula les iniciatives de la societat civil encarades a millorar la qualitat de vida d'aquests nois, i, en aquesta tasca, ha estat present en les coordinacions esmentades.
- La qualitat de les recerques empíriques, tant les que han utilitzat l'entrevista i l'observació etnogràfica com les que han analitzat la documentació dels arxius de l'Administració, ha permès acabar amb falsedats que distorsionaven completament la imatge d'aquest col·lectiu tant pel que fa al seu perfil sociològic com per la quantificació del mateix. S'ha pogut trencar aquella primera imatge miserabilista del *nen de carrer*, difonent una visió menys estigmatitzada entre l'opinió pública i sobretot entre els professionals dels centres educatius. S'ha contribuït a divulgar una imatge dignificada d'aquests nois, de les seves aspiracions i les seves dificultats. De la mateixa manera els estudis quantitatius han permès trencar el

5. La xarxa REMI (Réseau Euroméditerranéen pour la protection des Mineurs Isolés), va constituir-se a Marsella l'octubre del 2001 i aplega països del nord i del sud del Mediterrani.

6. La xarxa CONRED està formada per set països europeus (Dinamarca, Bèlgica, Suïssa, França, Itàlia, Portugal i Espanya) i dos països d'origen dels menors no acompanyats (Marroc i Algèria). El CONRED és un projecte europeu del programa Daphne de la D.G. de Justícia i Interior de la Comissió Europea, que pretén en la seva segona fase (2003-2004) ampliar l'informe comparatiu i el document de Bones Pràctiques de la primera fase (2001), la realització d'un seminari europeu i la proposta d'un observatori europeu sobre els menors no acompanyats.

mite de l'allau o de l'arribada massiva de menors, darrere del qual s'argumentava la incapacitat del sistema per fer front a una demanda creixent.

D'aquesta visió de conjunt se'n desprèn un bon estat de salut de la investigació sobre aquest col·lectiu, respecte al qual restava resoldre la manca d'estudis que contemplessin la perspectiva transnacional, quan de fet, aquest és un element clau per abordar un col·lectiu d'emigració molt recent i de trajectòries molt marcades per la mobilitat.

La metodologia

Com dèiem més amunt, aquesta investigació sobre menors immigrants és la primera realitzada a Espanya des d'una perspectiva transnacional. Aquest enfocament apareix en els estudis sobre migracions a partir del moment en què se superen les perspectives assimilacionistes i centrades en l'assentament de les poblacions nouvingudes, que van marcar la tendència dels anys setanta i vuitanta, i s'observa la migració com un continuum on les anades i vingudes de persones, béns, diners, expectatives o idees entre el país d'origen i el de destí no s'aturen. Es tracta d'una interrelació dinàmica en la qual aquests fluxos descriuen un nou camp d'anàlisi: el *camp migratori transnacional* definit tant per les relacions socials i institucionals com per les relacions de poder. El transnacionalisme adopta la idea bourdiana de *camp,* la qual conjuga les estructures econòmiques i polítiques que ens condicionen i la capacitat creadora i d'innovació dels individus. En aquest marc s'han de contemplar des del rol dels estats legislant i regulant els trànsits, fins a les estratègies particulars dels emigrants, que no perden contacte amb l'origen, alhora que esmercen energies per tal d'assentar-se i prosperar al destí. Els camps migratoris, per molt que a nivell abstracte els reduïm a la bipolaritat origen-destí, normalment són multinodals.

En la nostra investigació la perspectiva transnacional s'ha aconseguit amb la realització de dues recerques independents que tenen objectius propis però que comparteixen un espai d'intersecció (veure gràfic 1). En l'última fase de la recerca, l'afluència de menors del sud del Marroc a Andalusia va fer-nos plantejar d'obrir un nou front d'estudi, en aquest cas liderat per la Junta d'Andalusia, com a contrapart.

Gràfic 1.
Camp transnacional de la investigació

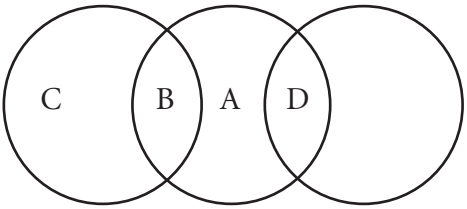

A. Recerca UNICEF-Marroc
C. Recerca Fundació Jaume Bofill
B. Recerca Transnacional UNICEF-Marroc - Fundació Jaume Bofill
D. Recerca transnacional de la Junta d'Andalusia i la UNICEF-Marroc

Font: Elaboració pròpia.

Especifiquem a continuació en quins àmbits s'han conjugat els diversos fronts de recerca i en quins s'ha avançat en paral·lel.

La recerca de la UNICEF al Marroc (A) es proposava:

- Analitzar els contextos migratoris i les expectatives dels menors al Marroc.
- Establir mecanismes de denúncia i protecció dels menors immigrants i prevenció de l'emigració irregular de menors.
- Avançar en el coneixement de l'emigració de noies, i en el tràfic de nens i nenes procedents del Marroc, dins la línia de defensa dels drets de la infància pròpia de la UNICEF.
- Avançar en la implicació de l'Administració estatal, a través dels seus diferents organismes, en la protecció de la infància en risc al Marroc.
- Organitzar unes jornades d'informació i sensibilització sobre els perills i els riscos inherents al fenomen de l'emigració clandestina dels infants menors d'edat.
- Proposar estratègies d'intervenció per a la protecció i la prevenció dels menors candidats a l'emigració.

- Realitzar accions diverses de sensibilització sobre les causes i les conseqüències de l'emigració clandestina.
- Reflexionar sobre els instruments necessaris per garantir el respecte dels drets dels infants dels menors immigrants en el país d'acollida.

La investigació, per la part marroquina, combinava una metodologia quantitativa i qualitativa, alhora que obria espais de participació en els quals els subjectes de la investigació (menors, les seves famílies i els professionals) hi tinguessin una part activa i un retorn de la informació. La recerca al Marroc s'ha estructurat a partir de cinc eixos de treball: la situació familiar dels infants que emigren;[7] la situació socioeducativa del menor;[8] els nens de carrer;[9] els menors retornats[10] i un darrer eix referent als menors arribats en pasteres. S'ha evolucionat de la mostra inicial que només contemplava nois d'origen urbà, sobretot de Tànger i Casablanca, a nois d'origen rural de la regió sud del país, vinguts amb pasteres arran dels fets de la tardor (setembre) del 2003 quan arriba a les costes andaluses una primera pastera amb vint-i-tres menors a bord a la qual en seguiran dues més a l'octubre. Això obre una nova tipologia de menors emigrants que cal començar a reconèixer.[11]

El treball d'investigació conjunt (B) es proposava:

- Conèixer la situació dels menors marroquins a Catalunya i a Andalusia pel que fa a la situació jurídica i administrativa, la trajectòria en el circuit de protecció

7. Per a aquest eix s'han realitzat a Tànger quranta-quatre entrevistes obertes a famílies, de les quals set corresponen a famílies dels nois entrevistats a Catalunya. Al sud (Alhucemas, Fes, Meknes, Beni Mellal, Sidi Sliman, El Kelaa-des-Skanhna) s'han fet vint-i-tres entrevistes, de les quals dinou són familiars dels nois arribats en pasteres a les costes andaluses, i una correspon a un dels nois residents a Catalunya.
8. S'han fet a Tànger cinquanta-tres entrevistes obertes a menors distribuïdes de la següent manera: trenta-tres menors expulsats d'Espanya, dotze menors potencialment emigrants, vuit menors residents a Espanya que es troben de vacances. De les entrevistes fetes a Barcelona, deu s'han inclòs en aquest eix.
9. S'han fet entre Tànger, Ceuta i Melilla vint-i-una entrevistes a menors que viuen al carrer.
10. Anàlisi de les entrevistes dels trenta-tres menors expulsats. També s'han fet onze entrevistes obertes a professionals del sector a Tànger (jutges, policies, *mokadem,* professors i una treballadora social).
11. S'han realitzat en centres de protecció de Cadis, Almeria i Granada dinou entrevistes a menors (disset nois i dues noies) que han creuat l'Estret en pastera. Aquest treball de camp correspon a la recerca finançada per la Junta d'Andalusia i realitzada pel mateix equip d'investigadors del Marroc.

i inserció, la relació amb la família, la reformulació del projecte migratori i el deteriorament en aquells casos en què hi ha un desemparament de fet.

- Conèixer les expectatives d'aquells que tenen Barcelona com a destí en el seu projecte migratori.
- Conèixer les famílies dels menors entrevistats que actualment viuen a Catalunya o a Andalusia, per reconstruir les històries de vida i tot l'univers familiar d'aquests menors.
- Conèixer i donar a conèixer les institucions implicades en la protecció i la inserció d'aquests menors, tant a Catalunya com a Andalusia com al Marroc.
- Implicar les respectives administracions locals i regionals en la prevenció i la protecció d'aquests menors.
- Fer el seguiment dels reagrupaments familiars o de les repatriacions que s'han dut a terme.

El treball d'investigació a Catalunya (C) es proposava, a més dels punts comuns**:**

- Reconstruir els itineraris dels menors des de l'origen fins al lloc d'establiment per entendre les tipologies dels menors que tenim a Catalunya.
- Analitzar punts forts i punts febles en l'actual circuit de protecció tenint en compte l'evolució del sistema en els últims sis anys.
- Valorar la influència de l'evolució en el sistema de protecció en els itineraris dels menors.
- Analitzar els factors que han intervingut en els itineraris d'inserció reeixits i en els que han quedat al marge del sistema.
- Delimitar les característiques de cada tipologia de nois que està arribant i preveure els recursos més adequats a cada grup.
- Distingir les tipologies de menors que no arriben al sistema de protecció i les seves xarxes de suport.
- Conèixer les xarxes de suport no institucional (parents, adults marroquins, xarxa d'iguals, etc.) amb què compten aquests menors a Catalunya.
- Percebre l'estat de salut tant física com psicològica dels menors immigrats durant el trajecte fins a arribar a Catalunya, i un cop establerts aquí.
- Tenir coneixement de les relacions familiars que es mantenen entre els menors a Catalunya i els parents al Marroc.

La metodologia d'investigació, per la part catalana, és fonamentalment qualitativa. L'abordatge quantitatiu a Catalunya, des de la publicació, l'any 2003, de l'estudi de M. Capdevila i M. Ferrer (que van treballar amb l'univers total de menors detectats per la DGAIA entre l'1 de gener del 1998 al maig del 2002, que va quedar establert en un total de 1.659 subjectes), ha quedat cobert, de manera que la nostra opció ha estat la del coneixement més aprofundit d'una vintena de casos significatius (no representatius) del col·lectiu.

El treball de camp

En el treball de camp s'han realitzat vint entrevistes semidirigides als menors, diverses reunions de seguiment amb l'equip assessor, entrevistes informatives amb professionals de les administracions catalana i marroquina, tallers de debat amb diversitat d'agents a Tànger i reunions de contrast amb els professionals del circuit a Barcelona.

La mostra

Respecte al grup de vint menors a entrevistar, la previsió inicial es va fer sobre la base de les dades de l'estudi de M. Capdevila i M. Ferrer esmentat més amunt. Els percentatges, pel que fa a tipologies i llocs de procedència, havien de ser com més aproximats a aquests millor: el 75% dels menors procedien del nord del Marroc (un 62% de Tànger); el 15% del centre del país (un 8% de Casablanca), i el 10% del sud del país (2% de Beni Mellal, 2% d'Erraxidia i 1% d'El Kelaa-des-Skanhna).

De les vint entrevistes realitzades a Barcelona i a Santa Coloma de Gramenet, només una correspon a una noia. Per la seva excepcionalitat aquest cas ha quedat fora de la mostra en fer l'anàlisi. La distribució geogràfica dels dinou nois restants, és la següent: onze són de la ciutat de Tànger i un de Larraix, (nord del Marroc); dos de Casablanca (centre atlàntic), i un de Kenifra, dos d'El Kelaa-des-Skanhna, 2 d'Erraxidia i 1 de Tadafart-Sah (sud). Per tant no hi ha gaires desviacions respecte a la previsió inicial, només que la major afluència dels menors del sud en els darrers anys s'ha vist reflectida en la mostra amb la qual finalment hem treballat.

La mostra havia de ser significativa no només pels llocs d'origen sinó també pels itineraris seguits. Calia atrapar com més situacions millor per les quals passen els menors immigrats no acompanyats un cop arriben a Catalunya. Tal com demostra el tall de la situació de cada un dels menors en el moment de l'entrevista, aquesta diversitat ha quedat suficientment garantida. Vegem-ho:

> un menor al Centre de dia de Santa Coloma de Gramenet que viu amb el seu oncle, un menor treballador (guixaire) a Mataró que viu amb joves compatriotes, un menor que viu a casa del seu pare,[12] dos menors que es troben en situació de carrer, dos menors al centre d'Estada Limitada Lledoners, dos menors al centre d'Estada Limitada Vilana, un menor al centre d'Estada Limitada Alcantara de Càritas, dos menors al Servei d'Atenció i Acollida Especialitzada per a Menors Immigrants (SAAEMI), dos menors al centre de formació Ei Casc!, dos menors en Centres Educatius de Justícia Juvenil Til·lers i l'Alzina, tres majors d'edat autònoms i una noia major d'edat del programa Punt de Referència.

Les entrevistes les han realitzat Mohamed Abdellouahed Allaoui, Lorena Camaño i Violeta Quiroga. Han estat entrevistes semiobertes basades en un qüestionari extens que contemplava qüestions des de la infància viscuda al Marroc i els itineraris migratoris familiars, incloent-hi els avis, fins a les expectatives de futur i la valoració del propi procés de mobilitat. En els annexos es pot consultar el guió de l'entrevista.

L'equip assessor

Els membres de l'equip assessor han realitzat funcions d'orientació tant en el disseny de la recerca com en el moment posterior d'anàlisi de les dades. Han contribuït a elaborar els instruments de recollida de la informació i el marc teòric de referència. Han format part d'aquest equip els professionals següents:

12. Cal no confondre aquest cas amb un possible reagrupament legal: el noi va emigrar clandestinament i sol i, un cop aquí, després de moltes vicissituds, va trobar-se amb el seu pare.

Liliana Suárez, antropòloga professora de la Universitat Autònoma de Madrid i experta en estudis d'immigració des de la perspectiva de la transnacionalitat; Ismael Palacín, educador social i responsable dels projectes d'inserció del Casal dels Infants del Raval; Mohamed Abdellouahed Allaoui, mediador cultural de l'Institut de Reinserció Social (IRES); Manel Capdevila, cap d'investigació del Centre d'Estudis Jurídics i exdirector del servei d'urgències de la DGAIA; Asunción Llena, pedagoga professora de la Universitat de Barcelona i membre de la Plataforma Ciutadana en Defensa dels Menors Immigrats Desemparats (PCMID); Xavier Puig, educador social i responsable del Centre d'Estudis i Projectes Socials (CEPS), i Oriol Romaní, antropòleg professor de la Universitat Rovira i Virgili.

La recerca al Marroc ha comptat amb l'antropòloga Mercedes Jiménez com a coordinadora, i amb l'assessorament de la terapeuta familiar Amina Bargach. Mohamed Serifi, com a representant de la UNICEF-Marroc, ha estat fent les funcions de direcció.

La coordinació de la recerca a Catalunya ha estat a càrrec de les antropòlogues Marta Comas i Violeta Quiroga, així com la redacció d'aquest informe.

Les reunions metodològiques

Aprofitant moments d'encontres internacionals en els quals participava tant l'equip de Catalunya com el del Marroc, s'ha solventat la dificultat pràctica de reunir-se físicament per discutir aspectes del treball que es fan difícils de tractar en la distància. Concretament, hem comptat amb les següents ocasions de trobada:

March 2003: jornada sobre infància en risc a l'escola de treball social de Tànger.
Abril 2003: jornada d'intercanvi de la xarxa CONRED a can Bordoi (Barcelona).
Juny 2003: jornades sobre repatriació de menors, a Tetuan.
Abril 2004: jornada sobre protecció a la infància a la Maison de la Femme a Tànger.

Maig 2004: seminari internacional de la xarxa CONRED.
Novembre 2004: IV Congrés d'immigració d'espanya, celebrat a Girona.

Les entrevistes informatives

S'ha mantingut una entrevista amb els responsables del servei d'urgències i de recursos de la DGAIA (abril 2004, posterior al canvi de govern de la Generalitat, i per tant amb els nous càrrecs del Departament de Benestar i Família), que ha servit per proporcionar aquelles dades secundàries que completaven les històries de vida dels nois entrevistats, i sobretot per a actualitzar la descripció del sistema d'atenció a la infància a Catalunya.

A Tànger, ens hem entrevistat amb Mohamed Azibou, director del *Centre de Sauvegarde* de menors de Tànger i president de l'Associació Tadamond per la defensa de la infància en risc, i amb Mounira Bouzid-Elalami presidenta de l'associació Darna. Ambdós són coneixedors de la xarxa de protecció a la infància al Marroc.

Els tallers a Tànger

Tal com s'ha mencionat més amunt, la recerca liderada per la UNICEF-Marroc preveia sessions d'intercanvi, anomenades tallers, en les quals participaven els menors, les seves famílies i interventors diversos del sistema d'atenció a la infància, sobretot representants d'ONG, atesa la poca implicació governamental en aquest tema. L'equip de Barcelona s'ha desplaçat i ha estat present en dos d'aquest tallers, les conclusions dels quals estan incorporades al treball que presentem.

Les sessions de contrast

Com a cloenda del treball de camp, durant l'abril i el maig del 2004 es van fer trobades amb diversos agents del sistema de protecció català amb l'objectiu de contrastar la

informació obtinguda en les entrevistes. Es va convocar a la totalitat d'entitats i serveis que estan implicats amb menors immigrats, però per dificultats d'agenda només van assistir-hi representants de les entitats que relacionem a continuació: Fundació Mercè Fontanilles (SAAEMI, Lledoners, Estrep i Vilana), Casal dels Infants del Raval, APIP (centre nocturn), CRAE Llar Betània, Creu Roja (centre nocturn), IRES (servei de mediació als centres educatius de Justícia Juvenil), Ei casc! (escola d'adults).

Les dificultats metodològiques

No podem tancar aquesta presentació sense referir-nos als entrebancs que han condicionat el procés de recerca i que ens han obligat a reajustar diverses vegades els plantejaments inicials a l'agenda del treball de camp. Al gener del 2003 es va tancar una primera proposta d'investigació que pretenia implicar com a soci del projecte a la FEDAIA (Federació d'Entitats d'Atenció a la Infància i l'Adolescència) amb l'objectiu que els resultats fossin realment aplicables i aplicats a Catalunya. Finalment aquesta col·laboració va quedar diluïda i la Fundació Jaume Bofill va emprendre l'estudi de la mà d'un sol soci: la UNICEF-Marroc, que va signar el conveni el 24 d'abril del 2003 en la primera reunió de treball mantinguda a Tànger. A partir d'aquí es mantenen les reunions corresponents amb els assessors i s'inicia un procés de sol·licitud de permisos a la Generalitat que després de diversos contactes culmina amb una negativa per part de la DGAIA de col·laborar amb la recerca el 20 de juny del 2003. Paral·lelament el Departament de Justícia Juvenil accepta la realització de les entrevistes previstes als menors atesos en dos dels seus centres: l'Alzina i Til·lers.

Aquesta resposta negativa de la DGAIA implica una reorientació en la recerca pel que fa a la part d'enquestes als centres i a l'accés als menors tutelats. Es reorienta el treball de camp cap a menors que no estiguin a la institució i s'obvia la part d'enquesta institucional que s'havia previst en un primer moment. Durant els mesos de setembre a novembre del 2003 es fan vint-i-tres entrevistes a menors, de les quals vint són utilitzades per a l'anàlisi i l'elaboració de conclusions. La denegació de permisos ha dificultat l'accés als centres, de manera que les entrevistes no s'han pogut realitzar en els espais de les institucions, i en la majoria de casos, s'han hagut de condensar en una sola entrevista

de dues hores sense possibilitat d'una segona conversa, que sempre permet repescar i arrodonir aquells temes que hagin pogut quedar inconclosos. Tampoc s'ha pogut contrastar de manera sistemàtica la informació obtinguda en les entrevistes amb la documentació pròpia de les institucions (protocols, expedients, memòries de gestió, etc.), sobretot pel que fa a la relació amb la família i l'estat de salut dels nois. Malgrat aquestes traves, la proximitat i la familiaritat de les tres persones que han dut a terme les entrevistes amb la temàtica tractada (un d'ells fins i tot podia realitzar-les en àrab o en berber), han facilitat el clima de confiança que traspua en llegir les entrevistes.

El canvi de govern de la Generalitat (novembre del 2003) i les noves directrius polítiques al Departament de Benestar i Família, tenen els seus efectes en la investigació, de manera que l'abril del 2004 el nou subdirector general de la DGAIA expressa la seva intenció de col·laborar en la recerca. A aquestes alçades el treball de camp ja està tancat, però encara som a temps d'incorporar informació rellevant i sobretot de sol·licitar dades estadístiques que ens permeten validar algunes tendències que intuíem.

Pel que fa als socis marroquins en la recerca transnacional, la relació també ha estat plena d'alts i baixos marcats per la dificultat de treballar des de la distància i sobretot pel desequilibri dels escenaris en els quals cadascú situa l'acció. Apuntem aquí una observació que desenvoluparem més extensament en les conclusions: el fet que al Marroc la protecció a la infància no sigui una competència estatal i que l'Estat de Dret encara no sigui una evidència, fa que l'objectiu final de la UNICEF hagi estat el d'elaborar un informe de la situació de la infància que contingués un clar toc d'atenció sobre la vulneració dels drets. Per dir-ho d'una altra manera, al Marroc la lògica del discurs se situa en un nivell obertament ideològic i polític i en canvi a Catalunya, el debat es mou en l'arena tecnicometodològica. Aquesta diversitat ha fet que les reunions de treball conjuntes celebrades a una riba o l'altra de la Mediterrània tinguessin accents, ritmes i participants molt diferents. Mentre que a Tànger ens movíem en l'ordre de les declaracions d'intencions i a les trobades es convidaven alts càrrecs i representants visibles d'ONG i institucions públiques, a Barcelona les trobades tenien un caràcter més reduït i amb menys voluntat de ressò mediàtic. A Barcelona hi han participat persones que pel seu coneixement acadèmic o pràctic podien aportar continguts a la reflexió, més enllà de la seva representativitat política.

Les divergències d'enfocament també han quedat paleses en els aspectes metodològics. Malgrat que totes les entrevistes realitzades segueixen un mateix guió i cerquen informació sobre uns eixos comuns consensuats, el fet que la recerca de la UNICEF-Marroc perseguís aportar resultats estadístics, ha comportat un tractament de la informació diferent: el treball s'ha hagut de realitzar amb una mostra àmplia i significativa; les preguntes de l'enquesta s'han adaptat, tancant-les, per tal de poder-les tabular; no s'han transcrit els discursos, i s'ha perdut així la riquesa de matisos de les entrevistes obertes autobiogràfiques. Una última dificultat a mencionar derivada de la pretensió d'obtenir un coneixement transnacional, ha estat la pretensió de fer casar les biografies d'uns fills a Catalunya amb els respectius pares al Marroc. De fet, dels vint nois a Catalunya només s'han localitzat set famílies. La resta o bé no han donat l'adreça correcta o bé han expressat que no volien que s'entrevistés els seus pares o aquests no han estat localitzables quan se'ls ha anat buscar. Malgrat aquesta limitació, a l'hora de fer l'anàlisi, s'han creuat les dades genèriques d'uns nois i unes famílies d'uns entorns molt propers, que malgrat que no coincideixin amb noms i cognoms sí que comparteixen la majoria d'experiències vitals.

Només queda concloure aquesta presentació animant el lector, la lectora, a endinsar-se en el coneixement dels itineraris que han seguit una vintena de menors, des que eren infants al seu país, tant a les àrees rurals del sud, com en les ciutats del nord, fins que abandonen l'escola i decideixen creuar l'Estret de manera clandestina i inicien un camí per l'Estat espanyol amb la il·lusió de prosperar i tornar un dia a saludar la família amb papers i diners a la butxaca, tal com fan molts altres compatriotes adults. Es tracta d'uns itineraris actualitzats que aporten informació sobre com han evolucionat les coses tant a l'origen, pel que fa a les informacions i a la planificació del viatge, com al destí, per les moltes adaptacions que han realitzat les administracions des del 1998, per tal d'anar adequant les respostes a les noves demandes. Es tracta doncs d'una aportació al coneixement que ja teníem sobre aquest col·lectiu, però més afinada i actualitzada, que pretén cenyir-se a la realitat i abandonar alguns mites que s'havien anat consolidant a l'entorn d'un perfil de jove errant, desarrelat i *pandillero*, que poc s'assembla a l'adolescent immigrat que arriba avui al nostre país. El fet de conèixer la versió de la família i de la societat marroquina aporta una riquesa i una profunditat a l'anàlisi que creiem que mancava en treballs anteriors.

Primera part:

El perfil sociocultural i familiar dels menors que arriben a Catalunya

2 L'origen geogràfic

Des del primer moment que es detecta a Catalunya el fenomen dels menors immigrats no acompanyats, tant la Direcció General d'Atenció a la Infància i a l'Adolescència (DGAIA) de la Generalitat de Catalunya, com les entitats privades constaten que la gran majoria d'aquests menors provenen del Marroc. No obstant, durant els primers anys (1996, 1997 i 1998) molts dels menors són identificats amb altres nacionalitats, perquè ells mateixos declaren procedir de països d'origen falsos a fi d'evitar una possible expulsió.

No és fins l'1 de gener de 1998 que la DGAIA, a fi d'evitar la duplicació d'expedients provocada per les diferents identitats i nacionalitats declarades pels menors, comença a identificar tots els menors per mitjà d'una fitxa fotogràfica. D'aquesta manera s'assegura que tots els expedients siguin únics, i que un mateix menor no tingui múltiples expedients oberts.

En un intent de recopilar tota la informació referent als menors immigrats que han tingut contacte amb la DGAIA i amb Justícia Juvenil, el Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia va iniciar al gener del 2002 una anàlisi quantitativa dels expedients tant vigents com finalitzats i de totes les fitxes simples[1] des de l'1 de ge-

1. Les fitxes simples, com el nom indica, són aquelles que només inclouen la informació bàsica del menor, és a dir, la identificació facilitada pel mateix menor (nom, nacionalitat...). Generalment no es té

ner de 1998 al maig del 2002.[2] Es va obtenir informació d'un total de 1.659 menors. Malgrat que no suposa la totalitat dels menors detectats i no detectats per aquest servei, significa el recull més gran d'informació sobre el fenomen realitzat fins avui a l'Estat espanyol.

Aquest estudi va acabar de demostrar la nacionalitat principalment marroquina dels menors immigrats no acompanyats arribats a Catalunya. Així, de 1.376 menors dels quals es va disposar d'aquesta informació, el 75% eren d'origen marroquí. No obstant, ja se sospitava que el percentatge en realitat encara era força més alt, ja que alguns menors citaven altres nacionalitats (principalment algeriana: el 13% de la mostra) malgrat ser la majoria marroquins, ja que citaven després la ciutat de Tànger com a lloc de residència. Així, el col·lectiu marroquí representava prop del 90% dels menors immigrats no acompanyats de Catalunya. Aquests percentatges coincidien amb altres dades disponibles, com per exemple que dels 258 menors no acompanyats que estaven en algun recurs de la DGAIA el 93% (241) eren marroquins.

No obstant, segons les últimes dades facilitades per la mateixa DGAIA, el 31 de març del 2004, la fotografia actual mostraria un descens dels menors marroquins, malgrat ser el primer col·lectiu estranger en nombre, el 66% (169 dels 258 menors estrangers acollits en centres d'acolliment i centres residencials d'acció educativa). Cal assenyalar, però, que aquestes dades no corresponen només a menors immigrats no acompanyats, sinó que inclouen també fills i filles de famílies immigrades. Les nacionalitats del 35% restant s'han diversificat i ampliat encara més respecte als anys anteriors. La segona nacionalitat, amb un 4%, era la romanesa, i l'equatoriana i la dominicana eren la tercera i la quarta nacionalitat amb un 3% respectivament. L'alemanya i la xinesa les seguien amb un 2% cadascuna.

més informació perquè el menor es va escapar immediatament i no ha tornat cap altra vegada a cap dels serveis i recursos de la DGAIA o de Justícia Juvenil. Per aquest motiu, les dades de les fitxes bàsiques no han estat verificades.

2. L'anàlisi es realitzà a partir de l'extracció d'informació d'aquests documents i a partir d'un qüestionari de 136 variables lliurat a diversos professionals. A més, aquest treball es va realitzar a partir de dades tant de Barcelona com de les delegacions territorials de Girona, Tarragona i Lleida, a fi d'obtenir una radiografia dels menors immigrats no acompanyats a tot Catalunya.

L'estudi anteriorment citat del Centre d'Estudis Jurídics (Capdevila i Ferrer, 2003), assenyalava que el 75% dels menors immigrats marroquins procedien del nord del país, i només la ciutat de Tànger suposava el 62% del total: és a dir, el municipi (*wilaya)* amb més concentració de població del nord del Marroc és també el principal origen dels menors. Seguidament hi trobem les dues altres ciutats del nord amb més concentració de població, a més d'Oujda, que són Tetuan i Larraix. Per tant, el fenomen dels menors immigrats no acompanyats es concentrava (el 69%) en tres de les quatre principals ciutats de la regió de Yebala, que són les tres més pròximes a les costes espanyoles. Els menors de les zones centre i sud no arribaven en aquell moment al 25% del total. En la zona centre cal destacar la ciutat de Casablanca, d'on provenien un 8% dels menors. Tanmateix, tenint en compte que és la ciutat més gran del Marroc, amb més de cinc milions d'habitants, la presència de menors immigrats és proporcionalment insignificant. Això mateix s'esdevé amb les zones del sud d'on provenen alguns dels menors: Beni Mellal (regió de Tadla-Atlas), Taroudannt (regió Sus), Zagora, El-Aiun, Erraxidia, Alnif (regió del Sàhara), El Kelaa-des-Skanhna, Fkih-Ben-Salah i Marràqueix (regió Atlas) i Safi (regió Atlàntica).

Concretament en el nostre estudi, malgrat ser una mostra en comparació a l'estudi anterior molt més petita, les tendències d'origen es mantenen. No obstant, cal destacar, com veiem en la taula 1, que l'origen del sud està augmentant.

Segons aquesta mostra gairebé el 60% dels menors entrevistats segueixen procedint del nord del Marroc, i encara el gruix més important, amb un 53%, de Tànger. Casablanca seria l'origen de tots els menors del centre, el 10%, per tant, la tendència es manté. Com hem assenyalat, el més significatiu d'aquesta mostra és que ens indica un augment important dels menors que procedeixen del sud, el 30%, dels quals 15% són del centre sud i el 15% restant del sud pròpiament dit. La DGAIA i, concretament, el servei d'urgències ja ha assenyalat en diverses trobades que els menors d'origen del sud del Marroc estan augmentant des de l'any 2002, i això encara de forma més accentuada en el període 2003-2004. A partir de setembre del 2003 apareix en els mitjans de comunicació l'alarma social de l'arribada de pasteres a Andalusia de menors procedents del sud.[3]

3. A *El País*, per exemple, van aparèixer tots aquests titulars: "*Una patera repleta de menores*", 25/09/03; "*La patera repleta de menores agrava el contencioso entre Madrid y Rabat*", 26/09/03; "*Los menores de la*

Taula 1.
Llocs del Marroc d'origen dels menors immigrats no acompanyats entrevistats

Zones	Municipis	Menors	% mostra
Del nord	Tànger	10	53%
	Larraix	1	5%
	Total	11	58%
Del centre-atlàntic	Casablanca	2	11%
	Total	2	11%
Del centre-sud	N'ssour-Kenifra	1	5%
	El Kelaa-des-Skanhna	1	5%
	Karaomia-El Kelaa-des-Skanhna	1	5%
	Total	3	16%
Del sud	Bonagraff-Erraxidia	1	5%
	Gulmin- Erraxidia	1	5%
	Tadafait-Salh	1	5%
	Total	6	32%
Total Marroc		**19**	**100%**

Font: Elaboració pròpia.

De la mostra catalana, quatre dels sis menors que procedeixen del sud fa menys d'un any que són a Espanya i a Catalunya; mentre que més de deu dels menors del nord fa més de dos anys i mig que són a Espanya. Per això, es planteja que seria interessant realitzar noves investigacions amb menors nouvinguts fa menys d'un any, per veure si arriben més menors del sud o la tendència és manté. Els orígens principals d'aquests menors del sud segueixen confirmant les zones anteriorment citades.

Si especifiquem encara més l'origen d'aquests menors veiem que els menors de Tànger procedeixen majoritàriament dels barris perifèrics de la ciutat, com apunten altres estudis (Quiroga, 2003; Jiménez, 2003). Principalment, aquests menors procedeixen dels barris de Charb Bendiban, Bir Chifa, Souani, Sidi Drissia, és a dir, majoritària-

patera tienen un 'tutor' que les haría delinquir", 27/09/03; "*Interceptada en Fuerteventura una patera con 36 inmigrantes, 13 de ellos menores*", 18/10/03; "*Llegan en patera 29 menores marroquíes*", 24/10/03; "*Tres detenidos por tráfico de inmigrantes menores de edad*", 28/10/03; "*Pateras y menores*", 24/11/03; etc.

ment del districte de Beni Makada.[4] Aquest districte presenta la densitat de població més elevada de Tànger i és el que ha absorbit la majoria dels nouvinguts de les àrees rurals, encara actualment. Tanmateix, convé no oblidar els barris populars del centre antic i altres zones deprimides del districte de Xarf, que podrien ser focus d'emigració creixents en el futur.

De forma similar, a Casablanca també és dels barris perifèrics de la ciutat d'on provenen gran part dels menors. Així, segons l'Associació de Marsella Jeunes Errants,[5] el 90% dels menors marroquins que atenen provenen de tres barris perifèrics: Sidi Bernoussi, l'antiga Medina i Honk.

La diferència significativa entre els menors que procedeixen del nord o del centre del Marroc respecte als originaris del sud, és que gairebé tots els primers són de ciutat, i de barris perifèrics d'autoconstrucció, fruit de les migracions internes que es produeixen de forma intensa principalment entre 1970 i 1980 a les grans ciutats del país, entre elles Casablanca i Tànger. Mentre que els menors que provenen del sud procedeixen de nuclis petits, és a dir, de pobles o petites ciutats o, fins i tot, de cases aïllades enmig d'una vasta extensió rural. L'Ibrahim ens ho explica d'aquesta manera:

> *Pequeño. Pueblo 300 o 400 habitantes, casas juntas.*
> *(Ibrahim)*

Si observem les migracions internes i/o externes que es donen en els nuclis familiars dels menors, no només dels pares sinó també dels avis, queda palès el pes de l'èxode rural. La taula 2 ens indica l'origen dels menors en comparació amb el dels seus familiars més directes.

4. A Tànger des de 1997 hi ha tres districtes municipals: Tànger-ciutat, Tànger-Xarf i Beni Makada.
5. Memòria d'activitats, 1998. Inèdita.

Taula 2.
Llocs d'origen dels menors immigrats i de les seves famílies

Menors	Pares	Avis
11 de Tànger	3 de Tànger	2 camp-ciutat nord
		1 camp-ciutat sud
	4 camp-ciutat nord	cap emigració
	1 camp-ciutat: sud-nord	desconegut
	3 desconegut	desconegut
1 de Larraix (nord)	1 poble-ciutat: centre-nord	cap emigració
2 de Casablanca (centre)	2 poble-ciutat: centre	cap emigració
6 sud	cap emigració	1 camp-ciutat
		5 cap emigració

Font: Elaboració pròpia.

Com vèiem en els menors del nord i del centre del Marroc, han estat els pares qui han realitzat aquesta migració, i no els avis. Normalment, la migració del camp a la ciutat es va donar principalment a les ciutats més grans i més properes. Segons Temsamani (1983) a Tànger aquesta emigració procedia en més d'un 60 % dels nuclis rurals de la mateixa regió de Yebala. Aquesta emigració va coincidir generacionalment amb els pares dels menors immigrats, ja que es dóna principalment de forma intensa en les últimes tres dècades del segle XX. Així, al Marroc, del 1960 al 1982 es passa d'un 29,3% de població en zones urbanes a un 43%, i al 1995 aquest percentatge ja assolia el 52%, del qual el 32% vivia en ciutats de més 750.000 habitants (López García, 2000; Tozy, 2000).

En el cas dels menors del sud d'aquesta mostra, la majoria dels pares i avis no han realitzat aquesta emigració del camp a la ciutat. Només l'avi d'en Moad, per part de mare, havia emigrat del Sàhara a El Kelaa-des-Skanhna. Tots pertanyen a nuclis petits, i la majoria dels menors han nascut al mateix lloc que els pares i els avis. En aquest sentit podem afirmar que la migració protagonitzada pels menors no és fruit d'una història familiar de mobilitat, sinó que la seva generació és la pionera. Seria el cas d'en Moad, que malgrat no tenir cap tradició migratòria dels ascendents directes, té set

cosins paterns, d'edats entre 15 i 39 anys, que han emigrat a Europa. Així, ell els imita, i es converteix en el primer a marxar del seu nucli familiar.

Per tant, segons la nostra mostra, aquests menors són els primers de la cadena migratòria de tres generacions. Tanmateix, com acabem de veure anteriorment, hem de ser prudents amb aquesta afirmació, que plantegem com una hipòtesi de treball. En un futur caldria comprovar si es confirma aquesta tendència.

En general en els fluxos migratoris hi ha una correlació entre les migracions internes i les externes o internacionals. I, a més, hi ha una correspondència des de bon principi entre les zones d'origen de les migracions internacionals, i els països i regions d'acollida a l'estranger. La majoria de les migracions a Catalunya provenen del nord del Marroc; molta d'aquesta població ja havia emigrat prèviament del camp a la ciutat, per decidir temps després tornar a provar sort emigrant cap a Europa. En els relats dels menors sovint es fa referència als parents que són a l'estranger:

> *Tenía a mi hermano en Italia, yo también quería irme. Acabé la educación primaria. Ya está.*
> *(Adil)*

> *Los Kchacha van a Francia. Yo España.*
> *(Ismael)*

Al Marroc, el moviment migratori a l'exterior s'inicia en els anys setanta (Noin, 1970), amb l'exportació de mà d'obra barata d'homes sols, joves i casats, que deixaven la seva família al país d'origen. Els itineraris principals dels emigrants del sud eren preferentment França, Bèlgica i Alemanya. A partir dels anys setanta i vuitanta, de forma similar a les migracions internes, les migracions externes es generalitzen i es diversifiquen. Es calcula que van emigrar més d'1,1 milions de marroquins en aquest període. Les restriccions dels anteriors països tradicionalment destinataris de la mà d'obra marroquina van produir l'obertura de noves destinacions (Espanya, la resta del Magrib i el Golf Pèrsic). També s'amplien les regions de procedència dels emigrants. I així, als emigrants de zones urbanes (Casablanca, Rabat, Fes, Meknès, Kenitra, Marràqueix,

Agadir, Tetuan o Tànger) s'hi afegeixen els procedents de l'emigració rural. També en aquest moment comencen a arribar dones i nens a Europa, fruit del reagrupament familiar. Finalment, a principis dels anys noranta, el mateix govern marroquí xifra en més d'1,8 milions els marroquins residents a l'estranger. El 80% estan establerts a la Comunitat Europea i, d'aquests, la meitat a França i als Països Baixos. Però aquests percentatges començaran a canviar de forma notable en els anys següents amb l'aparició dels nous destins esmentats, entre els quals hi ha Catalunya. Així, només a Catalunya la immigració marroquina va passar de 16.000 persones l'any 1991 (Colectivo Ioé, 1994) a més de 150.000 empadronades en acabar l'any 2003 (Aja i Nadal, 2004). A finals dels anys noranta comença a aparèixer el col·lectiu dels menors immigrats no acompanyats com a fenomen emergent.

No casualment aquests menors immigrats segueixen la tradició migratòria dels seus referents adults. L'any 1994 prop de la meitat dels marroquins adults residents a Catalunya[6] procedia de dues províncies: Nador (32,7%) i Larraix (16,6%), (Colectivo Ioé, 1994). Després, la procedència més nombrosa és la de Tànger (8,6%) seguida de les altres províncies del nord del Marroc (Oujda, Alhucemas, Xauen). En setè lloc se situa Casablanca (3,9%) i altres ciutats com Taza, Tetuan, Kenitra, Fes i Rabat. Però si mirem la població de Tànger que resideix a Catalunya, destaca el fet que la majoria viu a la província de Barcelona (79,6%).[7] Per comarques, el 25,5% dels tangerins estan instal·lats al Barcelonès i el 24,1% al Maresme.

Per tant, no ens ha d'estranyar que els menors tangerins immigrats visquin principalment a la ciutat de Barcelona, seguint la tradició migratòria d'aquesta ciutat; ni tampoc que majoritàriament els menors del nord del Marroc siguin d'altres ciutats com Nàdor, Larraix o Tetuan, molt influïdes per Tànger. Gran part de les famílies del nord i del centre del Marroc van arribar a Espanya, i concretament a Catalunya, a partir

6. Sobre un total de 16.000 marroquins regularitzats a Catalunya. Aquesta xifra l'any 2002 era ja de 93.296 persones, i suposava més del 37% del total d'immigrats regularitzats a Catalunya (*El País*, 15 de maig 2002).

7. A la província de Barcelona hi havia 1.090 persones, a Girona 90, a Tarragona 110 i a Lleida 80 (Colectivo Ioé, 1994).

dels anys noranta. Però, si reconstruïm les xarxes familiars migratòries dels menors entrevistats, malgrat que ens adonem que alguns oncles havien marxat entre les dècades dels vuitanta i noranta, el corrent migratori s'accentua entre els cosins i germans més grans dels menors. A continuació mostrem els exemples de dos menors, un del nord del Marroc i un altre del sud, que posen de manifest aquesta tendència.

En Karim té dos dels seus oncles més joves, un de trenta-cinc anys i l'altre de vint-i-set anys, a Barcelona, als quals van imitar tres dels seus germans més grans que actualment tenen trenta-cinc, vint-i-vuit i vint-i-quatre anys, tots viuen a Badalona. Per tant, no ens ha de sobtar que en Karim arribi a Barcelona, poc temps després (vegeu gràfic 2).

De la mateixa manera, trobem el cas d'en Moad, d'El Kelaa, comentat en línies anteriors. Més de set cosins, entre trenta-cinc i quinze anys, fills de germans i germanes del pare són a Barcelona, menys un que és a Itàlia. Ell és el primer d'emigrar del seu nucli familiar, en ser el germà gran. En aquest cas, els cosins més joves, de vint-i-dos, vint i quinze anys d'edat, van arribar a Barcelona també sota un camió des de Tànger, malgrat ser del sud (vegeu gràfic 3).

Gràfic 2.
Genograma d'en Mohad, 19 anys, El Kelaa

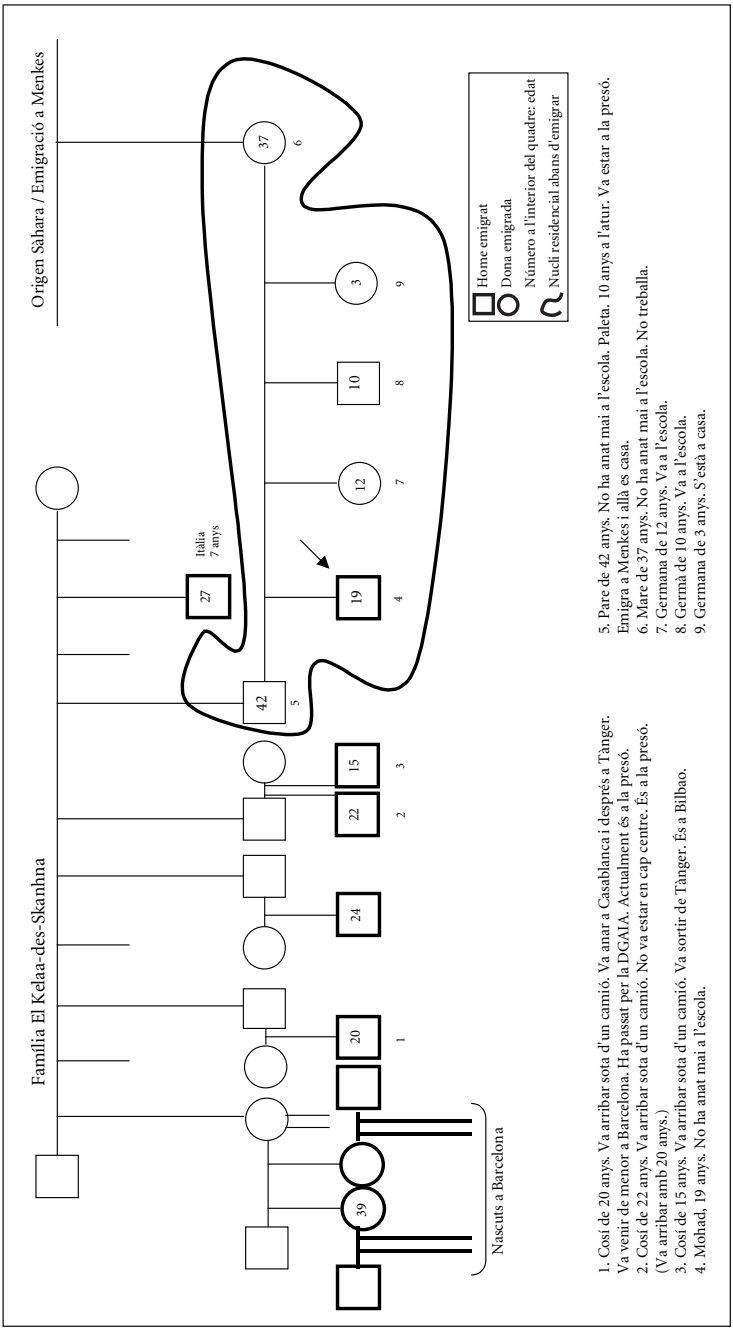

Font: Elaboració pròpia.

Gràfic 3.
Genograma d'en Karim, 18 anys, Tànger

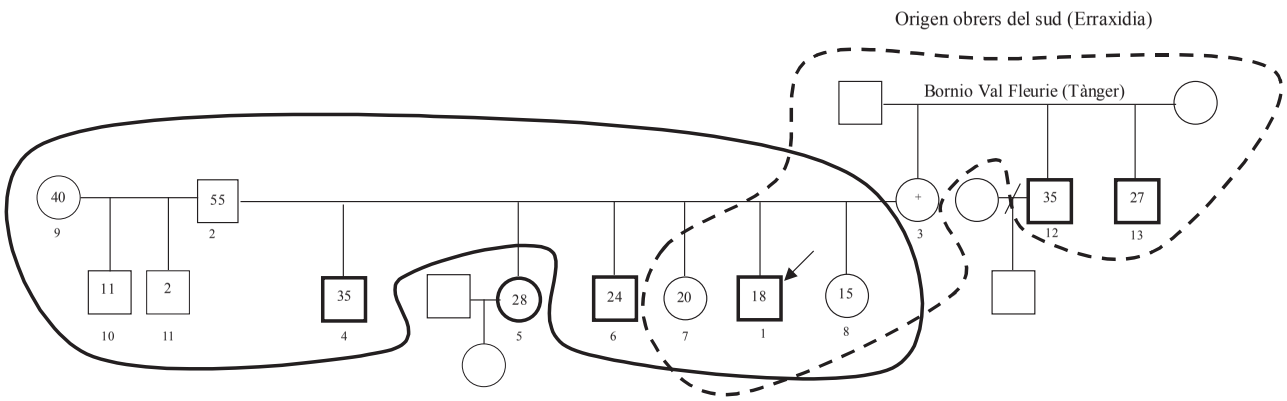

Home emigrat
Dona emigrada
Número a l'interior del quadre: edat
Nucli residencial abans d'emigrar
Nucli residencial quan es mor la mare

1. Karim, 18 anys.
2. Pare, 55 anys. Treballa al diari *Journal de Tanger*. 38 anys a la mateixa empresa. Mai havia anat a l'escola. Autodidacta, parla àrab, francès i espanyol. Cobra uns 150 $ al mes.
3. La mare mor el 1990 després del part de la filla petita. Els 3 fills petits se'n van a viure amb els avis materns fins que el pare es torna a casar. La mare era costurera.
4. Germà de 35 anys. Ha anat a la universitat. Fa 2 anys que és a Badalona, treballa a l'Ajuntament. Al Marroc va treballar en una fàbrica de formatge i cobrava 200 $ al mes.
5. Germana de 28 anys. Fa 5 anys que és a Badalona. Va estudiar fins al batxillerat. Va ser la primera dels germans que va emigrar amb el seu marit.
6. Germà de 24 anys. Va deixar l'escola als 10 anys. Fa 4 anys que és a Badalona. Viu allà amb el germà gran. No treballa. Fa un curs de soldadura.
7. Germana de 20 anys. Va estudiar fins al batxillerat. No treballa.
8. Germana de 15 anys. Estudia. No treballa.
9. Madrastra de Karim. Es casa amb el pare cap al 1991. 40 anys. No treballa.
10. Germà d'11 anys. Va a l'escola.
11. germà de 2 anys. Està a casa.
12. Oncle 35 anys. És el primer de la família a emigrar a Barcelona, fa uns 14 anys. Estava casat amb una espanyola i té un fill de 12 anys. Actualment està separat de la primera dona i s'ha tornat a casar amb una noia marroquina. Està esperant la reagrupació. Té un restaurant a Santa Coloma de Gramenet. El negoci anava bé fins que se li va cremar. Ara n'ha obert un altre. En Karim viu amb l'oncle i s'encarrega del restaurant.
13. Oncle, 27 anys. Viu a Marbella des de fa 3 anys.

Font: Elaboració pròpia.

Idees clau:

- Es confirma el Marroc com a principal país d'origen dels menors immigrats no acompanyats.
- Apareixen les zones rurals del sud com a nous focus emissors, malgrat que les grans ciutats del nord, principalment Tànger, segueixen essent els orígens majoritaris.
- La majoria de famílies dels nois del nord van emigrar del camp a la ciutat a partir de la dècada dels setanta, i moltes d'elles compten amb membres que han marxat a Europa.
- En el cas dels nois del sud, no hi ha trajectòries migratòries familiars: ells o germans o cosins de la mateixa generació són els primers de la cadena.
- Les ciutats o regions de destí dels menors coincideixen, per àrees d'origen, amb les dels seus compatriotes adults.

3 L'escolarització

L'índex de desenvolupament humà (PNUD, 2002) del Marroc ha experimentat un creixement significatiu. Ha passat de 0,426 a l'any 1975 a 0,630 a l'any 2002.[1] El mateix document assenyala dos factors que impossibiliten un creixement més ràpid del desenvolupament humà: l'elevat nivell d'analfabetisme, sobretot en el medi rural, així com els resultats limitats dels esforços adreçats en matèria d'alfabetització i el retard acumulat en relació a la generalització de l'escolarització de base, particularment en el medi rural.

Des d'una perspectiva global, la política d'ensenyament del règim marroquí des de la independència a l'actualitat, ha estat molt irregular: escolarització de masses fins al 1963, limitació de l'escolarització fins al 1970, ressorgiment de l'escolarització de masses entre 1970 i 1977, política d'escolarització limitada fins a la reforma de 1985, i finalment generalització, a partir de 1999, de l'ensenyament primari i secundari obligatori fins als quinze anys. Com assenyala Mekki Merrouni (1993): "l'impacte del sistema educatiu en la societat es pot apreciar a través de l'evolució de l'analfa-

1. L'índex de desenvolupament humà (IDH) es calcula mitjançant dades internacionals disponibles en el moment en què es prepara l'informe: l'esperança de vida, l'alfabetització d'adults, la matriculació primària, secundària i superior, i el producte interior brut per càpita. Tots els països es classifiquen en tres grups per la consecució de desenvolupament humà: desenvolupament humà alt (amb un IDH de 0,800 o superior), desenvolupament humà mitjà (0,500-0,799) i desenvolupament humà baix (inferior a 0,500) (PNUD, 2002).

Taula 3.
Evolució de la taxa d'analfabetisme al Marroc segons sexe entre 1960 i 2000

	1960	1982	1998*
Homes	78%	51%	34%
Dones	96%	72%	60,3%
Total	87%	65%	47,0%

*Taxa d'analfabetització d'adults (% edat 15+).
Font: Empadronament general de la població i de l'habitatge 1982 a Mekki Merrouni (1993) i PNUD, (2000).

betisme i de l'escolarització de la població en edat escolar. Malgrat que hagi millorat considerablement en les últimes dècades, l'intens creixement demogràfic ha dificultat resultats més satisfactoris."

Els percentatges varien considerablement si es refereixen al medi rural o al medi urbà i si es tracta d'homes o dones. Així, al 1994 l'analfabetisme entre les dones de medi rural era d'un 89%. En canvi, a les ciutats només un 37% de la població femenina era analfabeta. Al 1999, la taxa d'escolarització del primer cicle de l'ensenyament fonamental era d'un 70,9%, malgrat que l'absentisme escolar seguia augmentant en les zones rurals i en les zones urbanes més deprimides (Jiménez, 2003).

L'any 1999 el Parlament del Marroc va aprovar la Carta Nacional de l'Educació i la Formació[2] com un instrument de treball per renovar el sistema educatiu marroquí i millorar els elevats índexs d'analfabetisme. Des d'aquesta data el Marroc va regular l'ensenyament preescolar, malgrat no ser obligatori, dels quatre als sis anys (dos cursos); l'ensenyament primari dels sis als dotze anys (amb un primer cicle de dos cursos i un segon cicle de quatre cursos), amb un Certificat d'Estudis Primaris al final; i l'ensenyament secundari dels dotze al quize anys (tres cursos), amb el qual s'obté el diploma

2. "Projet de Charte Nationale d'Education et de Formation", *Le Matin de Sahara et du Magreb,* divendres, 26 de novembre 1999.

d'ensenyament secundari anomenat BEC. Així, l'edat d'escolarització obligatòria va quedar establerta dels sis fins als quinze anys. A partir dels quinze anys els alumnes tenen dues opcions: una formació professional breu a la qual poden accedir amb o sense el BEC fins als disset anys, on obtenen un diploma de qualificació professional, i el batxillerat, per a alumnes fins als divuit anys amb el BEC (amb un primer cicle d'un curs, i un segon cicle de dos cursos), amb el qual obtenen el títol de batxiller.

Segons altres estudis (Jiménez, 2003; Capdevila i Ferrer, 2003; Quiroga, 2003) normalment els menors immigrats no acostumen a accedir a aquest nivell secundari, perquè procedeixen de zones deprimides generalment deficitàries en escoles secundàries i professionals. Però la major part d'ells declaren haver anat a l'escola pública primària i alguns també a l'escola tradicional, és a dir, a l'escola alcoràmica. Segons l'estudi portat a terme pel Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia (Capdevila i Ferrer, 2003) el 76% dels menors immigrats no acompanyats (269 sobre 353 casos) declaraven haver anat a l'escola pública. Només el 0,8% (tres casos) assenyalaven haver anat a una escola privada. Aquest darrer cas, tan minoritari, correspon a famílies més benestants. En el mateix estudi, sobre 509 menors marroquins el 45,8% no havien acabat la primària.[3]

Com veiem, els menors analfabets, que suposadament no han anat a l'escola, no sobrepassen l'11%. Però si sumem aquest grup amb el dels neolectors i al d'aquells que només han assistit alguns anys a l'escola (primària incompleta), ens trobem que el 62% dels menors immigrats són analfabets absoluts o funcionals. No obstant, també convé remarcar que el 38% dels menors immigrats ha assolit una escolarització bàsica (primària: 20%, secundària inacabada: 13% i secundària acabada: 5%).

La taula 4 ens indica els nivells d'estudis assolits pels menors d'aquesta investigació, per poder fer una comparativa amb l'estudi anterior:

3. Aquest percentatge s'apropa molt a l'obtingut en una enquesta realitzada per l'associació DARNA (2000) de Tànger, sobre 217 menors de Tànger i 148 menors de la zona fronterera de Ceuta (Castillejos), és a dir, un total de 365 nois que viuen al carrer o que passen molt de temps al carrer (principalment per la seva condició de treballadors). El 45,7% d'aquests nois no havien acabat la primària.

Taula 4.
Nivell d'estudis assolit pels menors immigrats no acompanyats entrevistats

Nivell d'estudis	menors	%
Analfabetisme	2	10%
Primària incompleta	6	32%
Primària	3	16%
Secundària incompleta	8	42%
TOTAL	19	100%

Font: Elaboració pròpia.

Els menors analfabets absoluts o funcionals serien un 42% dels menors, mentre que el 58% haurien assolit una escolarització bàsica (primària i secundària inacabada). La nostra mostra eleva, considerablement, el nivell d'estudis dels menors entrevistats en comparació amb els resultats obtinguts en la investigació anterior citada: la diferència és de més de dinou punts.

Contràriament al que mostren les dades nacionals d'analfabetisme al Marroc que situen a les zones rurals del sud les taxes més elevades (sobretot si fan referència a les dones), en el nostre estudi els sis menors del centre-sud o sud són, proporcionalment, els més instruïts: cinc tenen nivells de secundària inacabada (gairebé tots han abandonat l'escola entre catorze i quinze anys), mentre que només un és analfabet absolut. Malgrat la distància i la precarietat de les instal·lacions educatives en els llocs d'origen es denota el valor que la família atorga a l'escolaritat com a motor de mobilitat social. Un dels menors que va acabar secundària explicava així el seu pelegrinatge per assistir a l'escola:

> *—¿Este pueblo está en la montaña?*
> *—No, debajo de la montaña, 10 kilómetros de la montaña. [la escuela] Lejos, 3 kilómetros primaria y secundaria mas lejos, 10 kilómetros. Otro pueblo arriba. [iba al colegio]En bicicleta (...)dos, tenemos dos, cuando yo cambio a secundaria cojo la bicicleta de mi hermano.*
> *(Omar)*

En Mustafa, noi analfabet del sud (Kenifra), descriu la duresa física i el desànim que havia de superar per poder anar a l'escola:

—Cuando iba al colegio me levantaba a las 4 de la mañana porque el colegio estaba a ocho km. Y yo iba andando al colegio. Recuerdo que estaba cansado al ir la escuela.
(Mustafa)

Tots els nois del sud entrevistats que van abandonar l'escola a secundària eren el germà home gran, aquest fet comporta una posició social privilegiada que obliga moralment els pares a donar una instrucció mínima; mentre que les germanes grans eren gairebé totes analfabetes o no havien anat mai a l'escola.

Dels menors del nord del Marroc i del centre, tretze en total, un és analfabet (de Larraix), sis no han acabat primària (cinc de Tànger i un de Casablanca), tres han acabat primària (tres de Tànger) i tres no han acabat secundària (tots de Tànger). Si deixem de banda els menors del sud, veuríem que els menors del nord i centre serien en un 53,84% analfabets absoluts i funcionals i un 46,14% hauria assolit l'escolaritat bàsica. Encara així, veuríem que aquest percentatge seria més elevat que el de la mostra del Centre d'Estudis Jurídics.

Com a conclusió, assenyalar que aquests índexs d'escolaritat bàsica obligatòria són força alts, si ho comparem amb els nivells assolits per la població general dels seus barris d'origen i pels seus propis pares, la majoria analfabets. El 74% dels pares dels menors entrevistats són analfabets absoluts i/o funcionals, i només el 21% han assolit l'escolaritat bàsica. En 5% dels casos ho desconeixem. Tanmateix, aquestes dades encara són més extremes si fem referència a les mares: el 84% són analfabetes absolutes i funcionals, i l'11% han assolit l'escolaritat bàsica. També en aquest cas hi ha un 5% en què ho desconeixem. Així, malgrat provenir de famílies amb moltes dificultats econòmiques, aquestes han promogut l'escolarització dels seus fills, almenys fins a l'edat mínima laboral establerta per la llei. Així ho demostren els relats d'en Mustafa (del sud) i de l'Adil (del nord):

—Nos obligaba a ir a la escuela. Mi padre se enfada un poco y mi hermano ayuda a trabajar a mi padre.
(Mustafa)

—¿Y qué dijeron tus padres cuando abandonaste la escuela?
—La familia gritaba y no estaba contenta, se enfadaron mucho.
(Adil)

Per tant, podríem afirmar que, proporcionalment, emigren els menors amb un nivell d'estudis superior, i no els casos de fracàs escolar prematur, com es podria imaginar.

L'abandonament escolar

Però, quan i per què abandonen els menors l'escola? Les taxes d'abandonament de l'escola al Marroc són, segons la UNICEF (2001), molt elevades. Sobretot, com veurem, en el medi rural i en els barris perifèrics de les grans ciutats. L'abandonament en el medi urbà està molt relacionat amb l'edat mínima legal per treballar, els dotze anys fins fa ben poc,[4] i per això la major part dels abandonaments es produeixen entre el 5è o 6è curs de primària (onze-dotze anys) i el 1r o 2n curs de secundària (dotze-tretze anys).

Aquestes xifres són molt similars a les obtingudes pel Centre d'Estudis Jurídics (Capdevila i Ferrer, 2003), sobre una mostra de 374 menors immigrats marroquins. L'edat de major abandonament se situa entre els dotze i els catorze anys, és a dir, entre el 1r i el 3r curs de secundària, però això no vol dir que estiguessin cursant aquest curs.

El procés d'abandonament normalment és progressiu: al principi els menors comencen a treballar algunes estones o a temps parcial, i a poc a poc l'absentisme escolar va creixent fins que acaben amb l'abandonament definitiu de l'escola. Per això, malgrat que els menors assenyalen l'edat del seu abandonament definitiu, és probable que molts d'ells ja no hagin aprofitat correctament els cursos anteriors a l'abandonament.

4. Fins al març del 2003 al Marroc els infants podien treballar legalment a partir dels dotze anys. No obstant, aquest fet produïa una contradicció entre els drets de la infància reconeguts al Marroc: la nova legislació de 1999 sobre l'escolarització obligatòria fins als quinze anys i l'aprovació de la convenció 182 de l'OIT sobre l'edat mínima d'accés al treball als quinze anys. Per això, intentant harmonitzar la legislació marroquina amb els textos internacionals ratificats en el nou Codi del Treball, en una nova normativa de març del 2003 es va establir els quinze anys com a edat mínima per treballar.

Qaddouri i Laraqui (a Laraqui, Mounassif i Zahraoui, 1999) van estudiar el fenomen de l'infant escolaritzat i treballador a la vegada, esbrinant l'impacte en la seva salut i en el seu rendiment escolar. Malgrat que l'estudi es va fer només al sud del Marroc, resulta igualment interessant: el 24% dels alumnes tenia una ocupació fora de l'escola, i l'edat de començar a treballar se situava entorn als 10 anys. Però és sobretot en la franja dels 14 als 15 anys on hi havia el nombre més alt d'escolars ocupats laboralment, arribant al 45%.[5]

Els menors entrevistats especifiquen de forma molt pragmàtica la causa o les causes de l'abandonament escolar:

1. La primera causa, és a dir, la més citada, és perquè "la família no es pot fer càrrec dels costos escolars". L'Abdelaziz i en Brahim se senten coresponsables de les condicions econòmiques deficitàries de la família en generar despeses als pares per anar a l'escola:

   —¿Te gustaba la escuela?
   —Sí, un poco. Quería acabar los estudios. No obstante la situación no lo permitía, se habían de comprar libros. Estos eran caros. Y no había dinero para ello. Tú ya sabes lo que pasa…
   (Abdelaziz)

   —Para estudiar quién me va a comprar las cosas del colegio, como los libros, los bolígrafos.
   —¿Tu padre y tu madre no te lo podían comprar?
   —Sí que lo podían comprar pero... hay que respetar un poco. Está el dinero donde está el trabajo. Yo no quería que me compraran.
   (Brahim)

5. Normalment els menors que abandonen l'escola més tard també comencen a treballar més tard. Nombrosos estudis marroquins han posat de manifest l'estreta relació entre la pobresa de la família, la no escolarització o l'abandonament de l'escola i el començament precoç de la vida laboral.

2. La segona causa, molt propera en importància a l'anterior, és pel desencís dels menors respecte al sistema educatiu: "estudiar no sirve de nada". En Rachid i en Bouker són molt clars en la seva valoració:

   —No nos enseñaban nada; por eso no me gustaba nada. Cuando aprobé el 6º curso e iba a comenzar en secundaria vi que iba a perder tiempo sin nada. Mis padres van a comprar libros por nada, entonces decidí dejarlo todo y salir a buscarme la vida directamente sin perder tiempo. Eso era lo que pensé.
   (Rachid)

   —Bueno, pero hay una razón: Porque ves que no te gusta y no le ves futuro.
   (Bouker)

3. La tercera causa indicada és perquè "pensaven a emigrar a Europa". Aquesta raó també apareix en l'informe de la UNICEF-Marroc com la tercera causa més important, malgrat que encara se situa bastant per sota de la primera aquí citada. Sorprenentment, aquesta causa apareix per primera vegada en alguna investigació sobre menors immigrats. L'Omar, l'Adil i l'Abdelaziz ho argumenten d'aquesta manera:

   —Entrar en clase, estudiar: yo quería subir a España.
   —¿Pero tu sacabas buenas notas?
   —Medio, medio, pero yo no quería estudiar, yo quería venir a España.
   (Omar)

   —¿Por qué abandonaste la escuela?
   —Pensaba mucho en emigrar a España.
   —Y cuando pensabas en España, ¿en qué pensabas?
   —Hombre, veía a amigos que volvían en verano bien contentos.
   (Adil)

   —Yo dejé de ir al colegio e inmediatamente me vine para aquí. Fue un mes antes de venir. Por lo que ya te he dicho. Además conozco a gente que trabajan en Europa y los veo cuando vienen allá bien y pensé ir yo también allá.
   (Abdelaziz)

4. La quarta causa és perquè "volien començar a treballar per ajudar a la família". Certament, la primera i l'última causa estan interrelacionades. En l'informe de la UNICEF-Marroc aquesta causa segueix a la d'ajudar a la família de forma clara, amb molta diferència respecte a les restants.

   —¿Y qué pasó?, ¿por qué dejaste la escuela?
   —No me gusta, me gusta trabajar. Yo no tengo ganas de estudiar, tengo ganas de trabajar, tengo que ayudar a la familia.
   (Hamed)

   —Quiero trabajar. No me gusta la escuela, tengo que trabajar.
   (Bouker)

Malgrat que l'abandonament de l'escola, com hem vist, es produeix principalment a causa de la pobresa de la família, del treball precoç i d'un desencís pel futur, alguns experts pensen que no es poden obviar altres factors com la violència a l'escola, la manca d'infraestructures i d'adaptació del sistema educatiu, o la manca de motivació per part dels alumnes, la qual cosa no ajuda a fer que els menors segueixin endavant.

Alguns estudis marroquins mencionen la violència a l'escola com un greu problema. En les nostres entrevistes els menors mencionen aquesta violència, malgrat que no la interpreten com una causa per abandonar l'escola. Com veurem a continuació és comprensible que els menors ho percebin així pel context en el qual viuen. En l'estudi *Punitions et violences à l'école* (El Andaloussi, 2001: 6) encarregat per la UNICEF-Marroc a l'ONG marroquina Tafae,[6] això apareix de forma clara: "l'educació i el càstig han estat sempre íntimament lligats. El recurs a aquestes pràctiques disciplinàries constitueix una vertadera tradició en el si de les institucions educatives." El mateix informe també assenyala: "Dins de les famílies nombroses el càstig corporal és un acte

6. Aquesta investigació es va dur a terme sobre una mostra de 120 infants (64 nois i 56 noies) de 120 classes diferents, des de preescolar fins a 6è de primària, és a dir, des dels 3 als 15 anys. A més, es van tenir en compte les variables del medi urbà (67,5%) i del medi rural (32,5%), i de l'escola pública (73,3%) i de l'escola privada (26,6%).

banal, totalment integrat dins de l'espai social, i per aquest fet és difícil la presa de consciència sobre les seves conseqüències nefastes per al desenvolupament de l'infant. Voler aproximar-se a aquest gran problema xoca amb un oceà d'incomprensió."

En Hasan i l'Ibrahim, fins i tot, ho justifiquen:

> *—¿Te trataban bien en la escuela?*
> *—Bueno, los profesores, si no haces una asignatura o tratas al profesor mal o haces alguna cosa mala a un compañero, ya sabes, te pega, te pega el profesor, y si te resistes o algo te lleva al director y te hace un parte y tienes que venir con tu madre a explicarle la situación. Pero más que nada si no estudias y no tienes algo hecho en la libreta o algo, tienes que sacar la mano y él con un palo te pega.*
> *(Hasan)*
>
> *—¿Los profesores os trataban bien?*
> *—Bueno, sí, nos pegaban cuando es necesario.*
> *—¿Cuándo es necesario? Explícame.*
> *—Para aprender, claro.*
> *(Ibrahim)*

Front a aquesta percepció de "normalitat del càstig corporal" l'estudi anterior confirmava l'amplitud i la gravetat del fenomen: el 72% dels menors estudiats estaven exposats diàriament a un clima de violència a l'escola, i el 85% dels nois declaraven rebre càstigs corporals per part dels seus educadors (l'índex és 14 punts superior en el medi rural, i bastant més elevat en l'escola pública que en la privada).

L'altre problema relacionat amb la qualitat de l'ensenyament és el dèficit d'infraestructures escolars: malgrat que hi ha hagut un increment progressiu de la despesa educativa al Marroc,[7] aquest país encara està bastant lluny de poder garantir l'ensenyament obligatori per a tota la població en edat escolar. A més, aquest dèficit d'infraestructures

7. Entre 1993-1996 la despesa educativa continuava essent molt important, entorn al 24,9% de la despesa i el 5,3% del PIB (López García, 2000).

escolars és encara més evident en l'àmbit rural i en els barris més desfavorits de les grans ciutats. L'Informe Diagnòstic de la pobresa a Tànger (PNUD, 1999: 26) posa de manifest que: "a excepció d'algunes classes de primària, moltes vegades sobrecarregades (amb 50 o 60 alumnes per classe), els infants d'aquest barris (principalment del municipi de Beni Makada) es veuen obligats a caminar diversos quilòmetres per arribar als establiments escolars, especialment als de secundària. La inexistència d'estructures d'acolliment preescolar, siguin privades o públiques, és igualment una característica d'aquests barris, que no disposen de guarderies."

Dèficit que també repercuteix en el fet que molts centres escolars no tenen ni aigua, ni electricitat (només poden funcionar quan hi ha llum natural), ni lavabos, ni espai d'esbarjo o d'esports, i, encara menys, biblioteca.

> *—Es una escuela donde no había ni agua ni luz y cuando llovía era imposible llegar por el barrizal; la mitad de los maestros no venían aquel día. Nuestro maestro cuando hacía mucho frío no venía. Cuando hace buen día sí que viene y manda a alguien a traerle una tetera de té. A veces vamos por la mañana y nos dice que no volvamos por la tarde.*
> *(Rachid)*

Com veiem en la cita anterior, tot plegat repercuteix també en una escassa motivació per part del professorat, que s'afegeix a la seva manca de formació. En la pràctica això es tradueix en un alt nivell d'absentisme del professorat, amb moltes baixes per malaltia, especialment en les escoles dels barris perifèrics. A més, la rotació dels educadors és molt alta, la qual cosa disminueix la qualitat de l'ensenyament i dificulta la integració dels menors a l'escola.

Per últim, com hem vist, la segona causa d'abandonament en els menors entrevistats és la desmotivació o manca d'interès d'aquests per l'escola. I no necessàriament per causes laborals, ja que alguns d'ells després no accedeixen al mercat laboral. Segons l'associació DARNA de Tànger (2000) davant d'aquests fets ens hauríem de preguntar si la metodologia emprada en l'ensenyament pot captar l'atenció d'uns nois els pares dels quals són, en general, analfabets i viuen en un context de pobresa cultural

i econòmica. Així, potser aquesta desmotivació no és una causa en si mateixa, sinó una conseqüència de tots els factors anteriors. És comprensible, després de tot el que hem exposat, que els menors vagin perdent l'interès per l'escola i tot el que aquesta representa. Fins i tot hem vist com l'Ismael desacredita, gairebé ofensivament, els que estudien. L'Abdelaziz també ens ho explica, però, en canvi, ho fa argumentant per què no serveix de res:

> *—Estudiar o no es lo mismo; hay gente que ha estudiado y es tonta.*
> *(Ismael)*

> *—Conozco a más de uno, ¿sabes?, estudian y tienen licenciatura en Marruecos y todo para nada. No trabajan nada; venden verduras… Eso es lo que quita el valor a la escuela… seguro que lo es, lo que pasa es que te pasas muchos años estudiando y al final te das cuenta que no has conseguido nada estudiando; no trabajas…*
> *(Abdelaziz)*

El discurs de l'Abdelaziz ens mostra un corrent d'opinió que està apareixent entre molts dels joves del Marroc: si fins fa pocs anys estudiar suposava millorar en l'escala social, actualment l'alt índex d'atur entre els universitaris ha acabat de desacreditar el sistema educatiu. Segons recull López García (2000), la Direcció d'Estadística indicava que al 1995 el 20% dels titulats superiors i el 28% de les titulades superiors estaven a l'atur, i també estaven a l'atur el 42,5% dels homes amb estudis de batxillerat, i el 63% de les dones.

Idees clau:

- Prop del 54% dels menors són analfabets funcionals, mentre que el 46% de la resta té estudis bàsics força sòlids.

- Dels 19 nois entrevistats, els del sud, contràriament a la tendència general, són el grup amb un nivell d'estudis més elevat. Probablement perquè el desig d'emigrar s'ha forjat a l'escola.

- Comparativament amb els seus pares (74% analfabets), i amb la població infantil i jove en general, els menors immigrats han assolit nivells d'instrucció superiors.

- Les causes de l'abandonament escolar són múltiples. Per ordre d'importància:

  1. La pobresa de la família per costejar els estudis.
  2. El desencís per la baixa qualitat de l'ensenyament.
  3. El desig d'emigrar.
  4. La necessitat d'incorporar-se prematurament al mercat laboral per ajudar econòmicament la família.

La millora del sistema educatiu és una de les assignatures pendents del Govern marroquí.

4 La crisi socioeconòmica i familiar

El Marroc presenta una població de quasi trenta milions d'habitants amb un producte interior brut de 3.305 milions de dòlars (1998). D'aquests, aproximadament 12,9 milions de persones viuen en el medi rural (PNUD, 2003). De la població urbana, cal destacar el fet que una part important són famílies que provenen del medi rural. Com ja s'ha mencionat en el capítol 1, va ser durant els anys setanta i vuitanta quan es van produir la major part d'onades migratòries del camp a les grans ciutats marroquines —Casablanca, Rabat, Tànger, etc.— que es van instal·lar a les perifèries on es viu en precàries condicions de vida i és palesa una major exclusió social que al camp. Aquesta és una situació força estesa entre les famílies dels menors.[1]

Actualment, el Marroc viu una forta crisis econòmica i social que es tradueix en dèficits importants en molts sectors. Entre aquests, destaquem dèficits en matèria laboral, d'escolarització i alfabetització, d'infraestructures adequades, de cobertura sanitària, d'accés a l'aigua potable i a l'electricitat, entre d'altres. Ens referim a aquests indicadors de pobresa i no a d'altres pel fet d'haver estat factors decisius en la motivació de la migració d'algun dels joves o bé perquè han estat anomenats explícitament en les entrevistes realitzades. Segons l'informe de la UNICEF-Marroc, la majoria de les famílies dels menors immigrats viuen per sota del llindar de la pobresa.

1. Segons l'informe de la UNICEF-Marroc, de trenta-set entrevistes, el 76% dels pares havien realitzat una migració del camp a la ciutat.

En les jornades de treball celebrades a Tànger l'abril del 2004 la doctora i terapeuta familiar Amina Bargach assenyalava la indefensió de la família com a factor clau entre les causes de l'emigració de menors, afirmant fins i tot que l'emigració clandestina dels fills, per a moltes famílies, és l'única esperança de futur. Afegia que només es farà prevenció si es produeix un canvi social en profunditat. La seva proposta passa per la transformació de cinc eixos estructurals de la societat marroquina, i pel convenciment que els joves estimaran el seu país i desitjaran quedar-s'hi només si es donen les condicions següents:

1. Una relació democràtica entre els diversos membres de la família.
2. Millora de la qualitat de l'habitatge i de l'hàbitat, és a dir dels entorns urbans, sobretot a les perifèries de les grans ciutats.
3. Un lloc de treball digne per als pares de la família, de manera que no els hagin de mantenir els seus fills mentre encara estan en edat activa.
4. Millora de la qualitat del sistema educatiu.
5. Que l'estat emprengui polítiques socials que garanteixin els elements anteriors.

Si la família no pot exercir el seu rol d'institució bàsica perquè no compta ni amb un habitatge ni amb un treball dignes, es genera exclusió. Ni l'estat ni les ONG poden suplir el valor de referència moral que té la família. De manera que, segueix afirmant Amina Bargach, no es pot culpabilitzar la gent del seu afany de marxar, sinó l'estat per la seva incapacitat per retenir la seva gent. El sistema educatiu hauria de ser el motor de canvi i, per contra, actualment només una minoria té accés a escoles d'elit i la resta segueix ocupant les aules d'una escola no democràtica, no adaptada a l'actualitat i que expulsa els seus alumnes als catorze anys. Conclou animant la militància política tant des dels partits polítics en exercici ple de la democràcia, com des de les ONG que, segons el seu criteri, no haurien d'estar tan encarades a la prestació d'uns serveis que pertocarien a l'estat, sinó a la reivindicació del compliment d'uns drets que sovint es vulneren. Només així es podrà parlar de ciutadania i es podrà assolir el repte de seduir les generacions joves perquè se sentin orgulloses de ser marroquines.

Hem volgut reproduir quasi íntegrament les tesis d'Amina Bargach per com representen la gravetat de la situació i alhora informen d'un incipient moviment de canvi polític i social al país.

L'estructura familiar i l'habitatge

Del treball de camp realitzat, se'n desprèn que la major part de les famílies dels menors són nombroses. L'estructura familiar més comuna és la del matrimoni amb fills, tot i que també hi ha llars residencials monoparentals, amb mares solteres o vídues. En general, aquestes unitats residencials les composen, en la seva majoria, de sis a deu membres.

La tipologia d'habitatge més comuna entre les famílies dels menors immigrats és d'obra d'autoconstrucció, amb equipaments precaris, situat a les perifèries de les ciutats urbanitzades. Només la meitat dels menors que viuen a la ciutat en aquests barris perifèrics tenen aigua corrent i llum elèctrica, mentre que al camp, cap dels menors gaudeix d'aquests serveis. En Montasir, de Tànger, feia referència a aquestes condicions precàries en el seu relat:

> *—No tenemos agua ni luz.*
> *—¿Y dónde ibais a buscar el agua?*
> *—Ahí en Marruecos hay una fuente cerca.*
> *—¿Y con la electricidad como lo hacías? ¿Con velas?*
> *—Una bota cargada, pones algo así y ya está.*
> *(Montasir)*

L'Omar, d'El Kelaa, ens assenyalava unes condicions de vida encara més dures:

> *—¿Dónde vais a buscar agua?*
> *—A mucho camino, 5 o 10 kilómetros, cada día buscar.*
> *—¿Tenéis luz, gas o algo?*
> *—No, una batería.*
> *—¿En el pueblo ninguno de los vecinos tiene gas ni luz?*
> *—No.*
> *(Omar)*

Els habitatges són en gran part de propietat pel fet de ser, majoritàriament, d'autoconstrucció. Al districte de Tànger de Beni Makada, d'on són majoritàriament els

menors que emigren a Barcelona, el 61% de les famílies tenen una casa de propietat. En la nostra mostra, la propietat arriba al 84%, només són tres els menors que viuen a Tànger en pisos llogats. Tots els menors del sud també entren dins del percentatge anterior. Per una altra banda, viuen en habitatge d'una mitjana de tres habitacions (habitacions-sala d'estar i cuina).

Els barris perifèrics de les grans ciutats presenten greus deficiències d'infraestructures, entre elles, manca d'enllumenat públic i de clavegueram, poca accessibilitat als serveis sanitaris i escolars, manca de xarxa de comunicació, insalubritat generalitzada, poc accés als serveis socials bàsics, barris ruralitzats, violència als carrers, absència d'espais públics per a l'oci dels menors i dels adults i descens generalitzat de la qualitat de vida. En Rachid, de Casablanca, ens parlava de la presència de violència en aquests barris:

> *—¿De qué barrio de Casablanca me has dicho que eres?*
> *—Hay Moulay Rachid.*
> *—¿Cómo ves tu barrio? ¿Cómo es?*
> *—En mi barrio hay mucha gente dura, gente mala, gente con problemas. Yo pienso que es muy malo, difícil. Mi hermano ha estado en la cárcel por tener problemas en el barrio con una persona (…) La gente es salvaje, hay mucho traficante de drogas; parece la "siba" [época en que no había autoridad en Marruecos durante el protectorado]. Allí si te metes con los demás rápidamente tendrás problemas.*
> *(Rachid)*

De forma similar, però encara més agreujat, en els pobles d'on són els menors del sud no existeix cap servei mínim a prop (ni transport, ni metge, ni enllumenat, etc.). Per desplaçar-se tenen moltes limitacions; segons deia en Mustafa, la bicicleta era l'únic mitjà possible per anar a l'escola:

> *—Hay transporte pero muy lejos, porque hay muchas montañas y hay que dar mucha vuelta.*
> *(Mustafa)*

L'economia familiar

El 1999 la taxa d'activitat del Marroc era del 54,4%, però amb una diferència molt important entre homes (79,3%) i dones (30,3%), malgrat que per a les segones en les últimes dècades la situació ha canviat bastant, passant del 8% el 1971 a l'11,6% el 1982 (Belardi, 1991). Fins a l'actualitat, el Marroc es presenta com un país on l'activitat econòmica predominant continua radicant en l'àmbit agrari. Tal com s'ha comentat amb anterioritat, aproximadament un 43% de la població resideix i treballa al camp. Tot i haver minvat considerablement des de la independència —el 74% l'any 1960, el 65% el 1971 i el 57% el 1982— i malgrat que la major part de la població activa ja es concentrava a les ciutats, l'any 1999 el sector agrari encara ocupava un 47,8% de la població activa. Després del sector agrari, els serveis ocupen un 32,4%, la indústria un 13,8% i la construcció un 6% de la població activa.

Aquestes dades pertanyen a la totalitat del Marroc, i varien considerablement si s'examina la distribució dels sectors en el món urbà. Així, a Tànger, principalment la zona d'origen dels menors immigrats, la població ocupada en el primer sector és molt baixa, mentre que és la indústria el sector més important.[2] Actualment la *Wilaya* de Tànger concentra un 63% de les indústries de la regió i un 72% dels llocs de treball estables, dels quals el 75% són en la indústria tèxtil. La contribució de la indústria tèxtil en matèria d'ocupació industrial ha passat del 29% el 1986 al 39% el 1998. L'ocupació en aquest sector s'ha duplicat entre 1986 i 1990, i s'ha triplicat entre 1986 i 1998, i contribueix en més del 60% de l'ocupació industrial femenina a Tànger (SETEM, 2001). Tot i les expectatives laborals que ha creat aquest augment de l'ocupació, això no s'ha vist reflectit en la millora de les condicions de vida de les famílies de molts dels menors que han emigrat a Catalunya. El que sí que ha repercutit en la variació de l'estructura familiar ha estat la incorporació de la dona al mercat laboral.

2. Aquest canvi es va produir en part per la política estatal, com a resposta a la situació de crisi econòmica que patia la ciutat en les últimes dècades del període internacional a Tànger. Així, es van construir dues zones industrials, la del port (indústries relacionades amb el sector de duanes) i la de la carretera de Tetuan (DARNA, 2000).

Però si la taxa d'activitat és representativa de la situació econòmica del país, no ho és menys la taxa d'atur. El Marroc ha passat en pocs anys a tenir l'índex més alt d'atur dels països del Magrib, amb un 20,1% de la població activa desocupada, sobretot a les ciutats. Entre els aturats, el 83% tenen entre 15 i 34 anys (López García, 2000). Aquesta situació marca moltes de les famílies dels menors, com és el cas de l'Omar, d'El Kelaa:

> *—¿De qué trabaja tu padre?*
> *—No trabaja.*
> *—¿No trabaja?, ¿está enfermo o está en paro?*
> *—No, no hay trabajo. No hay trabajo, hay trabajo, pero poco, hay mucha gente parada.*
> *—Sí, pero cuando trabajaba ¿de qué trabajaba?*
> *—En la agricultura. Tres días no.*
> *(Omar)*

L'entorn socioeconòmic que respiren els menors que arriben a Catalunya està caracteritzat per múltiples situacions que fan referència a la crisi del país. Malgrat que les situacions laborals de les famílies dels menors entrevistats són molt diverses, cal apuntar que en el 37% dels casos no és el pare el sustentador de la família sinó els fills grans. En general, la inestabilitat, la fragilitat i la precarietat econòmica fruit de la crisi del país, són la tònica dominant. Així, l'informe de la UNICEF-Marroc recull que només el 17% dels pares dels menors entrevistats treballen amb contracte i cotitzen a la seguretat social. Els pares dels menors del medi urbà, normalment treballen d'artesans, d'obrers, de venedors ambulants, de vigilants nocturns amb baixa qualificació,[3] o bé estan aturats, de forma intermitent o de llarga durada. Fins i tot amb un treball estable, com pot ser el cas del pare de l'Abdelaziz, que és propietari del seu taxi, els salaris són molt baixos:

> *—¿Cuánto gana tu padre al mes o al día cuando trabaja?*

3. Aquestes activitats que en el nostre context cultural serien considerades no qualificades, en el context marroquí (i en conseqüència per als menors) són activitats qualificades.

—Unos 60 o 70 dirhams al día. Siempre en el taxi. Es suyo, a veces lo lleva él mismo, otras lo deja a otro señor y le paga su parte.
(Abdelaziz)

En el medi rural sovint l'economia familiar és estrictament de subsistència. Seria el cas d'en Mustafa de Kenifra:

—¿Cuánto calculas que sacabais de las tierras?
—Para la comida, las cosas de la cocina, ya está.
(Mustafa)

En definitiva, veiem com alguns pares treballen en unes condicions de molta precarietat i d'altres, encara pitjor, fa anys que es troben immersos en l'atur. En aquests casos, les famílies sobreviuen gràcies a l'ocupació dels fills i/o dels diners de familiars immigrats o de l'endeutament.

En Rachid, que és el fill petit, explica com els seus germans es feien càrrec de l'economia familiar, ja que el pare feia vint anys que no treballava; va deixar de fer-ho a partir dels cinquanta anys, sense cap subsidi d'atur ni de jubilació:

—Siempre ha trabajado en piedras y polvos hasta que nos hicimos mayores, que ya empezamos nosotros [hijos] a trabajar y se ha tomado su descanso definitivo. Gracias a Alá.
—¿Hace cuántos años más o menos que tu padre ya no trabaja?
—Unos 20 años.
—¿Él trabajaba por su cuenta o para otros?
—Trabajaba para otros y con otros. Él antes de tenerme a mí, cuando mis hermanos mayores eran pequeños, hacía un montón de kilómetros para ir a trabajar; pero muchos por la mañana y por la tarde. Mi padre era muy fuerte porque andaba mucho y trabajaba mucho.
—¿Sabes si tiene algún tipo de Seguridad Social, pensión o otro tipo de seguro?
—Nada de Seguridad Social, lo único era que nos crió a nosotros. Gracias a Alá.
(Rachid)

Actualment, a molts homes, pares de família, d'entre quaranta i seixanta anys els resulta molt difícil trobar feina, ni tan sols de qualificació baixa, de manera que es produeix un canvi en els rols que es donaven en el si de la família tradicional. El 63% dels pares dels menors entrevistats tenen més de cinquanta anys, i el 37% més de seixanta anys. En conseqüència, davant de l'absència total d'ajudes socials governamentals, és sobre les dones i els fills més grans que recau la responsabilitat de sustentar la família.

El cas de l'Ibrahim ho exemplifica: un germà del menor és el que manté la família, malgrat que el pare només té quaranta-set anys:

> *—Tu padre ¿de qué trabaja?*
> *—Antes en construcción, ahora nada.*
> *—Nada, ¿por qué?*
> *—Está viejo, cansado.*
> *—Pero, ¿está enfermo?*
> *—No.*
> *—¿Está parado, no encuentra trabajo?*
> *—No quiere, está cansado.*
> *—¿Quién trabaja en la casa?*
> *—Hassan, segundo hijo. Es jardinero en la ciudad, en un sitio... árboles, rosas, riega. Gente del pueblo también le hace limpiar tierra suya y cuando acaba le pagan. (Ibrahim)*

A la ciutat és el sector de la indústria, sobretot tèxtil i de transformació alimentària, el que ocupa més joves, sobretot noies, pel fet de ser mà d'obra barata poc qualificada. Els germans i germanes dels menors immigrats, i en algun cas, ells mateixos, tenen experiència com a obrers en indústries manipulatives. Això ha provocat una incorporació al treball de mà d'obra femenina significativa, però en condicions molt més precàries encara.

En general, les mares i germanes dels menors immigrats compleixen les premisses següents: les mares de més de cinquanta anys no treballen (són el 47% de la nostra mostra catalana), sigui perquè no han treballat mai i s'han ocupat del marit i dels fills,

sigui perquè els fills són grans i ja treballen. Les dones de més edat només treballen en aquells casos de més necessitat: marit malalt o aturat, vídues, separades, etc. En el medi urbà treballen principalment al sector domèstic o a la indústria alimentària, mentre que al medi rural ho fan al sector agrícola. L'Ismael, adoptat pels seus oncles de petit, originari de Larraix, ho explica, sense dissimular la impotència que sent per no poder fer res per canviar aquesta situació:

> *—Están muy mal, pobres. Cuando yo trabaje, le diré que no trabaje más y que descanse.*
> *—¿Y tu tía?*
> *—Se va al mercado pero no puede trabajar; está mayor. La explotan y no le dan nada.*
> *(Ibrahim)*

En el medi rural, les dones també s'ocupen de cultivar les terres ajudant als homes. En Mustafa, que és el gran de quatre fills, ho relata:

> *—Mi madre ayudaba en el campo y cuidaba la casa y la otra esposa igual. Solo trabajamos la tierra.*
> *—Cuando tu padre murió, ¿de qué vivíais?*
> *—De las tierras también, las cultivamos mi madre y yo.*
> *(Mustafa)*

El treball infantil i adolescent

Els testimonis als que s'ha fet referència ens parlen d'uns menors que contemplen la realitat precària que els envolta i d'alguna manera també se'n senten responsables i fan el possible per ajudar a millorar-la. Normalment, aquesta situació es dóna entre els germans més grans. En la nostra mostra, el 53% dels menors són els germans grans o els primers fills de sexe masculí, els quals se senten coresponsables de la situació econòmica de la seva família, mentre que 47% són els més petits o del grup dels més petits en famílies nombroses i aquest sentiment de coresponsabilitat es desdibuixa

considerablement. Així ho constata el fet que tots els fills grans contribueixen amb el seu treball a l'economia domèstica, mentre que els petits, si ho fan, comencen més tard i és de forma intermitent i sense cap continuïtat. En Mustafa és molt explícit amb la seva coresponsabilitat :

—¿Por qué dejaste la escuela?
—Porque cuando mi padre murió, ya no me gustaba ir a la escuela.
—¿Cuántos años tenías cuándo dejaste la escuela?
—Estuve seis años en la escuela y después tres. Hice hasta secundaria.
—¿Dejas la escuela cuando tu padre muere y así puedes ayudar a tu madre?
—Sí.
—Entonces, tu hermana, tu madre, tu madrastra y tú ¿trabajáis las tierras?
—Sí, pero a mi no me gusta que mi hermana trabajara, y mejor mi hermana a la escuela.
—O sea, ¿que sólo trabajabas tú?
—Sí.
(...)
—¿Y para compraros la ropa, de lo que sacáis en el zoco [mercat]?
—Sí, por ejemplo mi hermana lo hace todo y yo le he dicho a mi madre "vende mi ropa" y el dinero de mi ropa para mi hermana.
(Mustafa)

La majoria dels menors que treballen no poden escollir entre treballar o no fer-ho, i quan són els germans grans de sexe masculí encara menys. Les causes són molt complexes: pobresa, explotació econòmica, valors socials, factors culturals, etc. Segons l'Organització Internacional del Treball (OIT) i la UNICEF hi ha tres grans causes que expliquen l'existència del treball infantil: la pobresa, l'absència d'una escolarització adequada, i la tradició. Concretament, l'any 1995 l'Associació Marroquina d'Ajuda a l'Infant i a la Família (Guessous, a Laraqui, Mounassif i Zahraoui, 1999) va realitzar una investigació sobre el treball dels infants al Marroc.

Segons l'estudi, d'entre cinc-cents infants treballadors enquestats, la pobresa de la família seria la causa principal del treball infantil. Quatre de cada cinc infants motiven

el seu treball, primordialment, per ajudar econòmicament les seves famílies. Els resultats són similars tant en el medi rural com en l'urbà (d'on provenen la majoria dels menors immigrats). I els pares d'aquests infants coincideixen a afirmar que el salari del menor completa els ingressos de la família (Naamane-Guessous, 1994). Malgrat que a la pràctica alguns d'aquests ingressos, com veurem més endavant, són tan irrisoris que es fa difícil de creure.

El fracàs escolar és la segona causa més important segons la investigació esmentada: afecta un de cada tres menors. L'abandonament escolar és més freqüent a la ciutat que al camp, i es dóna més entre els nois que entre les noies. Aquesta causa té molt a veure amb la primera i amb l'analfabetisme (absolut o funcional) de la família. I encara que existeixi la bona voluntat per part dels pares per motivar els fills en l'estudi, l'absència d'un sistema educatiu de qualitat i adequat els acaben desmotivant.

La tercera causa esmentada pels menors, en aquest estudi, és el desig d'aprendre un ofici. Molts dels infants de classes populars han nascut en un entorn on l'aprenentatge d'un ofici amb un mestre artesà forma part de la tradició. Aquesta causa és més comuna en el medi urbà que en el rural, i més freqüent entre els nois que entre les noies.

La quarta causa, la tradició, és una causa cultural molt important, malgrat que els infants només la citin en un percentatge molt baix. No ha d'estranyar que l'assenyalin més els menors del medi rural, on la tradició encara té un pes important, que els del medi urbà. La tradició, que es transmet de generació en generació i és percebuda com una veritat absoluta, valora el treball dels menors com una bona preparació per a la vida adulta.

Les causes del treball infantil són, en definitiva, una combinació entre les condicions de l'oferta d'aquesta mà d'obra (pobresa, problemes d'escolarització, tradició, etc.) i les condicions de la demanda laboral que valora la possibilitat de pagar uns sous més baixos, i una major docilitat. Per això, per eradicar el treball infantil cal actuar sobre totes aquestes causes simultàniament.

En el nostre treball de camp ens adonem que el treball infantil és encara més precoç en el medi rural que en l'urbà. Al medi rural el menor pot començar a treballar entre els

set o vuit anys, malgrat compaginar-ho amb l'escola, mentre que a les ciutats, comencen majoritàriament entre els dotze i els quinze anys. Això no vol dir que aquests últims no ajudin a casa amb altres tasques. Tanmateix, no ens ha d'estranyar, ja que al Marroc el nen és definit per una falta de responsabilitat només fins als sis o set anys —com en gran part dels països en vies de desenvolupament— però a partir d'aquesta edat, el nen comença a adquirir diverses responsabilitats domèstiques. Al camp pot guardar el bestiar, anar a buscar aigua, recollir fusta, ajudar el pare en les tasques agrícoles; a la ciutat pot portar missatges, portar el menjar al pare, ajudar el pare en la seva feina, etc. A poc a poc deixa les seves responsabilitats d'infant i adquireix les dels adults. En Moad, d'un poble del sud del Marroc, explica que va començar a vendre tabac a partir dels vuit anys, mentre que en Bouker, de Tànger, no va començar fins als tretze anys:

> *—Empiezo a trabajar de ocho años (...) Vender tabaco y bolsas en El Kelaa. Iba en caballo en diez minutos. Iba solo. Yo tengo que trabajar no me voy a quedar mi padre trabajando. Yo tengo que buscar la vida.*
> *—¿Hasta qué edad vendes tabaco?*
> *—Hasta once años, luego yo salgo a Casablanca (...) Te ganas por ejemplo quince dirhams. Lo que ganaba claro que lo daba a mis padres. (...) Fui yo por mi cuenta porque tengo que trabajar y sacar dinero, estas cosas. Yo fui a trabajar para enviar dinero a mi familia y me quedo con una parte para seguir viviendo.*
> *—¿Con quién vives durante esta temporada?*
> *—Vivo con mis compañeros de mi pueblo. Sí, el mayor tiene veinte años, es mi primo, y yo el más pequeño de todos, tengo doce años cuando me voy.*
> *(Moad)*
>
> *—¿Cuándo empiezas a trabajar?*
> *—A los 13 años.*
> *—¿Quién te buscó el trabajo en la construcción?*
> *—Yo, solo, estaba en mi ciudad [Tánger], quería dejar la escuela y trabajar. De las ocho a las cinco de la tarde. Me pagaba cuarenta dirhams.*
> *—¿Y con este dinero que hacías?*
> *—Lo daba a la familia, mi padre.*
> *—¿Y él te daba algo para ti?*

—Sí, algo.
—¿Estabas bien en este trabajo?
—Muy duro, un año y medio.
—¿Y por qué lo dejas?
—He dicho ya está, se acabó trabajar.
—¿Y después que haces?
—Estoy en mi ciudad, después me voy.
(Bouker)

Les condicions laborals dels menors són molt variables, tot i que com més s'endinsen en el sector informal esdevenen pitjors. Un estudi sobre el sector tèxtil a Tànger mostrava que la majoria dels menors treballant al sector ho feien en tallers informals, mentre que la seva presència era escassa en el sector formal (SETEM, 2001). Les condicions laborals dels infants en la majoria de negocis de l'economia informal són molt dolentes. Cap dels menors i famílies entrevistades esmenten tenir un contracte, tot i que sí que fan referència a un pacte informal i verbal amb el contractador, i així les condicions laborals es basen en el costum i en l'arbitrarietat d'aquest últim.

D'altra banda, la legislació determina que els salaris dels joves aprenents estaran entre un 50% i un 20% per sota del salari mínim, i que s'establiran en funció de l'edat, dels 12 als 18 anys (article 6 del *Dahir*[4] del 6 de maig de 1945). És a dir, que a mesura que el menor vagi creixent i vagi adquirint experiència, la remuneració també ha d'augmentar. Si el salari mínim legal dels adults era el 2001 de 8,77 Dh per hora (0,79 €), el salari dels menors hauria de ser d'entre 4,38 Dh (0,39 €) i 7,01 Dh (0,63 €) per hora. Però en el nostre treball de camp hem comprovat com la remuneració salarial dels menors és en realitat molt més baixa. L'estudi citat sobre el sector tèxtil assenyala que el sou per hora dels menors se situa entorn dels 3 Dh/hora (és a dir, un 62,50% menys que el sou mínim) (SETEM, 2001). Tenint en compte altres investigacions (Quiroga, 2003) els salaris oscil·laven entre 150 Dh (13 €) i 900 Dh (81 €) setmanals, o sigui, entre 3 i 18 Dh per hora (entre un 90% i 40% menys del sou mínim). En el cas dels menors

4. Decret en àrab.

que havien treballat en negocis familiars, la remuneració era nul·la o es percebia en forma d'altres compensacions.

La legislació estableix que la jornada laboral no pot excedir de deu hores per dia i que s'ha de descansar almenys una hora (article 72 del *Dahir* del 2 de juliol de 1947). En realitat els horaris dels menors poden diferir segons si aquests van encara a l'escola, i treballen després de classe, si estan en fase d'abandonament (només van a l'escola quan l'horari de feina els ho permet), o bé si ja l'han abandonada (treballen a temps complert). En moltes ocasions aquest procés és gradual. En Hasan, de Tànger, ens relatava les seves condicions laborals, les quals coincideixen a la perfecció amb el citat anteriorment:

—Cuando trabajaste allí en el taller de carpintería ¿cuánto estuviste?
—Tres años.
—¿Tenías un contrato?
—No, Marruecos es Marruecos.
—¿Y cuántas horas al día trabajabas?
—11 horas, de siete por la mañana hasta ocho.
—¿Y cuánto te pagaban? ¿Te acuerdas?
—El mes treinta euros.
—¿treinta euros al mes?
—Muy poco.
(Hasan)

De la mateixa manera, la legislació prohibeix que els infants menors de setze anys realitzin feines perilloses (Article 22 del *Dahir* del 2 de juliol de 1947) i que requereixin de la força física (Article 13 del *Dahir* del 2 de juliol de 1947). Però a la pràctica trobem molts menors que verbalitzen aquests perills. És el cas d'en Rachid, de Casablanca, quan tenia gairebé quinze anys:

—¿Cuánto tiempo estuviste de aprendiz de mecánico?
—Estuve unos tres meses, lo dejé; no me pagaban nada.
—¿Y de carpintero?

—Una semana aproximadamente
—¿Y por qué lo dejaste?
—Es muy peligroso porque estuve a punto de cortarme la mano con la sierra. Gracias a Alá no fue así. Además te explotan desde las 6h de la mañana hasta las 12h y hasta las 6.30h de la tarde sin nada; a la semana te pagan 100 dirhams, unos 10 euros. Te dicen que aprenderás el oficio y estas cosas pero lo que tu ves es una explotación máxima y nada de oficio.
(Rachid)

Al Marroc rares vegades es compleix la normativa laboral de protecció social quan els treballadors són infants o adolescents: la legislació només es compleix en el sector empresarial més formal i en l'administració, i només en el món laboral dels adults. Així, en el sector tèxtil informal, on treballen menors, generalment ni tan sols els adults són assegurats (SETEM, 2001). D'altra banda, la legislació determina que els joves de menys de divuit anys han de rebre visites mèdiques cada sis mesos i exàmens radiològics cada any (Article 11 del *Dahir* del 8 de febrer de 1958, fent referència a l'aplicació del *Dahir* del juliol de 1957); la qual cosa tampoc es compleix ni en gran part dels adults, i menys en els menors. Finalment, les condicions de seguretat i d'higiene dels nens i nenes treballadors acostumen a ser pèssimes, i a més els maltractaments i càstigs físics són freqüents.

Idees clau:

- El Marroc passa per una forta crisi econòmica i social que es tradueix en dèficits importants en molts sectors: en matèria laboral, d'escolarització i alfabetització, d'infraestructures adequades i de zones sense accés a carreteres, de cobertura sanitària, d'accés a l'aigua potable i a l'electricitat.

- Tot i que s'estan produint canvis acceleradament, el 1999 el sector agrari encara ocupava un 47,8% de la població activa.

- Un 20,1% de la població activa es troba a l'atur, sobretot a les ciutats. I entre els aturats, el 83% tenen entre quinze i trenta-quatre anys.

- La major part de les famílies dels menors són nombroses. L'estructura familiar més comuna és la del matrimoni amb fills format per entre sis i deu membres.

- L'entorn socioeconòmic de molts dels menors immigrats no acompanyats està marcat per situacions que fan referència a aquesta crisi del país: contextos familiars amb un fort component d'inestabilitat, fragilitat i de precarietat econòmica.

- Es produeix un canvi en els rols que tradicionalment es donaven en el si de la família tradicional, perquè davant de l'absència total d'ajudes socials governamentals per afrontar la crisi econòmica, és sobre les dones i els fills que recau la responsabilitat de sustentar la família.

- Bona part dels joves entrevistats han passat per un procés d'abandonament escolar progressiu en detectar carències econòmiques en el seu domicili familiar. Comencen a iniciar-se en feines del sector informal i/o fan d'aprenents d'algun ofici; malgrat l'esforç, això no sol repercutir en cap millora substancial per a la família.

Segona part:

L'emigració clandestina

5 Els arguments per prendre la decisió d'emigrar

La migració dels nens i joves marroquins cal interpretar-la en el marc dels condicionants que motiven les migracions sostingudes de la població del nord d'Àfrica cap a Europa. És a dir, no es pot entendre aquesta mobilitat deslligada dels fluxos econòmics i simbòlics d'un món globalitzat en el qual les desigualtats nord-sud, lluny de resoldre's, cada vegada són més flagrants. En aquest context, no només els factors econòmics tindran molta rellevància sinó també els aspectes socials i culturals, sobretot en els joves, com veurem. Aquest capítol creua les dades objectives resultants del context global i les dades subjectives que aporten els nois quan són interrogats sobre les motivacions de la seva marxa.

En primer lloc cal recordar, tal com ha quedat reflectit en el primer capítol, que el Marroc es un país amb una llarga tradició migratòria, tant a l'interior de les seves fronteres com a l'exterior. Això s'ha traduït en el fet que l'entorn social del menor està ple d'històries de mobilitat que, d'alguna manera, exerceixen una pressió subtil però persistent sobre el menor i fomenten el desig de provar sort a Europa. Com s'ha vist, molts dels menors entrevistats tenen avis que van efectuar la primera migració de la família en desplaçar-se del camp a les ciutats. Altres tenen oncles o germans que han emigrat a algun país d'Europa. De manera que un primer factor que intervé en la presa de decisió del menor d'emigrar és el fet de comptar amb algun contacte, ja sigui familiar o conegut, que li pugui oferir suport inicial al país de destí.

En l'actualitat, el 53% dels joves marroquins amb estudis volen emigrar a Europa, encara que sigui de forma clandestina. Mentre que a l'escola primària (6-11 anys) el percentatge dels que volen marxar del país és encara petit, d'un 15%, en el cicle mitjà (12-14 anys) és ja d'un 56%, i arriba al 82% entre els estudiants de batxillerat (15-17 anys). Entre els universitaris, en canvi, el percentatge baixa al 54%. El 82% dels enquestats són conscients que sense visat l'emigració comporta molts riscos, però el 62% assegura que ho intentarà encara que sigui clandestinament (Informe del PNUD citat a *El País*, 05/07/02).

A continuació s'especifiquen cada un dels arguments que esgrimeixen els menors per justificar la decisió de marxar.

La família

Els familiars que han emigrat, sobretot els membres masculins, són un referent clar a imitar i, cada vegada més, els germans més grans, com en el cas de l'Omar i l'Adil, són els que obren camí:

> *—¿Tu hermano mayor emigró antes que tú?*
> *—Sí.*
> *—¿Él fue el primero?*
> *—Sí.*
> *—¿Cuánto tiempo hace que está en España?*
> *—Dos años y medio.*
> *—¿Cuántos años tenías tú cuando él se marchó?*
> *—El año pasado.*
> *—¿O sea que tú tenías quince años y él debía tener diecisiete?*
> *—Sí.*
> *(Omar)*

> *—Mi hermano Mohssen emigró a Alemania... [Després el germà es va desplaçar a un altre país] Tenía a mi hermano en Italia, yo también quería irme. Acabé la*

educación primaria. Ya está.
(Adil)

La xarxa d'amics

La xarxa d'amics, que és fonamental en el període adolescent, exerceix una pressió considerable com a incentivadora de l'emigració. Tal com es desprèn del treball de camp, dels dinou nois entrevistats el 84% tenen amics que estan residint a Europa. Només tres nois no tenen cap amic: dos, en Mustafa i l'Omar, procedeixen del sud, recordem que tampoc tenien cap tradició migratòria a la família, ells eren els primers que començaven la tradició migratòria; mentre que el tercer, en Hasan, procedent de Casablanca, malgrat tenir aquesta tradició iniciada pel seu pare, del camp a la ciutat, és l'únic dels menors de la ciutat que assenyala no tenir cap amic de la seva colla o bé del seu barri que hagin emigrat.

En Bouker resumeix clarament el que acabem d'exposar:

—¿Por qué quieres venir a Europa?
—Tengo muchos amigos aquí de la calle, del barrio.
—¿Cuántos amigos tuyos ya habían emigrado a Europa?
—Bastantes, no lo sé, seis o cinco. Casi todos los chicos del barrio bajan al puerto para venir aquí. (...) A los quince. Hay un pensamiento, y a los quince quiero hacerlo. (...) Ya lo pienso. Al final de los quince años, casi dieciséis, ya quiero hacerlo. Quiero cambiar de vida, no puedo estar así.
(Bouker)

En efecte, els joves marroquins mantenen un contacte permanent amb el fet migratori i amb l'opció de sortir del seu país, no només a través de la seva realitat més propera, com pot ser la família, els amics i els veïns, sinó també a través de l'imaginari col·lectiu, que exerceix una forta pressió social. En Moad, l'Omar, l'Ibrahim i en Karim ho expliquen fent evident com entre els adolescents la pressió del grup per emigrar és molt gran:

—Entonces desde los quince a los diecisiete años ves como muchos de tus amigos vienen a Europa.
—¿Cuántos amigos se van en esos años?
—Seis o siete.
—¿Cómo sabes que desde Tánger se puede ir hacia España?
—Porque quien se fue antes llamaron a su familia y estas cosas, y cuando nosotros preguntamos por los amigos a las familias, ellas nos lo cuentan. (...)
—¿Cómo os vais a Tánger?
—En autobús. Allí encontramos amigos de mi pueblo...
—¿Cuántos amigos encontrasteis de tu pueblo?
—¡Todo mi pueblo estaba allí! Veintialgo...
(Moad)

—¿Tú y tu hermano hablabais de venir a España?
—No, nunca juntos.
—¿Con quién lo hablabas? ¿Con los chicos del colegio?
—Sí. Yo quiero venir a España.
—¿De tu pueblo hay chicos que estaban en España?
—Sí, treinta por lo menos.
—¿Todos son de tu barrio?
—Sí.
—¿Dónde están todos?
—España, Italia, Madrid.
—¿En Barcelona hay muchos?
—No, tres.
(Omar)

—¿Tú nunca habías pensado en ir a España?
—No, hasta que voy a Nador y encuentro chicos.
(Ibrahim)

—En tu pandilla ¿cuántos chicos erais?
—Casi quince. (...) Hay gente mayor, otros más pequeños.

—¿Quién es el primero de tu pandilla que se va?
—Hay mucha gente, cada mes sube uno.
—Y cuando ves que todos lo chicos se van, ¿qué pasa por tu cabeza?, ¿qué piensas?
—Que voy a quedar en mi barrio solo, y eso, no.
(Karim)

Sovint, els menors marroquins, de forma similar als adults, tenen un imaginari d'Espanya i d'Europa —i en definitiva d'Occident— que no es correspon amb la realitat. Aquest imaginari se sosté sobre idees preconcebudes que circulen socialment, i que tenen a veure amb la construcció social de l'èxit projectat pels mitjans de comunicació, amb els viatges dels mateixos marroquins, amb els estrangers que resideixen al Marroc, amb els turistes, amb el retorn per vacances dels emigrants, amb menors que suposadament han triomfat i que retornen de vacances, amb els equips de futbol, etc. Tots aquests factors fomenten el desig de fer realitat el somni d'emigrar cap a un lloc fabulós, un "El Dorado" Europeu.

"El Dorado"

Al Marroc existeix un discurs sobre l'emigració que es retroalimenta contínuament. La recerca de "El Dorado", a través del somni europeu és viscuda per gran part de la població, encara que no optin pel camí de l'emigració. L'Occident genera sentiments contraposats d'admiració i també d'odi, i la possibilitat de viatjar a Europa té un mòbil econòmic (progressar mitjançant el treball), però també cultural: adoptar certs valors de la cultura occidental, sobretot en relació a la llibertat i al nivell de consum que mostren els mitjans de comunicació, els estrangers i els emigrants. En Bilal ens ho explica clarament:

—¿Cómo te empieza la idea de venir a Europa?
—Porque ya lo pensaba muy bien, he tenido amigos allí que vienen cada verano de Barcelona, no solo de Barcelona, de otras partes de España. Vienen cada verano y me cuentan las cosas de aquí, y como no he estudiado ni nada, me gustaría música,

me gustaría... Pero además que he tenido relación con la gente de aquí, porque he tenido clientes buenos, una relación muy buena, porque he tenido clientes de aquí. Iban a comprar ropa, salgo con ellos, les enseño los sitios, pequeñito, les enseño los sitios, salgo a restaurantes, me gusta sus vidas, lo que viven entre ellos. Son muy abiertos, muy buenos, y me gustaría vivir como ellos.
—¿Y así fue como empezaste a pensar en venir?
—Sí, y un día estaba llorando en la tienda, llorando totalmente cabreado, que prefiero morir primero que seguir viviendo. No gano dinero. Solo gano dinero solo para vivir, mi familia está falta de muchas cosas y estoy así y no puedo hacer nada. Buscando solución, solución que no puedo, mi familia está quemando y yo mirando y no puedo. Mejor apartar o hacer otras cosas (...) El problema no es que no tienen para comer, pero se pasan cosas muy cerradas, llego a casa y mi padre está enfadado conmigo, llego a casa y además hablo con las cosas mías y si hago cosas como música mi padre viene y me suelta a pararme la música, llego tarde y me pega, me levanto cada mañana me manda a un sitio y no sé donde es (...) Me gustaba la tele, un vídeo o algo para ver el fútbol, muchas cosas no hay, la comida mi madre hace siempre lo mismo que no, quiero cambiar, uf! y mi madre se enfada con mi hermano y mi hermano con mi madre y yo he vivido triste.
(Bilal)

Europa és percebuda com el lloc on és possible conquerir les aspiracions de millora social mitjançant la societat de consum i la llibertat individual. Per als joves, sobretot masculins, viure unes relacions interpersonals més permissives i apropar-se als valors occidentals equival a sentir-se més moderns. Així també ho confirmen l'Omar, l'Adil i l'Ismael:

—Yo venía a trabajar. Había escuchado que se podía ganar dinero, tener un coche.
(Omar)

—¿Te gustaba trabajar en Marruecos?
—En Marruecos, no, pero en España, sí, porque puedes comprar muchas cosas.
(Adil)

—Veía chicos que volvían de España con coche y contentos.
(Ismael)

El treball

Si fins ara s'ha vist com el dia a dia dels nois està impregnat de vivències i histories sobre la migració, un dels fets més presents en la mentalitat d'aquests menors és la ferma voluntat que tenen de contribuir a millorar la situació econòmica i social de la seves famílies. En primera instància, tal com s'ha vist al capítol quart, això els porta a incorporar-se prematurament al mercat de treball. Recordem que segons les dades aportades per l'informe de la UNICEF-Marroc, el 76% dels menors entrevistats van treballar al Marroc abans d'iniciar el seu viatge cap a Europa, com a aprenents de mecànic, paletes, en tallers de confecció o bé en la venta ambulant.

—¿Quién te buscó el trabajo en la construcción?
—Yo, sí, estaba en mi ciudad, quería dejar la escuela y trabajar. De las ocho a las cinco de la tarde. Me pagaba cuarenta (moneda marroquí).
—¿Y con este dinero qué hacías?
—Lo daba a la familia, mi padre.
—¿Y él te daba algo para ti?
—Sí, algo.
—¿Estabas bien en este trabajo?
—Muy duro.
—¿Y por qué lo dejas?
—He dicho ya está, se acabó trabajar.
—¿Y después qué haces?
—Estoy en mi ciudad, después me voy.
(Ibrahim)

Els nois busquen, en primera opció, la resolució del problema econòmic domèstic dins del seu país. En comprovar les dures condicions laborals i l'explotació en la pròpia pell (jornades de més de deu hores, remuneració insuficient, sense vacances), les seves

expectatives laborals es veuen truncades i verbalitzen descontent i poca satisfacció amb el seu lloc de treball.

El desencís per la situació d'immobilitat a la societat marroquina també és una constant en els discursos dels menors entrevistats. La percepció de la manca d'expectatives que viu la població en general s'accentua entre els joves. Per tant, una vida sense futur activa el desig de marxar. L'Abdelaziz així ho explica en la seva entrevista:

> *—Quería construir mi futuro. Si me quedo allá quizá no podría hacer nada, no trabajaría, etc.*
> *(Abdelaziz)*

Però, a més, alguns menors, com en Mustafa i en Karim, malgrat la seva joventut, també han pogut comprovar com la falta d'oportunitats de la societat marroquina sovint està interrelacionada amb un govern no democràtic i molt corrupte. En aquests casos, les seves famílies empobrides no van poder subornar els funcionaris per tenir una oportunitat:

> *—¿Por qué? No me gusta esto, cuando dejo el campo no hay (…) cuando mi padre muere estoy preocupado por las cosas de la casa y yo quiero ayudar. Y los profesores de la escuela me dicen que siga estudiando, porque tenía buenas notas (…) [L'alternativa que li donen és entrar en una acadèmia militar] Pero, un alto rango, dice, tienes que pagar [li demana un suborn per tenir una plaça].*
> *(Mustafa)*

> *—Allí en Marruecos, ¡tú sabes! El modelo de nosotros no está bien, si quieres sacar un padrón o algo certificado, tienes que esperar una semana o dos semanas, tienes que dejar dinero y eso, y la policía no hay nadie con ellos, siempre fiando, ahí en Marruecos... mal.*
> *(Karim)*

La sòlida determinació de treballar que molts d'ells prenen, sumada al desencís viscut, empeny molts d'ells a baixar al port per buscar oportunitats d'emigració clandestina cercant allò que no han pogut trobar al Marroc.

En la seva majoria, argumenten aquest objectiu com a primordial per tenir un futur i així poder ajudar la família i convertir-se en uns *homes de bé*. De l'Informe de la UNICEF-Marroc, el 67% argumenten que el principal motiu per emprendre el procés migratori ha estat ajudar la família i treballar. Implícitament l'objectiu de millorar la situació personal comporta adoptar el nivell de consumisme i de benestar europeus, i per això també es percep el treball com el mitjà més adequat. En Mustafa, l'Abdelaziz i en Brahim ho indiquen així:

> *—¿Por qué vienes a España?*
> *—Nadie de mi pueblo nunca ha venido. Pero yo pienso, pienso, pienso y le digo a mi madre que me quiero ir para ayudar, también a la otra madre [Primera dona del marit que resideix també en la mateixa casa].*
> *(Mustafa)*

> *—¿Por qué? ¿Acaso tienes más responsabilidades que tus hermanos?*
> *—Precisamente, he tenido que marcharme y venir hasta aquí. Cuando veo que mi padre es mayor, mi madre no trabaja y mis hermanos pequeños van a la escuela creo que yo tengo que ayudar.*
> *(Abdelaziz)*

> *—Ellos piensan que nosotros nos morimos de hambre. (...) Sólo el trabajo, sólo falla el trabajo en Marruecos y el sueldo y ya está.*
> *(Brahim)*

L'aprenentatge d'un ofici

Ja hem vist que molts menors deixen l'escola de forma precoç. No obstant, ells saben perfectament el valor que té l'escola al nostre país, i per això alguns assenyalen l'estudi com a motiu de l'emigració; i es tracta més aviat d'una estratègia "picaresca" per fer-se valorar. Altres, en canvi, l'assenyalen honestament perquè s'han adonat que les lleis espanyoles no els permeten treballar fins als setze anys i que mentrestant aquesta és una bona

solució. D'altra banda, l'objectiu d'aprendre un ofici és ben valorat al seu país d'origen, amb l'avantatge que al nostre país gaudeixen d'uns drets i que no seran explotats com al Marroc. Aquest objectiu va molt lligat a l'anterior, ja que l'objectiu final continua essent aconseguir treball en el futur. Molts del nois entrevistats, en ser inserits en el sistema de protecció actual, on existeixen més places de reinserció sociolaboral, han readaptat el seu objectiu principal del treball per l'aprenentatge d'un ofici, indispensable per aconseguir una bona feina i un bon sou. Així ho explica l'Abdelaziz:

> *—Lo que pensaba cuando estaba en Marruecos es lo que hay. Pensaba que estaré mejor que allá y es así gracias a Alá. Aquí como mínimo mientras hago el curso me pagan algo de dinero y así puedo comprar cosas que necesito; no como en Marruecos que a veces no tienes ni para comer.*
> *(Abdelaziz)*

L'aventura

Aquest objectiu, a diferència dels dos anteriors, és rarament citat pels menors. Al·ludir a l'aventura seria quelcom valorat socialment poc seriós i ells ho saben perfectament. Tanmateix, ja en altres investigacions (Capdevila i Ferrer, 2003; Quiroga, 2003) apareix aquesta raó com a motivació col·lateral. Els menors només la citen una vegada establerta una relació de més confiança. El somni del viatger, de l'aventurer o de l'explorador segueix més vigent que mai entre els adolescents. Si els adolescents amb poder adquisitiu el satisfan per mitjà de viatges turístics, els adolescents sense recursos intenten satisfer-lo per mitjà de l'emigració.[1]

> *—Yo estaba jugando con la bici. Luego la bici está parchada, me voy a la gasolinera, hay una gasolinera que paraban los camiones de España que está al lado de mi barrio… luego encontré un amigo ahí y me dijo "súbete aquí". Y le dije: ¿va a España? [el camió] Yo miro la matrícula. "España, sí".*

1. López García (2000: 158) assenyala l'emigració com una escapada d'una situació desesperada, però també amb un component d'aventura.

—¿Para ti qué era?, ¿como un juego?
—Sí.
—¿Y sabías dónde ibas a llegar o no?
—¡Arranca y vete donde quieras! (…) Si viene el chaval y me dice: "ven súbete a éste camión". Él me dice España. Me siento contento y ya está. [riure]
(Brahim)

L'ajut de l'Administració

En els últims anys ha aparegut un altre element nou que també ha incentivat, sobretot, l'emigració dels menors de Tànger: el rumor que els menors emigrats són ajudats pels centres d'acollida europeus. Com veurem en el capítol dotzè, a Catalunya la DGAIA ha ampliat les places de protecció i ha creat recursos que s'adeqüen més a les expectatives dels menors oferint oportunitats d'inserció sociolaboral. Així doncs, aquest rumor és actualment més proper a la realitat: "*En Cataluña hay centro para trabajar*." Ha circulat a partir dels relats dels menors immigrats que han tornat de vacances al Marroc, generalment com uns triomfadors que han aconseguit el somni europeu, o bé a partir dels relats de les famílies que tenen notícies dels seus fills a través d'algun centre de la xarxa de protecció a la infància. L'Adil ho explicita clarament:

—¿Cómo se te ocurrió la idea de venir?
—No sé.
—¿Lo escuchabas de tus amigos, de la tele, de dónde?
—Hay muchos. Decían "el centro paga todo".
—Cuando pensaste en venir aquí, ¿pensabas en España u otros países?
—A España.
—¿A qué ciudad?
—A Barcelona.
(Adil)

És possible que aquest motiu creixi en els pròxims anys, perquè cada cop més menors regularitzats per l'administració seran percebuts com a triomfadors quan tornin al

Marroc a visitar la seva família. Segons alguns professionals amb responsabilitats en el sistema de protecció com el cap d'Atenció Primària de l'Ajuntament de Barcelona[2] i el mateix cap d'Urgència de la DGAIA,[3] molts menors es presenten, només arribar, directament a les portes de la DGAIA.[4]

Per finalitzar, l'informe de la UNICEF-Marroc conclou que els nois que viuen al Marroc i tenen germans grans a Espanya són, en potència, futurs menors migrants no acompanyats. Aquests tenen entre tretze i quinze anys i estan molt familiaritzats amb el fet migratori. Aquest document també insta les autoritats competents a començar a treballar, de forma urgent, amb aquest col·lectiu de nens i joves per tal d'evitar possibles situacions de risc.

2. Informació obtinguda en una trobada d'experts i professionals organitzada per la Fundació Jaume Bofill el 23 de novembre del 2002.

3. Entrevista realitzada a l'abril del 2004.

4. En el capítol 12, sobre les xarxes de suport, es fa una reflexió sobre l'efecte crida que el sentit d'aquestes afirmacions suggereix.

Idees clau:

- Les raons que motiven la migració dels nens i joves marroquins es poden trobar no només en els factors econòmics, sinó que els factors socials i culturals hi juguen també un paper molt important.

- El Marroc és un país amb una llarga tradició migratòria i l'entorn social del menor està ple d'històries personals de mobilitat que, d'alguna manera, exerceixen una pressió subtil però persistent sobre el menor fomentant el desig de provar sort a Europa.

- Els nois busquen, en primera opció, la resolució del problema econòmic domèstic dins del seu país. Però en comprovar l'explotació, les dures condicions laborals i el desencís per la situació d'immobilitat a la societat marroquina, marxar es dibuixa com l'única opció per ajudar la família.

- Un dels motius més verbalitzats pels menors és el d'ajudar econòmicament la família i el de migrar a Europa per trobar una feina.

- L'adopció de certs valors europeus és una constant en el discurs de molts menors, aconseguir el somni europeu és una fita a acomplir per tal de realitzar les aspiracions de millora social mitjançant la societat de consum i l'individualisme.

- Molt més minoritàries són motivacions com viure una aventura i descobrir nous móns en companyia dels amics, estudiar com a inversió de futur o la recerca d'ajudes de la xarxa de protecció espanyola o catalana.

6 La posició familiar davant el projecte migratori del fill

La decisió d'emigrar pot ser adoptada de forma individual, grupal i/o familiar, però en tots els casos té un fort component social que la impulsa. Amb el nostre treball de camp preteníem esbrinar quin paper havia jugat la família davant del projecte migratori del fill. De les seves respostes se'n desprèn que dels dinou menors entrevistats, setze afirmen que la seva família no sabia la seva intenció d'emigrar o bé la coneixien però s'hi oposava (el 31% i el 53% respectivament). No obstant, s'ha de tenir en compte que hi ha molta ambigüitat en les respostes tant dels menors com dels pares, i que una mateixa resposta pot tenir molts matisos, com veurem a continuació.

El treball de camp realitzat al Marroc, Andalusia i Catalunya apunta dues posicions familiars davant el fet migratori ben diferenciades depenent de la zona d'origen del menor. Per un costat els menors procedents de l'àmbit urbà —ja sigui de les ciutats o de les seves perifèries, com és el cas dels barris de la comuna de Beni Makada— no vinculen, en la seva majoria, la seva família en el procés migratori. Això no vol dir finalment que la família no acabi assabentant-se de la intenció del fill d'emigrar. Contràriament, la migració dels joves d'origen rural es conforma com una estratègia familiar de millora col·lectiva.

Menors de l'àmbit urbà

En la majoria dels casos, la decisió d'emigrar es pren de forma grupal perquè s'ha madurat amb altres amics del grup, com hem vist. L'adolescent —segurament pel comportament emancipador propi d'aquesta edat— no vincula la família al seu projecte migratori, sinó tot el contrari: la manté al marge tant com pot, fins i tot si la decisió es pren per millorar la situació econòmica de la família. En Bouker és un dels menors que no fa partícipa la seva família del seu projecte migratori malgrat que la família ho deu sospitar per l'evidència dels fets:

> *—¿Y tú cuándo les dices que te quieres ir?*
> *—Ellos no saben que me quiero ir. Yo hablo con ellos y no lo piensan. Yo voy a Tetuán con mis amigos, y tardo dos o tres días, ¿sabes?*
> *—Ah, ¿ellos se piensan que estás en Tetuán?*
> *—Escucha. Cuando subo a España, estoy cinco meses sin hablar con ellos, ni por teléfono ni nada. Y mis padres tienen los teléfonos de mis amigos en Tetuán y los llaman. Mi madre sube hasta Tetuán para buscarme. Me buscan pero no imaginan que estoy aquí. Y después encuentro un amigo cuando estoy en Castellón de Tánger. Él llama a su madre y su madre va hasta la mía en Marruecos, y le dicen que yo estoy aquí. Y es la primera vez que yo hablo con ellos.*
> *(Bouker)*

De la informació extreta de les entrevistes, es pot apuntar que, en general, la major part dels pares i les mares entrevistats desconeixien la intenció migratòria del seu fill. A la pregunta de si els pares coneixien la decisió d'emigrar dels seus fills, un 89 % d'aquests, segons l'informe de la UNICEF-Marroc, respon que no. No obstant, després d'entrevistar els menors, ens atreviríem a dir que la majoria dels menors no diuen als seus pares obertament la seva intenció de marxar, però sí que ho fan a la llarga de forma simbòlica amb el seu comportament i actitud en intentar-ho: deixen de complir les seves obligacions, arriben tard a la nit o no dormen a casa, arriben apallissats per la policia, etc. En Moad, en Brahim, en Karim i en Hamed ho expliquen en aquestes cites:

> *—Sí, yo le dije que quería ir a trabajar a Casablanca. Claro si yo le digo que voy*

a Europa, como hay gente que se muere y estas cosas, ella no me deja. A mi padre tampoco le digo la verdad. Nos fuimos una semana a trabajar a Casablanca y luego subimos a Tánger.
(Moad)

—Cuando me voy la policía está dando vueltas por Marruecos buscándome. Sí que me lo ha contado mi madre.
(Brahim)

—¿Te pasabas la noche fuera?
—Sí.
—¿Bastantes?
—Sí.
—¿Y tú que decías a tu padre?, ¿dónde estabas?
—Con mi abuela, con mi amigo, en el verano pero en otros tiempo no.
(Karim)

—¿Les dijiste a tu familia algo?
—¡No, no!
—¿Y por qué no querías decirlo?
—No iban a querer ellos. No.
—Pero lo supieron después, ¿no?
—Sí.
—¿Y se enfadaron?
—No sé.
(Hamed)

Malgrat que la família s'oposi obertament a la migració dels fills, és present en tot moment la sensació d'impotència i una lleugera il·lusió amb la possibilitat que Europa oferirà un futur millor al seu fill.

Alguns reconeixen un coneixement tàcit del projecte, però no existeix un recolzament explícit. En la nostra investigació, no s'ha trobat cap família de ciutat que animi el

seu fill a emigrar i, fins i tot, l'ajudi a marxar. En aquest sentit, aquesta informació trencaria amb una idea molt estesa segons la qual serien les famílies "les que envien" els seus fills a Europa. Tot apunta que en el medi urbà la migració dels menors no és una estratègia familiar, almenys per incitar-la o projectar-la conjuntament. Una vegada que el menor ha pres la decisió, i és irrevocable o ja és a Espanya, llavors sí que el projecte migratori es transforma, de forma implícita, en familiar. No així en el medi rural, com veurem més endavant.

En aquells casos en què la família sospita la intenció del seu fill d'iniciar el viatge migratori, la majoria intenten dissuadir-lo, malgrat que siguin conscients que el fill ja té presa la seva decisió. Així ho indica en Bouker:

> *—Con mi madre siempre hablaba con ella de eso.*
> *—Con tu madre sí. ¿Le dices que te quieres ir a España?*
> *—Sí, yo hablo con ella de que quiero subir a España. Con mi padre también algunas veces, pero con mi madre más. (...) Muy mal. Muy mal (...) Después me dice: «haz lo que tu quieras, no quieres escuchar... ¿quieres ir?, pues ves.»*
> *(Bouker)*

El sentiment d'impotència, el silenci, la convicció de la precària realitat que els envolta i l'esperança que a Europa tindran accés a un futur millor, fa que moltes vegades la família adopti una actitud de "deixar fer":

> *—Me decían de quedarme con ellos hasta que se suba mi hermano. Además, que soy muy pequeño. Porque saben que no es fácil, que se pasa mal y que hay gente que muere. Cada intento pensaba que era la última vez.*
> *(Adil)*
>
> *—¿Lo dijiste a tu familia?*
> *—Sí.*
> *—¿Y qué te decían?*
> *—Cuidado que la gente se muere. Vine sólo cuando estuve seguro de mí.*
> *(Ismael)*

Apareixen dues postures contradictòries en les famílies, que es poden donar simultàniament o no: per una banda, com ja apareixia en la investigació de Quiroga (2003), molts dels menors són una font d'ingressos important per a la família, i per això el resultat més tangible de l'emigració del menor és, per a la família, una pèrdua momentània d'ingressos familiars i una crisi moral i psicològica; per una altra banda, com apareix a la investigació de la UNICEF-Marroc, en el fons la família es pot sentir alleugerida econòmicament amb la marxa del fill, si aquest no aportava cap ingrés, ja que representa "una boca menys" a alimentar, que a la llarga pot contribuir a l'economia familiar. De fet les paraules d'Amina Bargach, citades al capítol quart, confirmen aquesta hipòtesi.

Dissortadament, malgrat que la família conegui les intencions del fill i en molts casos l'acceptació es produeixi a contracor, el que es fa evident és que els pares no tenen l'autoritat moral per retenir el fill que, com en el cas d'en Rachid, acabarà marxant:

> *—Yo no les decía que iba a hacerlo; pero ya sabían que lo venía probando. Cuando vine no se lo dije hasta que llegué aquí les llamé por teléfono para comunicarles que ya había llegado.*
> *—¿Tus padres sabían que querías marcharte y qué opinaban a propósito?*
> *—Mi madre rezaba para que Alá me guarde del mal y que todo me vaya bien. Estaban de acuerdo con ello.*
> *(Rachid)*

És important recalcar que moltes de les famílies estan familiaritzades amb el fet migratori. De trenta-set entrevistes realitzades per a l'informe de la UNICEF-Marroc, vint-i-una famílies manifesten que tenen un dels fills a Europa (el 56,75%) i vuit d'aquestes que en tenen dos. Tot i això, la posició familiar davant de la migració continua essent negativa.

En canvi, per als fills menors, el precedent dels seus germans o familiars immigrats juga un paper important a l'hora de prendre la decisió de marxar. El mateix informe de la UNICEF-Marroc conclou assenyalant aquest col·lectiu com a grup de risc per a l'emigració prematura, sobre el qual s'haurien de dirigir els programes de prevenció.

Menors de l'àmbit rural del sud

Hi hauria doncs una altre model de família, que és la que recolza i anima el menor a marxar com a pas tàctic d'una estratègia de millora col·lectiva.

Segons les dades aportades per l'informe de la UNICEF-Marroc, aquesta posició es dóna majoritàriament en famílies de zones rurals procedents del sud, i de forma minoritària, en famílies d'origen rural que viuen en barris perifèrics urbans de les ciutats de l'interior del Marroc. Aquestes famílies solen ser molt nombroses i viuen en condicions d'extrema pobresa. En aquestes famílies es fa una clara aposta pel fill menor com a actor de canvi, davant dels seus germans d'edats superiors.

En alguns casos, el projecte migratori apareix com a resultat d'una proposta familiar. La família no espera que l'emigració del fill doni fruits econòmics de forma immediata, sinó a llarg termini. Per la informació recollida a l'informe de la UNICEF-Marroc i les notícies en la premsa aparegudes el setembre del 2003 (citades al capítol segon), tota la família (pares, germans, oncles) són els que ajuden a sufragar el cost del viatge en pastera com una inversió col·lectiva que espera rebre els seus fruits a llarg termini. Per fer front a les despeses generades pel viatge amb pastera, la família ven terres, animals, cotxe... o bé, les famílies amb més carències econòmiques, demanen un préstec. Si tenim en compte el baixíssim nivell d'ingressos d'aquestes famílies, l'esforç que els suposa aquest viatge és desorbitat.

Idees clau:

- La decisió d'emigrar pot ser adoptada de forma individual, grupal i/o familiar, però en tots els casos té un fort component social que la impulsa.

- Sembla ser que s'apunten dues posicions familiars davant el fet migratori ben diferenciades depenent de la zona d'origen del menor:

  a) Per un costat, en l'àmbit urbà, la decisió dels menors immigrats es pren de forma grupal perquè s'ha madurat amb altres amics del grup i, en general, la família no incita el fill a marxar a Europa. En aquests casos, el sentiment d'impotència, el silenci, la convicció de la precària realitat que els envolta i l'esperança que a Europa tindran accés a un futur millor, fa que moltes vegades la família adopti una actitud de "deixar fer".
  b) El segon model està relacionat amb les famílies d'origen rural, en les quals el projecte migratori apareix com a resultat d'una proposta familiar i on s'aposta pel fill menor en detriment dels fills grans.

7 El pas de la frontera

Les diferents investigacions realitzades fins a l'actualitat (Capdevila i Ferrer, 2003; Quiroga, 2003; Jiménez, 2003) assenyalen ja els principals llocs de sortida o les fronteres de pas del Marroc cap a Europa. L'elecció del punt de sortida depèn en gran mesura de la regió de procedència del protagonista, però també és cert que molts trien les costes del nord per la seva major proximitat a Espanya. Així, el punt de sortida està normalment en relació amb la proximitat a les ciutats de procedència dels menors, i aquesta zona escollida de sortida determinarà el mitjà de transport utilitzat en la majoria dels casos. Així, segons el mitjà de transport utilitzat, trobarem diferents passos fronterers.

Principals llocs de sortida i mitjà de transport

Com veurem a continuació la majoria dels menors del nord i del centre es traslladen a la Península com a polissons dels vaixells, sota els camions o els autobusos que embarquen als vaixells que travessen l'estret de Gibraltar, o, de forma minoritària en el cas dels menors immigrats a Catalunya, des de Casablanca a Marsella. Al respecte, Quiroga (2003) assenyala: "Aquesta és una nova manera de traspassar la frontera, exclusiva dels menors; apareix per solucionar l'obstacle insalvable que no té l'emigració adulta: disposar de mitjans econòmics per pagar els intermediaris de les màfies. Els petits *harraga* ho salven aprofitant-se d'una de les seves característiques diferencials: el seu tamany reduït."

En alguns altres casos, també ho fan en menor mesura introduint-se directament a l'interior del camió o dels ferris (directament com a polissons o nedant i pujant per la corda de l'àncora). Així, segons aquests mitjans de transport utilitzats apareixen cinc llocs principals de sortida (quatre al nord del país, i un al centre del país):

· Al nord-oest: Tànger i Ceuta (cap a Andalusia)
· Al nord-est: Melilla i Nador (cap a Andalusia)
· Al centre: Casablanca (cap a França)

Aquestes cinc fronteres de pas comparteixen característiques similars. Com indica Jiménez (2001): "són centres de comerç internacional i trànsit aeri, marítim o terrestre, que suporten un gran tràfic internacional de mercaderies." Els ports més importants de sortida dels menors immigrats són, sens dubte, Tànger i Casablanca, que són al mateix temps els que tenen més tràfic comercial. Però, com veurem, per als menors que arriben a Catalunya el primer és clau, mentre que el segon gairebé no té incidència. En canvi, entre els menors immigrats que arriben a França passa a l'inrevés.

A aquests cinc llocs de sortida n'hi hem d'afegir quatre més amb altres característiques, principalment perquè el mitjà de transport utilitzat és similar als dels adults: les pasteres. En aquests casos els llocs de sortida escollits són les platges d'on surten les embarcacions. Tot i que aquest mitjà de transport, com veurem, té poca incidència entre els menors immigrats del nord, sí que comença a ser significatiu entre els menors del sud. Aquestes quatre zones de platges són, segons les anteriors investigacions citades i l'informe de la UNICEF-Marroc, les següents (no es descarta que n'hi pugui haver d'altres):

- Al nord: Tànger, Larraix i Alhucemas (cap a Andalusia)
- Al sud: Tarfaya (cap a les illes Canàries)

Com hem vist, la majoria dels menors immigrats arribats a Catalunya eren de Tànger i del nord del Marroc, i tenint en compte l'estudi del Centre d'Estudis Jurídics (Capdevila i Ferrer, 2003) els menors van realitzar el pas de frontera entre el Marroc i Espanya majoritàriament a través del port de Tànger, situat a només 14 km de les costes espanyoles (el 75% de 447 menors dels quals van obtenir la informació). I mi-

noritàriament a través d'altres ports (Ceuta —el 8%—, Melilla —el 3%—, o Nador —el 5%—) o platges del nord (el 2%). En aquesta mateixa investigació, es va obtenir informació sobre el mitjà de transport utilitzat per 477 menors immigrats, dels quals el 81% havia viatjat sota un camió o un autobús i només un 4% havien realitzat el viatge en pasteres.

En la taula 5 s'apunta els llocs de sortida més rellevants i el mitjà utilitzat segons els menors del nostre estudi:

Taula 5.
Llocs d'origen, llocs de sortida i mitjà de transport utilitzat pels menors de l'estudi

Zones	Menors/origen	Menors/ lloc de sortida	Mitjà de transport
Nord	10 Tànger	7 Tànger	4 sota autocar
			2 sota camió
			1 simula ser fill del conductor d'autobús
		2 Ceuta	2 sota camió
		1 desconegut	----------
	1 Larraix	1 Ceuta	Sota camió
Centre-atlàntic	2 Casablanca	1 Casablanca	Remolc camió
		1 Tànger	Sota autobús
Centre-sud	1 N'ssour-Kenifra	1 Tarfaya	Pastera
	1 El Kelaa-des-Skanhna	1 Tànger	Sota camió
	1Karaomia-El Kelaa-des-Skanhna	1 Tànger*	Sota camió
Sud	1 Bonagraff-Erraxidia	1 Tànger	Sota camió
	1 Gulmin- Erraxidia	1 Tarfaya	Pastera
	1 Tadafait-Salh	1 Nador	Sota camió
TOTAL	**De 19 menors 9 orígens**	11 Tànger	9 sota camió
		3 Ceuta	5 sota autobús
		2 Tarfaya	2 pasteres
		1 Nador	1 remolc camió
		1 Casablanca	1 simula ser fill del conductor d'autobús
		1 desconegut	1 desconegut

* El seu primer intent va ser a Casablanca.
Font: Elaboració pròpia.

De manera que es mantenen Tànger, Ceuta, Tarfaya, Nador i Casablanca com a punts de sortida habituals. Veiem com gairebé la totalitat dels menors d'origen tangerí, el 58% de la mostra, surten del port de Tànger. En l'informe de la UNICEF-Marroc, dels menors entrevistats del nord i del centre (33 en total), el 94% ho fan des del port de Tànger, i només el 6% des de Ceuta. En Bouker, de Tànger, ens explica en el seu relat les seves estratègies de sortida des del mateix port d'aquesta ciutat:

> *—Un día a las once de la mañana, estoy sentado muy enfadado, no hay nada. Bajo a las seis de la mañana yo y otros chicos y estamos nadando al barco. Fuimos a nadar. Muchas veces, tres veces o cuatro, y no hay suerte. Este día fuimos a las cuatro o las cinco para nadar.*
> *—¿Intentabas subirte por la cuerda?*
> *—Eso es. No fue bien. Estoy allí hasta las diez o las once, y estoy así (...) Muchos chicos de Casablanca bajan. Y después mis amigos ya suben a casa, y yo no quiero subir. Estoy sentado con dos chicos de Tánger, y uno me dice que la gente de Casablanca está bajando camiones y nosotros sentados aquí. (...) Después yo y otro chico bajamos y vemos un camión así sin conductor y sin todo... sólo la parte de atrás.*
> *—¿El remolque?*
> *—Sí. Si miras desde la rueda lo ves todo. Si baja la policía así un poco, si está paseando o algo, nos va a ver a nosotros. Entramos así... primera vez.*
> *—¿Dentro del remolque o debajo?*
> *—Debajo. Estamos media hora, o un cuarto de hora, entra al barco. Nosotros bajamos. Respirábamos humo, y hace mucho ruido, nosotros salimos de ahí, queríamos buscar otro sitio dentro del barco. Pero no encontramos nada, sólo éste. (...) Hay otros camiones pero con muy mala entrada. No hay autobuses. Volvimos a éste, tardó mucho, dos horas o tres, y cuando salimos al puerto de Algeciras, bajó un mecánico a escuchar este ruido. Nosotros ponemos un plástico para que no salga humo pero no hace nada, todavía hacer ruido. Esta persona baja y ve el plástico, ¿qué es esto? Este mecánico hace como si no ha pasado nada, y no hubiera visto nada. Llama a la policía, a la secreta, viene y dice que bajemos. Baja el chico a preguntar a uno que hablaba árabe y le pregunta si está con algún otro chico, pero le contesta que está solo. Le pregunta a ver si tiene hambre o algo, y después lo ha cogido y lo baja a Marruecos.*
> *(Bouker)*

Només dos menors de Tànger ho aconsegueixen des de Ceuta. Segons Quiroga (2003) normalment "els menors que passen a través de Ceuta provenen dels pobles del voltant (Castillejos, Benzú...), de la zona de Tetuan, i d'altres de Tànger cansats del fracàs d'intentar-ho per aquesta ciutat. Per aquesta causa el percentatge és més elevat que en els altres dos ports, i també perquè Ceuta té més trànsit marítim que Melilla o Nador. A més, aquestes dues últimes ciutats només atrauen els menors de la zona de l'entorn i alguns d'Algèria". Els dos menors entrevistats segueixen també aquests principis, en Mohamed ho intenta cansat de no aconseguir-ho a Tànger (malgrat no ser un *nen del carrer* sinó un dels menors més estables i estructurats), mentre que el segon, d'origen tangerí, en Bilal, té família a un poble molt proper de Ceuta.

Hi ha un tercer menor, l'Ismael, de Larraix (una ciutat molt propera a Tànger) que també aconsegueix passar la frontera per Ceuta. Aquest, de forma similar a en Mohamed, passa per Ceuta després de múltiples intents sense èxit per Tànger.

Hem d'assenyalar que tres dels menors del sud: en Saïd, l'Omar i en Moad, ho fan també pel port de Tànger, la qual cosa significa que el seu viatge en solitari cap a Europa s'inicia en els itineraris per l'interior del país, avançant sempre de sud a nord. No obstant, en Saïd, del centre-sud del país va fer el seu primer intent a la frontera de pas que tenia més pròxima: la ciutat de Casablanca. Després de fracassar i d'escoltar com altres menors li deien que per Tànger era més fàcil, ho intenta finalment des d'aquesta ciutat. De forma similar, en Moad va sovint a Casablanca a treballar i torna a casa després de fer diversos intents de creuar. Durant aquestes temporades curtes intenta el pas cap a França, però sense cap èxit, i sense comunicar-ho a la família. Així ho indica el menor en la cita següent:

> *—No, Francia es muy difícil. Yo lo he probado muchas veces, cuando estaba trabajando allí [a Casablanca]. Lo probaba debajo del camión pero ellos me cogían, la policía me llevaba a la comisaría y estas cosas (...) lo probé siete veces (...) Otra vez nos fuimos una semana a trabajar a Casablanca y luego nos fuimos a Tánger en autobús.*
> *(Moad)*

En canvi, l'Omar, només arribar a Casablanca, agafa el mateix dia l'autobús cap a Tànger, ajudat econòmicament pel pare i acompanyat per altres amics del seu poble:

> *—Yo estoy cerca de Marraquech.*
> *—¿Cómo vas hasta Tánger?*
> *—En bus. Dejarme dinero padre. Poco, un euro.*
> *—¿Cuánto te cuesta el viaje?*
> *—Dieciocho dirhams. Subo a Casablanca después a Tánger. Tres horas, todo de una vez. Fuimos al puerto, subimos con tres amigos del pueblo, a ellos sus padres también dinero, viaje y comida para un día.*
> *(Omar)*

En Rachid, originari de la ciutat de Casablanca, sí que aconsegueix el pas des d'aquesta ciutat, després d'intentar-ho múltiples vegades, amb el vaixell arriba a la ciutat francesa de Marsella, com ja hem esmentat anteriorment. De forma similar, en Hasan, també de Casablanca, intenta creuar clandestinament des de la seva ciutat, però sense èxit, per tant, es trasllada a Tànger des d'on finalment aconsegueix el pas de frontera. Aquest últim, busca reunir-se amb el seu pare, que viu i treballa a Santa Coloma de Gramenet. Així doncs, veiem que només un dels dos menors de Casablanca aconsegueix el pas des d'aquest port.

Dels tres menors restants del sud, l'Ibrahim se'n va des del port de Nador. Ell mateix argumenta que tradicionalment la gent jove del seu poble es desplaça a Nador a treballar i que per això va anar-hi. Segons explica, fins a aquell moment mai havia pensat a emigrar. És a partir del contacte amb altres joves que comença ràpidament a plantejar-se aquesta idea:

> *—A los dieciséis años y ocho meses me voy a Nador (...) Gente pueblo a Nador a trabajar (...) voy solo para trabajar. Cuatro días en la calle. Un día preguntar a un chico si tiene trabajo. Comer con él y trabajar con él. Él quiere subir a un camión... No, cuando llevo un mes trabajando en Nador, limpia coches, pienso en ir debajo camión, antes no, hasta que voy a Nador y encuentro chicos... allí están chicos debajo camión, están bien.*
> *(Ibrahim)*

Dels sis menors del sud entrevistats, només dos han escollit les platges de Tarfaya per arribar a Espanya. Com començaven a assenyalar altres investigacions (Capdevila i Ferrer, 2003; Jiménez, 2003 i 2004; Quiroga, 2003), i confirma de forma clara la investigació transnacional de la UNICEF-Marroc amb la Junta d'Andalusia (2004), el fet de passar en pasteres és una particularitat dels menors que procedeixen del sud, imitant els seus referents adults, malgrat que no tots tenen antecedents com hem vist anteriorment en la nostra pròpia mostra. L'Abdelaziz, de Goulmin, no tenia cap dubte quan responia a aquesta pregunta:

> *—Al pensar en emigrar, ¿qué medio de transporte pensabas utilizar?*
> *—La patera.*
> *(Abdelaziz)*

En el treball de camp realitzat a Barcelona, no apareix cap menor ni del nord ni del sud que hagi passat en pastera des de les costes del nord, mentre que de les entrevistes realitzades per la UNICEF-Marroc, tots han passat des del nord, concretament des de les costes d'Alhucemas i des de les de Tànger (el 76% i el 4% respectivament).[1]

L'estratègia per arribar a Espanya

Les dues estratègies utilitzades pels menors del nord i del sud, sigui sota un camió o autobús, o bé amb una pastera, són molt diferents, malgrat que l'objectiu sigui el mateix. En aquestes pàgines les descriurem per així poder comprovar les diferències i similituds principals.

Hi ha una primera coincidència en el fet que en ambdós casos es combinen dos factors: un més adult, la planificació del projecte seguint els passos dels seus referents, malgrat no ser tan elaborat, i l'altre més pròpiament adolescent, amb l'espontaneïtat i la capacitat d'improvisar, característica d'aquest període. Aquest segon factor ajuda a compensar les deficiències del projecte i viceversa, sense una mínima planificació la gosadia adolescent no arribaria gaire lluny.

1. A partir de disset entrevistes realitzades a menors que han passat en pastera (setze del sud i un del nord).

Des de les ciutats de Tànger i Ceuta principalment

Alguns dels menors de Tànger cansats d'esperar l'oportunitat d'aconseguir-ho en aquesta ciutat es traslladen a Ceuta per intentar allà el pas cap la Península. També ho fan des d'allà menors dels pobles del voltant i de Tetuan. Així, aquests menors arriben a la frontera de Ceuta en autobús o en autoestop, passant per Tetuan els que provenen de Tànger, fins a Castillejos, el poble marroquí fronterer. Gran part dels menors de Tànger que finalment decideixen anar periòdicament a Ceuta per intentar-ho són aquells menors que estan en un procés d'immersió a la vida de carrer i que viuen una progressiva situació de marginalitat tant a Tànger com a altres ciutats del Marroc. Així, existeix un grup molt extens de menors marroquins a Ceuta vivint com a *nens de carrer* (la investigació de la UNICEF-Marroc hi presta una atenció especial) i subsistint gràcies a l'economia informal transfronterera.

A Ceuta existien dues fronteres de pas: la de Tarajal i la de Benzú, aquesta segona es va acabar tancant a causa del pas clandestí d'emigrants adults i de mercaderies. Així va quedar només el pas de Tarajal, que de fet ha estat sempre el pas més important. Un cop els menors aconsegueixen creuar la frontera per múltiples mètodes (nedant, caminant, treballant, amagats...) el següent pas és amagar-se en algun mitjà de transport al port de Ceuta, en les mateixes condicions que si es trobessin a Tànger, Casablanca, Melilla o Nador. En els ports d'aquestes ciutats els menors que volen emigrar observen amb paciència el pas de camions que transporten mercaderies, el pas d'autobusos on viatgen estrangers i les sortides dels ferris. Pels ports de Casablanca i Tànger hi passen moltes de les importacions i de les exportacions del Marroc. En les últimes dècades el creixement de trànsits al port de Tànger ha estat sostingut, i ha afectat no només el gran nombre de camions de mercaderies sinó també cotxes particulars, autocars on viatgen turistes i passatgers en ferri (Oficina d'Explotació del Port de Tànger (ODEP), a Tafersiti, 1998).[2]

2. A causa de tot aquest moviment portuari les companyies marítimes han hagut d'ampliar de forma considerable en els últims anys la freqüència de vaixells entre les dues ribes de l'Estret, especialment en el trajecte Tànger-Algesires. Des de Tànger surt un ferri cada hora (quinze ferris al dia). A l'estiu, depenent de l'increment de la demanda, poden haver-hi fins a vint-i-quatre ferris diaris, durant tot el dia i tota la nit si fa falta. I, a més dels ferris, també hi ha un vaixell ràpid que fa el trajecte Tànger-Tarifa quatre cops

Els menors que volen emigrar no preparen el seu projecte migratori en solitari, sinó en companyia d'amics. Comencen a introduir-se en aquest món sempre acompanyats d'altres companys, normalment del seu grup de relació més proper. Un membre (o més d'un) del grup pot començar a idear les primeres estratègies i a compartir-les, i a poc a poc es maduren en comú, sigui amb els amics habituals sigui amb altres nois interessats a fer-ho.

En el moment en què aconsegueix ficar-se en un dels ferris (sigui sota o dins d'un camió o d'un autobús o bé directament com a polissó del ferri) el menor ha obtingut la màxima informació sobre les estratègies per fer-ho a través d'altres nois i a través de la pròpia observació i experiència pels intents fallits. L'Omar ens assenyalava en el seu relat el coneixement adquirit sobre les característiques dels mitjans de transport per no fer-se mal:

> *—Entro en camión directamente a Barcelona, pero cambio en el barco otra plaza de camión.*
> *—¿Por qué?*
> *—Es muy mala, cuando levanta rueda te chafa.*
> *—¿Y tú, cómo sabes esto?*
> *—En la calle.*
> *(Omar)*

Com veiem l'emigració clandestina dels menors comporta l'acumulació de coneixements pràctics per poder-la dur a terme, però a més necessita d'una vigilància contínua en els llocs estratègics per aconseguir l'oportunitat adequada. El port de Tànger és un observatori privilegiat (l'espigó del moll i les zones d'aparcament de camions),[3] on van a parar en un moment o altre tots els menors que intenten emi-

al dia. En canvi, de Ceuta surten només cinc ferris diaris, en època de forta demanda només surten tres vaixells més (www.transmediterranea.com).

3. Els menors s'acumulen principalment darrere de l'espigó del moll on atraquen els ferris, esperant l'oportunitat per saltar al pas d'un camió o autobús. Però, a l'any 2002, les autoritats van augmentar l'alçada de l'espigó, i a l'abril del 2003, en una de les reunions realitzades a Tànger per aquesta investigació, vam poder comprovar com encara s'estava aixecant més.

grar. Però a causa de la presència constant de policia i de la gran competència entre els mateixos menors dins del port, els cal cercar llocs alternatius on és possible tenir l'oportunitat d'amagar-se sota un camió o d'un autobús que es trobi de camí cap al port per embarcar cap a Espanya (Quiroga, 2003) com són: els entorns dels hotels de més categoria de la ciutat, els aparcaments de camions i d'autobusos a la vora del port, les places i els carrers de pas cap al port, els semàfors de les carreteres principals cap al port, les grans fàbriques de la zona franca principalment, l'estació d'autobusos, les estacions de serveis, etc.

> *—Hay un plan de subir en el autobús... dos meses, cada día.*
> *—¿Al puerto?*
> *—Sí... en carreteras.*
> *—Y en gasolineras ¿Sí?*
> *—Sí.*
> *—¿Y en los hoteles?*
> *—Subo.*
> *(Karim)*

Un altre aspecte fonamental per aconseguir sortir de Tànger és conèixer bé els millors horaris i els moments més adequats per provar sort. Els menors assenyalen que el millor moment és la nit fins a la matinada, perquè tots els vigilants estan cansats i no estan gaire per la feina o dormen.

> *—Cada día probando, mejor por la noche. Alrededor de las doce de la noche, cuando duermen...*
> *(Omar)*

Les observacions dels menors els han portat a conèixer també les millors èpoques de l'any per intentar-ho. L'estiu, sobretot els mesos de juliol i d'agost, és l'època més adequada, per l'augment de la freqüència dels vaixells a causa del gran nombre d'emigrants i de turistes que entren i surten de Tànger. Un altre moment de l'any en què és possible el pas clandestí és durant el mes del Ramadà i el Cap d'Any, perquè la policia canvia els seus horaris i baixa la vigilància. Per últim, un altre moment bo és quan alguna

personalitat visita la ciutat, perquè la policia es concentra en aquest esdeveniment i baixa la vigilància al port. En Karim, així ho explicava en el seu relat:

> *—¿El Ramadán? Porque es más fácil, la policía del puerto no trabaja todo el día en el Ramadán, a partir de las cinco hasta las seis o siete no trabaja, a comer y eso, a pasar el mes.*
> *(Karim)*

Molts dels menors no aconsegueixen passar la frontera en els primers intents i és a través de l'experiència adquirida en successius intents fracassats que aprenen com fer-ho. Hi ha altres factors que també hi ajuden: l'habilitat i destresa del noi o el fet que sigui més o menys agosarat. Però com que el fracàs en els primers intents és el més habitual, la perseverança és una altra condició important per aconseguir l'èxit. De fet, malgrat que es planifiqui acuradament l'estratègia per creuar la frontera, el fet que surti bé dependrà de les oportunitats sobtades que sorgeixen durant els llargs períodes d'espera i d'observació en els llocs de trànsit dels camions i autobusos. I per això, poden passar mesos o anys fins que els menors aconsegueixin dur a terme la immigració, fent intents dia rere dia, amb períodes intermitents, en els casos dels que viuen a Tànger, per recuperar-se física i psíquicament. L'Adil, de Tànger, va intentar el pas durant més de tres anys; fins i tot ens indica irònicament que aquesta activitat es va convertir en la seva professió:

> *—Tres años y lo intenté cinco veces... Bajar al puerto por la noche y si no lo consigo vuelvo a dormir a casa... Simplemente procuraba que sea un buen autocar. Hombre, son tres años de profesión. Yo nada más veo un autocar sé cómo es el chasis. Hacia las tres de la madrugada nos colábamos.*
> *(Adil)*

Els menors que provenen de fora de Tànger i que arriben a la ciutat amb l'objectiu clar d'emigrar, generalment —si no esdevenen *nens del carrer* mentrestant— aconsegueixen passar la frontera molt més ràpidament, ja que ells ja fa dies que han iniciat el viatge en solitari i la pressió que tenen per creuar és major. Aquests nois normalment no es relacionen amb els menors de Tànger. L'Omar, que és originari d'un poble de prop de Marràqueix, ens explica així el seu pas pel port de Tànger:

—Yo estoy cerca de Marraquech... En bus... Subo a Casablanca a Tánger. Tres horas, todo de una vez...
—¿Con qué dinero?
—Dejarme padre. Poco, un euro... Fuimos al puerto, subimos con tres amigos del pueblo a ellos sus padres también dinero, viaje y comida para un día.
—¿Y dónde conocéis lo que tenéis que hacer, allí o en Tánger?
—En Tánger. Hablar con chicos de Tánger.
—¿Dónde estás en Tánger?
—En el puerto, un mes y cuatro días... En el suelo al lado de la estación del tren, dormíamos con los chicos. Miramos camiones, solo camiones, con los chicos de mi pueblo.
—¿Te relacionas con chicos de Tánger o de otros sitios?
—No. Nosotros no tenemos dinero, y dame dinero aquí, no tengo nada, hasta que los chicos que bajan a Marruecos dejar dinero. Comíamos lo que podíamos. No lavamos la ropa.
—¿Por la noche os juntáis todos?
—No, cada uno los suyos. Yo con dos chicos más del pueblo. Nosotros sabemos, nos han enseñado ya. Hay más plazas de bus.
—¿Dónde os metíais?
—Debajo de la rueda.
(Omar)

Com ja hem assenyalat, però, com més temps passa el menor intentant creuar l'estret de Gibraltar, més probable és que es deteriori i que acabi fent vida al carrer. Alguns d'aquests desesperadament intenten el pas de frontera per Ceuta. Però llavors les possibilitats disminueixen degut a la pèrdua d'habilitats i de perseverança. No hi ha cap menor en aquesta situació dels entrevistats en aquest estudi, però sí en altres investigacions realitzades (Jiménez, 2003; Quiroga, 2003; UNICEF-Marroc, 2004).

Per molt que els menors coneixen els torns de la policia, on estan ubicats, quants n'hi ha, etc., no poden controlar tots els seus moviments ni les seves iniciatives espontànies i sovint són interceptats. La majoria dels menors entrevistats reconeixen que van ser descoberts moltes vegades per la policia marroquina abans d'aconseguir el pas definitiu de la frontera.

—¿Cuántas veces te llegó a enganchar la policía marroquí?
—Un infinito de veces. Además cuando me pillaban acababa en la comisaría central tirado.
(Rachid)

Quan això passa, gran part dels menors ho recorda de forma bastant negativa. Els mateixos menors assenyalen que quan eren interceptats per la policia marroquina, la reacció d'aquesta podia anar des d'una simple amonestació verbal, a amenaces de portar-los a la comissaria o/i fins a tancar-los efectivament d'un a cinc dies. A més manifesten que en forces ocasions els maltractaven físicament i psíquicament (rapant-los els cabells, apallissant-los amb les porres o cinturó) per humiliar-los i/o dissuadir-los. Tant els relats d'en Bouker com d'en Rachid són prou eloqüents, en aquest sentit:

—Vas a comisaría. Si te cogen por la mañana, hasta la tarde; si te cogen por la tarde, hasta las cinco de la mañana. Y cuando te llevan si están malos te pegan de camino a la comisaría...
—¿Con qué te pegan?
—Con la mano, con lo que sea. Si están buenos, sales bien. Dos veces me pegaron.
(Bouker)

—Uf, me pegaron, me pisaron una vez la cara contra el suelo y me destrozaron la nariz, toda la cara llena de sangre, ¡no veas!
(Rachid)

Segons la llei, la policia podria multar la família del menor per intent de pas clandestí de frontera, però de fet, aquesta mesura gairebé mai es porta a terme. Finalment, només els menors en situació de desemparament que viuen al carrer o els menors en dificultats extremes que han protagonitzat actes delictius poden ser internats al *Centre de Sauvegarde* de Menors de Tànger, l'únic centre d'infants de la ciutat que equivaldria a un centre de Justícia Juvenil a Catalunya. No obstant, només hi ingressen aquells menors que no tenen família que se'n pugui fer càrrec.

L'informe de la UNICEF-Marroc és deté a denunciar els maltractaments de la policia marroquina en aquests termes: "*el tema de los malos tratos por parte de la policía en el puerto es constante y algo muy preocupante. Hay casos no sólo de pescozones y tortazos, sino de verdadera tortura. Por las declaraciones de estos menores podemos reconocer actitudes de verdadero ensañamiento con estos chavales que burlan constantemente la vigilancia policial.*"

Les dades que sostenen aquesta afirmació són les respostes dels trenta-tres menors enquestats a Tànger, que han estat retornats i per tant han tingut tractes amb la policia marroquina i amb la policia espanyola, que descriuen de la següent manera (taula 6):

Taula 6.
Tracte de la policia espanyola i la policia marroquina

Com t'ha tractat la policia espanyola?			Com t'ha tractat la policia marroquina?		
Bé	27	82%	Bé	1	3%
Regular	3	9%	Regular	5	15%
Malament	1	3%	Malament	18	73%
Molt malament	2	6%	Molt malament	9	27%
Total	33	100	Total	33	100

Font: Informe UNICEF-Marroc.

El maltracte més freqüent que han rebut de la policia marroquina és que els han pegat i els han tancat més temps del previst en cambres petites, no ventilades. També diuen ser insultats, que els han pres les vambes i s'han quedat descalços, que han rebut coces i en quatre casos expliquen que els han pegat amb un cable a la planta dels peus. La contundència de les paraules de l'informe de la UNICEF-Marroc respon a la voluntat explícita d'aquesta institució de fer evident aquest fet i mirar d'eradicar-lo.

Des de les platges de Tarfaya i d'Alhucemas

Gran part dels menors del sud que pensen a emigrar s'ho plantegen com els seus referents adults: a través de les pasteres. Per en Mustafa és l'única manera coneguda:

—Oigo los que han pasado en patera, yo pienso…
—Pero, ¿nadie de tus amigos se ha ido?
—Nadie, hay otros, pero yo no los conozco.
—¿Por qué tomas la decisión?
—Porque hay días que hay que pagar mucho.
(Mustafa)

Tarfaya és el cap de la costa nord-africana a l'extrem sud del litoral marroquí, el punt del continent africà més a prop de l'illa canària de Fuerteventura, a menys de 100 km. Des d'aquestes platges viatgen cap a Espanya un important nombre de menors. Ja al 1999, quan encara a Catalunya no s'havia detectat menors d'aquesta procedència, Juan Manuel de León, president de Creu Roja de Fuerteventura, reconeixia que la seva organització no donava l'abast per atendre la gran quantitat de menors que arribaven a l'illa (*El País*, 12/11/99).

A les illes Canàries, des dels primers anys que es va detectar el fenomen (1998-1999), els menors procedien en la seva gran majoria del sud del Marroc (el 100% el 1998, i el 88% el 1999),[4] tant de zones rurals com urbanes (Guelmine, Beni Mellal, Aaiún) i de l'antic Sàhara espanyol. Gairebé tots eren nois. No obstant, convé remarcar que la procedència i el sexe dels menors que arriben a Canàries canvia considerablement a partir de l'any 2000, amb un creixement molt notable (fins a un 60%) de menors no acompanyats procedents de països subsaharians (principalment Nigèria, Sierra Leone i Guinea-Conakry) i amb un percentatge altíssim de noies. Aquests grups de menors han recorregut més de mil quilòmetres abans d'arribar a les costes del Marroc.

No obstant, per als menors del sud del Marroc, als quals ens estem referint, i els quals encara arriben de forma massiva a les illes Canàries, les migracions interiors que realitzen fins a les platges de sortida han estat força curtes, llevat dels procedents de l'antic Sàhara espanyol. Així ens ho assenyala en la cita següent en Mustafa:

—Cogí dinero y fui en transporte, estuve veinticuatro horas hasta allí.
(Mustafa)

4. Entre 1995 i 1997 només són detectats i acollits nou menors immigrats (González, 2001).

Les platges d'Alhucemas, com demostra l'informe de la UNICEF-Marroc, són l'altre gran emplaçament de sortida de menors en pasteres, malgrat que no descartem altres punts com ja hem assenyalat anteriorment, com Tànger i Larraix. Alhucemas està situada al mediterrani, al nord-est del Marroc, és el centre del Rif. De manera semblant a Tànger, per la seva proximitat a les costes espanyoles, Alhucemas va tenir fortes invasions dels espanyols, i encara avui els illots d'Alhucemas són de sobirania espanyola. Malgrat trobar-se a molts quilòmetres (entre 150 i 200) de les costes espanyoles, de les seves costes surten gran nombre de pasteres, amb el perill que això comporta, ja que poden adreçar-se a punts més allunyats, des del litoral de Màlaga fins al de Múrcia. Els casos dels menors arribats en pastera que la UNICEF-Marroc ha documentat, provenien principalment del sud del Marroc. La qual cosa fa suposar que, perquè tots aquells menors arribessin a Alhucemas, hi ha hagut tot un projecte ben elaborat des de l'origen.

Com ja s'ha assenyalat, una de les diferències principals dels menors del sud amb els del nord és que el seu projecte migratori està planificat, en la majoria dels casos, amb la seva família, ja que gran part dels menors que paguen per la travessia són ajudats pels pares, els quals sufraguen —en part almenys— els costos del viatge que cobren les màfies que ofereixen aquest recorregut.

En aquests casos, el menor és l'esperança de canvi d'aquesta família. Fins i tot en l'actualitat, hi ha un bon coneixement de les facilitats que tenen els menors, en comparació amb els adults irregulars, per inserir-se en la societat espanyola, la qual cosa impulsa moltes famílies a enviar els seus fills, desestimant l'opció d'emigrar els pares. En relació als intermediaris, sembla ser que hi ha persones a l'entorn dels menors a les quals la família pot adreçar-se per sol·licitar informació sobre el funcionament del viatge amb pastera. Alguns dels menors queden al càrrec de l'intermediari des de l'origen, mentre que d'altres arriben sols o amb altres menors o bé amb adults del mateix poble i, *in situ*, a la mateixa platja, pacten amb els intermediaris o propietaris de les embarcacions.

El treball de camp realitzat per la UNICEF-Marroc detecta que hi ha dos grups de menors: els que no paguen pel trajecte o creuen que no han pagat, i aquells les famílies dels quals han pagat a les màfies per la travessia. Dels menors entrevistats per la UNICEF-Marroc, onze indiquen haver pagat, només un menor assenyala no haver-

ho fet, tres no ho saben, i dos no contesten. Així, el 65% havien pagat una quantitat d'entre 500 i 1.500 euros.

Quan s'ha contrastat la versió dels pares amb la dels nois apareixen incoherències que indueixen a pensar en el possible abús i l'extorsió per part dels intermediaris. És el cas d'alguns menors que declaren que no han pagat res per la seva travessia i en canvi els pares, en les entrevistes realitzades per la UNICEF-Marroc, esmenten pagaments de xifres elevades. En aquests casos l'adult que fa d'intermediari amaga el menor amb l'excusa de protegir-lo, i demana un rescat als pares, cosa que explica els pagaments de què parlen els pares pel que de fet és un rapte. Altres no paguen el viatge amb l'excusa que són menors, i llavors les màfies els rapten per introduir-los després en la prostitució o tràfic. Aquests menors no són conscients del joc brut en què han caigut fins que arriben a les costes espanyoles. El diari *El País*, al setembre del 2003 (26/09/03), quan va saltar l'alarma als mitjans de comunicació de l'arribada de menors en pastera, ja ressaltava aquestes afirmacions: "*La llegada a Tarifa (Cádiz) el miércoles, de una gran zodiac con 21 menores marroquíes (...) las autoridades españolas sospechan que los 21 menores habrían sido "apadrinados" por alguna organización mafiosa que tenía la intención de dedicarles en Europa a la prostitución o a pequeños tráficos. Los adolescentes no tienen ingresos como para poder costearse el pasaje, unos 2.000 euros.*"

En la nostra investigació, els dos casos documentats que van realitzar el viatge en pastera des de les costes de Tarfaya, assenyalen també no haver pagat pel trajecte; en els dos casos són els primers a començar la cadena migratòria de la seva família. En Mustafa arriba a la ciutat més propera buscant feina per aconseguir diners per la pastera i es troba directament amb una d'aquestes persones de caire mafiós, i se l'emporta primer a una casa i després al desert per esperar la sortida de la pastera. Es pot deduir que el menor, una vegada al desert a la *haima* s'adona de la seva situació, ja que ell mateix argumenta que està sis dies sense menjar. No obstant, ell no explicita clarament les condicions viscudes i el tracte rebut:

> *—Yo quería trabajar, y encuentro a un hombre y le digo que quiero trabajar para poder ir en patera. El me dice gratis (…) y yo pensé qué quiere este señor, y me voy a su casa (...) hay chicos que pagan por irse. Allí hay once o doce chicos.*

—¿Y cuánto pagan?
—500 euros más o menos. Estuve una semana en la casa. Era un piso para esperar, allá bien. (...) [Després] Fui al desierto del Sáhara, a una haima, allí estuve seis días esperando hasta la playa donde salimos, allí sin comer.
(Mustafa)

En canvi, l'Abdelaziz explica que va pagar una quantitat més baixa, no especifica si sufragada pels pares o dels ingressos de la seva feina, a un dels intermediaris que era un conegut de la família i veí del seu barri:

—Yo recogía dinero de la venta de tabaco.
—¿Cuánto tiempo estuviste ahorrando?
—Unos veinte días.
—¿Son pocos días, no?
—Sí, pero has de saber que en un día he llegado a vender unos veinte cartones.
—¿De dónde sacabas este tabaco?
—Del contrabando.
—¿Cuánto pagaste al dueño de la patera por el viaje?
—Muy poco; yo conocía al dueño de la patera, es de mi barrio. (...) [Després] Fui de Fuerteventura a Lanzarote y desde allí hacia Barcelona.
(Abdelaziz)

Certament, desconeixem si en aquests casos els menors han estat retinguts contra la seva voluntat, perquè de cap d'ells s'ha pogut realitzar l'entrevista a la família. No obstant, ells no ho assenyalen.

Els dos menors van sortir de les platges de Tarfaya, i van estar gairebé un dia per arribar a les costes de Fuerteventura. No sense patir físicament i psíquicament en el trajecte, sentir por i arribar a dubtar si se'n sortirien:

—¿De qué playa saliste? ¿De las playas de Tarfaya?
—Sí, de la de entremedias.
—¿Cuántos días estuviste en la patera?

—diecisiete horas.
—¿Cómo estabas?
—Mareado.
—¿Estabas asustado?
—Yo no pienso, estoy preocupado, (…) tengo miedo, mucho miedo.
Llegamos a Fuerteventura. Algunos se tiraron al mar y les cogieron.
Había una chica marroquí. Yo estaba mareado, había vomitado, durante siete días yo no he comido nada. Llamé a mi madre, pero no le dije que estaba en el hospital.
(Mustafa)

En canvi, el viatge des d'Alhucemas a les costes espanyoles pot durar entre un i tres dies, depenent de la climatologia del moment, i de la proximitat de les costes espanyoles on aconsegueixin arribar, en la franja litoral que va des de Granada a Múrcia.

En aquests casos, desconeixem quina és l'actuació de la policia marroquina amb els menors i adults que intercepten en una pastera abans de la sortida. Cap dels relats ho especifica. No obstant, la llei marroquina pot castigar amb la presó l'emigració clandestina, ja que es considera un delicte greu.

Idees clau:

- Tot i que el projecte migratori s'elabora amb el grup d'iguals, l'operació de sortida es fa molt sovint en solitari a causa de les dificultats de fer-ho en grup.

- La planificació del projecte migratori permet als menors del nord del Marroc decidir el *com* però no el *quan* de l'operació de sortida. El llarg temps d'observació en les zones de pas de frontera els permet reduir les dificultats de l'operació, però no eliminar-les. Per això la destresa, l'espontaneïtat i l'aprofitament de les oportunitats inesperades seran cabdals per aconseguir passar la frontera amb èxit.

- El projecte dels menors immigrats del medi rural i del sud del Marroc acostuma a ser familiar, com en el cas dels adults, però la sortida també és individual.

- El principal mitjà de transport utilitzat pels menors immigrats del medi urbà del nord i centre del Marroc és sota els baixos de camions i d'autobusos. Altres mitjans de transport utilitzats, en percentatges molt inferiors, són l'interior de vehicles o com a polissons de vaixells.

- El principal mitjà dels menors del medi rural del sud és la pastera. Normalment paguen pel trajecte igual que els adults o, si no paguen, poden ser raptats per demanar després diners a la família.

- El viatge dels menors del sud és costejat majoritàriament per les seves famílies, que solen pagar entre 800 i 1.500 € per passar en la pastera. Normalment, el trajecte des de les costes de Tarfaya a Fuerteventura dura un dia, mentre que des de les costes d'Alhucemas, dos o tres dies.

- Al Marroc hi ha nou punts principals de sortida dels menors immigrats cap a Europa. Hi ha cinc llocs de sortida principal com a polissons de vaixell sota els camions o els autobusos: Tànger i Ceuta, al nord-oest; Melilla i Nador, al

nord-est, i Casablanca, al centre del país (en aquest cas en direcció a Marsella). A més, existeixen quatres zones més de sortida, on el mitjà de transport habitual de sortida és la pastera: al nord, Tànger, Larraix i, sobretot, Alhucemas, i al Sud, Tarfaya (en aquest cas en direcció a les illes Canàries).

- Les llargues estones que els menors del nord i centre passen en els passos de frontera tenen caràcter intermitent, a causa del desgast i del cansament que l'espera produeix.

- Alguns menors que passen llargues estones durant mesos i, fins i tot, anys en els indrets de pas de frontera assimilen a poc a poc la vida al carrer.

Tercera part:

Els itineraris i els processos d'acollida a Catalunya

8 L’itinerari a la Península

Un cop arriben a la Península, els nois necessiten un temps per orientar-se i decidir el rumb on encaminar els seus passos. Aquest és un moment difícil, atès que una de les característiques de l'emigració adolescent és que, tal com hem descrit més amunt, es prepara amb molt de detall l'estratègia per creuar l'Estret clandestinament però no està gens definit el pas següent. En el millor dels casos els nois tenen una idea d'on volen arribar, però l'atzar, que ells interpreten com a bona sort o mala sort, és el factor determinant en cada un dels itineraris. Sovint la referència a la mà d'Al·là expressa la sensació de sentir-se com una fulla a mercè del vent, d'acord amb la qual l'opció més intel·ligent és la de deixar-se portar. El relat d'en Bouker és prou explícit en aquest sentit:

> *—¿Fuisteis de Málaga a Marbella andando?*
> *—Dos semanas. Por la montaña.*
> *—¿Pero por qué? ¿Os daba miedo que por la carretera os cogiera la policía?*
> *—Sí, y nos volvieran otra vez al centro.*
> *—¿Y durante esta semana de qué vivisteis, qué comíais, qué bebíais?*
> *—A las puertas de las casas... Estamos en la montaña. Yo hablo con mis amigos y les digo que voy a bajar solo, que tengo que encontrar a mi primo, qué voy a hacer. Hay uno que dice: «esto es Barcelona.» Pero no era Barcelona ni nada.*
> *—[riure] Anda que la geografía...*
> *—Yo digo: «si esto es Barcelona, ¿dónde está Madrid?»*

—Bueno, ¿querías ir a Marbella o no?
—Estamos andando y ya está.
—O sea que llegasteis a Marbella por casualidad(...)
—Después de salir de... duermo como tres días, estoy aburrido allí, ¿sabes? Él deja el trabajo y está conmigo. Tres días se fue, y cojo el autobús hasta Teruel. Voy a coger el autobús de Teruel a Valencia, y lo cojo de Valencia a Zaragoza.
—¿Te equivocaste?
—Sí. Me equivoqué. El tren tardaba mucho, antes para subir de Valencia a Teruel no tardaba mucho, para ir a Zaragoza tardaba mucho, ¿qué pasa?(…)
—¿Y tú sabías dónde estaba Zaragoza?
—No lo sé... perdido... ¿qué es Zaragoza? Y ¡yo no sé hablar español! Muy mal... Tengo suerte que tengo el número de teléfono del centro de Castellón. Cuando estoy en Zaragoza tengo un dinero y llamo: "hola, estoy en Zaragoza." Y me dice: "¡ah! Hola Zaragozano". El educador habla conmigo me dice: "¿dónde estás?" Yo ya comprendo un poco el español. "Qué sé yo dónde estoy... Hay una iglesia grande... ¿sabes? Hay una iglesia en Zaragoza muy grande... y hay calles muy grandes por allí cerca de la iglesia. Estoy sentado. He dado muchas vueltas por Zaragoza, y vuelvo otra vez a la iglesia." Me dice: "espera, espera ahí." He esperado durante una media hora. Y viene la policía con dos coches. Y para. Hay un chico allí y hablan con él. Y vienen a mí: "¿Tú eres Bouker?", "Sí, yo Bouker" [riure]. "Pues vamos, vamos". Y fui con ellos hasta el centro de Zaragoza. (…)
Entro en una obra y hay un árabe trabajando. Yo no sé hablar español. Es verano. El mar está muy bien y la playa está llena de turistas, muchos ingleses. Tengo hambre, mucha hambre. Llamo a este marroquí que trabaja en la obra. Lleva aquí muchos años, vive en Marbella, yo le digo que tengo hambre y me hace un bocadillo. Me siento con él y me dice: «¿dónde vas ahora?», yo le digo que tengo que volver a Algeciras, que quiero encontrar un primo mío que está aquí en la Línea de Gibraltar. Me dice: «ahora muy mal, cómo te vas a encontrar, no tienes ni el teléfono de Marruecos ni el de aquí.»
(Bouker)

Però el cas d'en Bouker, que ha anat saltant d'una ciutat a una altra sense rumb predefinit, no és representatiu dels itineraris actuals. La resta d'entrevistes (exceptuant

la d'en Hasan) mostren una tendència a l'assentament més elevada de la que s'havia detectat en anys anteriors i que queda confirmada per l'informe de la UNICEF-Marroc. En aquest, el llistat de ciutats per les quals tenen preferència els nois situa Barcelona com a destí preferent seguida de Madrid, i a continuació, de les capitals andaluses, que sovint són ciutats de pas. Es tracta de respostes que aporten nois residents a Tànger i Andalusia, algun dels quals ha estat retornat després d'haver passat per Catalunya. Algesires, igual que la majoria de ciutats andaluses, és un punt obligat d'inici d'itinerari per a la majoria de nois, excepte per a aquells que utilitzen transports que els porten directament més al nord. És una tendència similar a la que mostren els itineraris dels dinou menors entrevistats a Barcelona, tal com es veu en la taula 7.

El primer que evidencia aquest quadre és que en tots els casos la ciutat de Barcelona és el final del seu trajecte. De fet, la majoria de nois expressen el seu desig de quedar-s'hi. Això representa una novetat respecte a estudis anteriors (Jiménez, 2003; Giménez i Suárez, 2002; Capdevila i Ferrer, 2003) on s'afirmava que hi havia una gran desorientació respecte al camí a seguir, una marcada mobilitat i un gran desconeixement del que es trobarien en arribar. En aquell moment apareixien diverses ciutats europees amb un gran atractiu entre els menors; actualment els nois no mencionen cap expectativa d'anar més enllà de les fronteres espanyoles. El gràfic 4 fa referència a aquell període inicial (1998-2002) i mostra les principals comunitats autònomes per les quals havien passat un total de 800 menors immigrats no acompanyats (sobre un total de 1.659 menors estudiats), dels quals la majoria eren menors marroquins. Aquests 800 menors van citar un total de 1.978 localitats de diferents països europeus per les quals havien passat en algun moment.

En referència a la taula anterior hem de remarcar que, malgrat que Andalusia agrupés un 34% de les localitats per on havien passat els menors, cap de les capitals de província andaluses tenia una magnitud comparable amb Barcelona i Madrid. Això també ho podem veure en la taula 8, que ens mostra les ciutats on deien haver estat aquests 800 menors immigrats no acompanyats en els anys anteriors al 2002 (alguns citaven fins a set ciutats).

Taula 7.
Ciutats espanyoles per les quals han passat els menors entrevistats

	1a	2a	3a	4a	5a	6a
Mustafa	Fuerteventura. 1 mes	Madrid 1 dia	Múrcia 25 dies	València 3 ½ mesos	Barcelona	
Omar	Barcelona					
Ibrahim	Almeria 1 dia	Barcelona				
Saïd	Algesires 2 mesos	Almeria 10 mesos	Barcelona 18 mesos			
Adil	Madrid 1 dia	Barcelona				
Ismael	Ceuta 1 any	Algesires 1 dia	Màlaga setmanes	Barcelona		
Abdelaziz	Fuerteventura-Lanzarote	Barcelona				
Bouker	Algesires ½ mes	Marbella ½ mes	Màlaga ½ mes	Castelló 2 mesos	Madrid	Barcelona
Moad	Algesires ½ mes	Barcelona 30 mesos				
Brahim	Algesires 6 mesos	Marbella 6 mesos	Madrid 8 mesos	Bilbao 3 dies	Madrid 10 dies	Barcelona
Mohamed	Ceuta 4 mesos	Sevilla 2 dies	Barcelona			
Rachid	Madrid ½ mes	Barcelona 24 mesos	Bilbao 6 mesos	Barcelona 12 mesos		
Hasan	Barcelona	Bilbao 1 mes	Sant Sebastià 1 mes	Logronyo 1 mes	Barcelona	Badalona
Karim	Jaén 1 dia	Madrid 1 setmana	Barcelona 2 mesos	Sant Sebastià 32 mesos	Barcelona 2 mesos	Santa Coloma
Bilal	Barcelona					
Montosir	Granada	Madrid	Barcelona	Manresa		
Hamed	Barcelona					

Nota: Només s'especifica la temporalitat quan es coneix aquesta especificació.
Font: Elaboració pròpia.

Gràfic 4.
Principals comunitats autònomes de pas i d'establiment dels menors immigrats no acompanyats (1998-maig 2002)

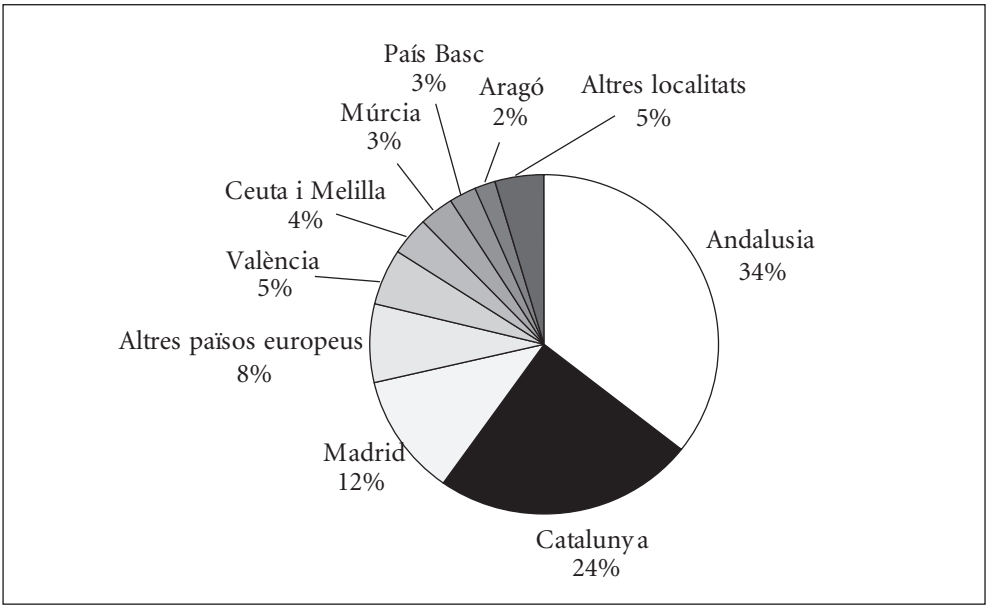

Font: Capdevila i Ferrer, 2003.

Es confirma per tant que, ja en aquell moment, Barcelona era un destí preferent, seguida de Madrid, ciutat que en els darrers temps hauria anat perdent pes com a punt de trobada. A part de les ciutats andaluses, que són punts de parada obligatòria en el trajecte sud-nord, Saragossa i el País Basc apareixen com a regions conegudes pels menors, que inclouen en els seus mapes mentals d'Espanya. La taula 8 mostra com Bilbao, malgrat trobar-se fora de l'itinerari lògic del Marroc cap a França, ocupa un lloc preferent en el rànquing de ciutats, pel fet que de l'any 1998 al 2002 va ser una de les ciutats on es tramitaven amb major celeritat els papers per a l'obtenció del permís de residència (en alguns moments va ser l'única), i això va suposar un reclam important, fins i tot per a nois que ja estaven semiinstal·lats a Barcelona i tornaven a Bilbao a veure com estava la qüestió dels seus papers. És el cas d'en Rachid:

Taula 8.
Principals localitats de pas i/o d'establiment dels menors immigrats no acompanyats de Catalunya (1998-maig 2002)

Ciutats	1a	2a	3a	4a	5a	6a	7a	Total
Barcelona	169	97	44	15	16	3	1	345
Madrid	89	68	38	19	11	5	2	232
Algesires	84	65	34	9	9	4	1	206
Almeria	62	33	28	11	7	2	0	143
Màlaga	36	32	25	16	8	1	4	122
Granada	33	36	23	11	2	0	1	106
França	45*	20	6	4	1	0	1	76
Múrcia	17	22	11	7	3	2	0	62
Ceuta	32	9	3	6	2	1	1	54
València	21	13	5	6	6	0	0	51
Santa Coloma de Gramenet	15	22	10	1	0	0	0	47
Bilbao	19	11	7	0	1	1	1	40
Alacant	12	8	7	7	1	1	0	36
Còrdova	14	7	7	2	2	1	1	34
Saragossa	10	12	5	3	3	0	1	34
Sevilla	10	6	3	7	1	2	0	29
Cadis	8	10	2	3	0	0	0	23
Itàlia	5	11	8	2	0	1	0	27
Girona	10	8	3	1	1	0	0	23
Lleida	7	8	4	1	1	1	0	22
Jaén	6	7	3	2	0	0	0	18
Melilla	9	2	4	0	1	1	0	17
Castelló	7	3	4	2	1	0	0	17
Alemanya	6	3	3	0	0	0	0	12
Toledo	4	5	0	2	0	0	0	11
Sant Sebastià	4	5	0	0	1	0	0	10
Altres llocs	66	45	32	28	4	3	1	179
Total	**800**	**568**	**319**	**165**	**82**	**29**	**15**	**1978**

* Inclou tots els que han citat França (24) i Marsella (21).
Font: Capdevila i Ferrer, 2003. Elaboració pròpia.

—Fui a DGAM, me encontré con un chico de Mohammadia (cerca de Casablanca) y él me indicó cómo llegar al Albergue por la línea del metro, ir por la línea 1 Roja hasta Glorias bajar y andar dirección del mar y preguntar hasta que lo encon-

trara. Fui y no me dejaron dormir allí diciendo que tenía que llevar un papel de DGAM. Aquella noche no dormí allí sino en la calle. Otra forma era que te traigan los Mossos y te dejamos entrar. Al día siguiente fui con un chico a DGAM y me dieron un papel. Entré y dormí una noche. Al ver el ambiente de desorden y jaleo entre los chicos, los educadores pensé que aquella gente no me harán ni papeles ni nada. Salí de allí para no volver más. Tenía algo de dinero y la policía me cogió y me dijo que me quitarían el dinero; pero yo les dije que ese dinero lo quería para ir a Bilbao donde mis hermanos, mentira, para hacerme los papeles. En el centro les dije lo mismo: voy a ir a Bilbao porque allí sí que hay centro como Dios manda y hacen papeles. Estuve insistiendo hasta que me devolvieron mi cartera. Aquel mismo día fui y saqué un billete para Bilbao. Allí estuve hasta que me hicieron el pasaporte, la carte [DNI] y me tramitaron la Residencia. Una vez me hicieron esto vine aquí de nuevo. En Bilbao me dijeron que en tres meses tendré que ir a recoger mis papeles.
(Rachid)

Actualment es regularitzen, en nombres absoluts, més nois estrangers a Barcelona que a Bilbao. Al País Basc, se segueix la mateixa política de ràpida assumpció de la tutela i tramitació de la documentació dels últims anys, però el total resultant és major a Catalunya pel fet que a aquesta comunitat l'afluència d'immigració és més gran. L'arribada sostinguda de menors a aquestes àrees podria fer-nos pensar en un possible efecte crida o desequilibri territorial, produït per una relació mecànica entre l'obtenció de papers i la selecció de destí. En el capítol de conclusions presentem una àmplia disquisició al respecte, i aportem informació sobre el complex encadenament de causes i efectes que hi ha darrere dels fluxos migratoris i desmentint qualsevol hipòtesi unilateral.

Barcelona ja era el destí predilecte en aquella època, però, a diferència d'ara, molts nois primer passaven per Madrid abans d'arribar-hi. Actualment, segons la nostra mostra, la tercera ciutat més visitada és Algesires, i la resta de pobles i ciutats andalusos on, a més d'haver-hi una notable xarxa de centres de protecció, també hi ha molta demanda de treball agrícola i molta permissivitat entre els propietaris pel que fa a donar feina a treballadors indocumentats i menors d'edat, a canvi d'unes condicions laborals precàries.

En l'enquesta elaborada per la UNICEF-Marroc amb nois entrevistats a Tànger, a Andalusia i a Catalunya, es va incloure la pregunta "en quina ciutat et van documentar" amb el resultat d'un 38% documentats a Barcelona, un 15% a Madrid, i la resta a ciutats andaluses. En aquest cas no apareixia confirmat *l'efecte Bilbao* que esmentàvem més amunt. Recordem que en matèria de protecció de menors l'Estat espanyol té les competències transferides a les comunitats autònomes i que en conseqüència a cada territori presenta particularitats. En l'annex número dos s'adjunta una síntesi de la legislació vigent en les comunitats més visitades pels menors immigrats, de la qual es desprèn que totes les comunitats autònomes contemplen el deure de protegir els menors que es trobin desemparats en el seu territori, tant si són residents com si estan de pas. El que podem remarcar és que en el cas de Catalunya s'ha desenvolupat la legislació sobre adolescents en risc[1] a un detall que posa de manifest la necessitat del legislador de regular una problemàtica emergent apareguda a Catalunya de la mà dels menors immigrats marroquins a partir de la dècada dels noranta. Més enllà del marc legal, el que caldria comparar són els procediments i els terminis establerts en cada territori per a l'obtenció de la tutela i els recursos d'acollida de què es disposen per fer efectiva aquesta mesura i dur a terme una protecció real del menor, tal com estableix la llei.

En aquest sentit es constata que cada cop són més freqüents episodis que revelen que els menors han escollit a priori el seu destí en funció dels recursos de protecció que se li oferiran. Són molts els relats en els quals el mateix noi s'adreça directament als serveis d'urgències o a la policia perquè li indiquin la direcció d'algun centre d'acollida, atès que coneix amb detall el servei de protecció espanyol, els seus drets i els seus deures. En el capítol 5, arguments per prendre la decisió d'emigrar, ja s'ha posat de manifest aquesta major certesa en la selecció del destí que es tradueix en el pla dels itineraris, en una reducció de l'errància i la mobilitat, malgrat totes les vicissituds i circumstàncies que poden fer desviar el menor del seu objectiu. En els itineraris de cada un dels protagonistes que es ressenyen al final de la part etnogràfica és més fàcil de resseguir

1. Fem referència a la Llei 8/2002 sobre mesures de protecció dels menors desemparats i de regulació de l'atenció especial als adolescents amb conductes d'alt risc social, que modifica parcialment la Llei 37/1991. Es tracta d'un text controvertit que es comenta més àmpliament en l'apartat d'annexos.

cada un dels trajectes en l'espai i en el temps i fer-se una idea més precisa del tipus de mobilitat al qual fem referència.

Alhora, un major coneixement del sistema de protecció públic català o espanyol en general, fa canviar la percepció que es tenia de la policia: d'haver-ne de fugir per por al retorn, a buscar-la perquè els portin al centre de protecció. El pas entre una actitud o l'altra a vegades també està condicionat pel nombre de dies que fa que el menor dorm al carrer, quan les dificultats per sobreviure i l'abandó ja són extremes. En aquests dos fragments protagonitzats per en Brahim, s'expressen les dues postures:

> *—Cuando bajo del camión... escucho árabe... ¿dónde estoy?... [riure] le voy a preguntar a una mujer: "¿dónde está mi pequeña Algeciras?" "Madre mía Algeciras..." Si miras hay una montaña grande, hemos subido por el lado de la montaña hasta el pueblo. Luego he llamado a esta mujer. Nada de policía. Si me va a llevar la policía, me van de llevar a un centro. Y de un centro me van a mandar a Marruecos.*
> *—¿Y cómo habeis llegado?*
> *—Andando, o si encontramos un caballo pues vamos encima del caballo.*[2] *Comiendo fruta, como uva... estuvimos cuatro días. Llegué a Málaga y entré por la puerta de Marbella, y he dicho: aquí me siento. Sí... y entonces he visto a la policía y la he llamado.*
> *—¿Tú? ¿Y por qué?*
> *—La paro como si fuera un taxi. Sí y me llevaron hasta Málaga. Me llevaron a un centro de Acogida.*
> *(Brahim)*

En la narració dels itineraris sense un rumb determinat es fa palesa la desprotecció i la desorientació dels menors, i es materialitza la hipòtesi segons la qual a més temps d'estada al carrer sense trobar una oportunitat d'arrelament, major és el risc d'acabar en una situació de marginació cronificada. Hasan explica clarament la sensació de pèrdua i la necessitat d'un acompanyament adult:

2. Frase feta en berber que en castellà es traduiria "fuimos un rato a pie y otro andando".

—Sí, estuve en Vizcaya, y luego subí a San Sebastián a Irún y Endaya, y luego bajé a Logroño y de Logroño otra vez volví a Barcelona.
—¿Y en Bilbao? ¿Cuánto tiempo estuviste en Bilbao?
—En Bilbao estuve un mes, porque en Bilbao subí otra vez a San Sebastián y luego volví a bajar a Bilbao.
—¿Y entre Bilbao y San Sebastián?
—Estuve cuatro meses.
—¿Y en Logroño?
—En Logroño todo el mes de Ramadán, otros quince días y las Navidades también.
—¿Y a qué has ido a éstas ciudades?
—Porque quería ver qué hay, que si puedo encontrar otra gente, a ver si puedo encontrar otra gente que sea un poco, que me encuentre el camino, que me ayude, porque yo necesitaba alguien que me apoye ¿sabes? Porque mi padre ya bajaba a Marruecos y subía, yo también era la cabeza dura que salía de la casa y escapaba y eso.
—¿Querías que te ayuden?
—Sí, quería que me ayuden y era para arreglarme los papeles y no podían otra vez y bajé a Logroño y ahí estaban amigos.
(Hasan)

Tant en Bouker (que hem citat més amunt), com en Hasan, són dos nois que mai han estat tutelats per l'administració autonòmica malgrat la seva situació evident de desemparament. Del grup de dinou menors entrevistats, quatre no tenen tutela (en Rachid i en Montosir serien els altres dos). Ja s'ha esmentat a l'inici el poc valor estadístic d'una mostra de dinou casos i per tant l'observació d'unes tendències que no són extrapolables al conjunt de la població total de menors immigrats a Catalunya. De totes maneres és significativa la dada d'aquests quatre nois amb uns itineraris de mobilitat molt acusada, dos dels quals acabaran complint mesures penals en centres de Justícia Juvenil.

No se'ns pot escapar una interpretació d'aquests itineraris de mobilitat accentuada en clau cultural. No ens referim a la tradició cultural de la qual aquests nois serien portadors, sinó a l'estil cultural adolescent que han adquirit com a nova identitat en

la seva condició d'immigrats irregulars a Espanya. En l'imaginari de l'adolescent desarrelat, simbòlicament, la categoria de *jove errant* té unes connotacions més positives que la categoria *immigrat sense papers i sense sostre*, bàsicament perquè la primera és refereix a un trànsit, i la segona immobilitza el subjecte en una situació de marginalitat sense sortides possibles. Dins la lògica adolescent, el fet de viatjar permet ajornar "l'hora de la veritat", el moment de decidir aquí em quedo. El viatge, el canvi de ciutat, materialitza una mena de fugida endavant que permet relativitzar el balanç del projecte migratori: "aquí les coses no m'han anat bé, vaig a provar sort en un altre lloc." Es tracta d'una resposta molt diferent a dir "he fracassat, això no té res a veure amb el meu projecte". La segona opció permet mantenir viu el somni i, en l'imaginari, la possibilitat de millora. Veurem en el capítol de conclusions com aquest model que es mou en uns paràmetres clarament adolescents i de cultura urbana es contraposa amb un model migratori que seguiria els patrons de mobilitat adulta, malgrat estar protagonitzat per joves de quinze anys. Intuïm un canvi de tendència segons el qual el patró de *jove errant* aniria deixant lloc al de jove treballador que arriba al nostre país sense haver complert la majoria d'edat, però amb unes expectatives i uns comportaments clarament joves o fins i tot adults.

La perspectiva de la identitat del subjecte, allò que el defineix, les seves expectatives i la seva manera de comportar-se es va modelant a mesura que passen els mesos en territori estranger. En aquest període de trànsit s'observa la importància del context on interactua el menor, ja que de les respostes que trobi, ell s'anirà decantant cap a una via o una altra. En el fragment que citem a continuació es mostren els dos efectes de context que intentem destacar: el factor atzar en la selecció dels itineraris i el rebuig a un determinat tipus de centres de protecció i fins i tot l'actuació arbitrària dels equips educatius a l'hora de facilitar o no el viatge d'aquests nois:

> *—¿En Madrid tenías a alguien, amigos?*
> *—No, nadie.*
> *—¿En Granada tampoco?*
> *—No.*
> *—¿Y por qué estuviste allí?*
> *—Porque yo paré ahí, el autobús ha parado allí.*

—Y tú bajaste y ¿qué hiciste en esas dos semanas?
—En un centro de acogida como aquí, no sé como se llama.
—Y te fugaste luego o…
—No, él me ha dicho, quiero bajar a Madrid y me ha comprado el billete.
—¿El educador?
—Sí.
—En Madrid, tres días. ¿Qué hiciste allí en Madrid?
—Estuve en una parada de autobuses, quiero escaparme y luego el hombre de conducir, se ha distraído un poco y yo entrar.
—Entraste escondido en el autobús. Entonces los días que estuviste en Madrid estuviste en la calle y ¿qué comías?
—Me cogen la policía a veces y me ponen en centro pero, no me gusta centro, como centro cerrado con vigilante en puerta de entrada.
—¿Era diferente al de Granada?
—En Granada no, sales como quieres, entras como quieres, por la noche, por la tarde, no sales con educadores, te dan dinero.
—Tú querías venir a Barcelona, eso lo tenías claro.
—Sí.
—Cuándo llegaste a Barcelona ¿de qué vivías durante este tiempo?
—No, cuando venía, me ha cogido la policía y me han entrado en un centro de acogido y ahí estoy.
—O sea que en Barcelona nunca viviste en la calle, ¿no?
—No.
(Montosir)

En definitiva, la decisió de quedar-se o marxar en cada un dels punts en els quals s'aturen dependrà molt sovint de les actuacions de l'administració pública: major o menor pressió de la policia, centres d'acollida on se senten ben atesos i sobretot el reclam de trobar-se en una institució en la qual es resol amb agilitat la tramitació dels papers.

Hi ha una altra circumstància que marca clarament els itineraris dels menors per la Península en una direcció no desitjada pels protagonistes, i que no ens pot passar per alt: les expulsions i els retorns a la frontera. Entre el grup de dinou nois entrevistats a

Barcelona són recurrents els casos que han estat descoberts a la frontera per la policia i que han estat retornats als seu país.

—¿Cuántas veces has logrado pasar la frontera?
—No muchas veces.
—¿Y que pasó? ¿Te devolvieron? ¿Desde dónde?
—Dos veces de Málaga, una vez en una montaña no sé dónde, al lado de Algeciras… muchas veces.
—¿Cuántas veces?
—Unas diez.
(Montosir)

Concretament són sis els que han viscut aquesta experiència, i a més en repetides ocasions. Tots ells relaten episodis de maltractament per part de la policia marroquí i por o desconfiança envers la policia i l'administració espanyola. Tots ells ho veuen com un contratemps accidental en la seva ruta que, tan aviat com poden, tornen a reprendre i, tal com evidencia el fet que ens ho expliquin des de Barcelona, finalment assoleixen el seu objectiu. Volem emfatitzar el risc que hi ha en aquest tipus de mesures que l'únic que aconsegueixen és exposar una i altra vegada els menors a situacions de perill físic i psicològic i ampliar el període d'errància i desprotecció.

A més de les respostes administratives, en el cas dels menors, la mobilitat, la selecció de trajectes i de destinacions finals també està molt lligada, com en el cas dels adults, a l'existència de xarxes de suport. La diferència és que entre els menors les xarxes sovint estan formades pel grup d'iguals, o com a mínim aquestes tenen una importància vital major que les possibles referències de familiars establerts a Catalunya. Quan parlem de xarxa d'iguals fem referència al grup d'adolescents entre els quals es compten els amics del barri i també germans o cosins d'edats similars. Aquí hem triat un retall de l'entrevista a en Karim que mostra com la selecció d'un destí té molt a veure amb aquestes coneixences; més endavant ens entretindrem a analitzar el pes de les relacions intergrupals en la socialització i la inserció posterior d'aquests nois.

—¿Dónde querías llegar?
—Barcelona, hay mi hermano aquí.

—¿Y tu sabías que este camión iba a Barcelona?
—No, sólo suerte.
(Karim)

No volem tancar el capítol dels itineraris sense esmentar la solidaritat espontània com un factor important en el recorregut d'aquests nois per la Península. Els seus relats estan esquitxats de personatges, compatriotes marroquins o persones de nacionalitat espanyola, que els donen un cop de mà. Aquesta cara amable, que contraresta la sensació de por i de rebuig que també perceben en múltiples ocasions, els dóna un impuls per seguir endavant amb el trajecte. En alguns casos, exemplificats aquí per en Bouker i en Hasan, la solidaritat espontània ha complert de fet la funció protectora que no estava proveint l'administració pública.

—Fue al día siguiente por la mañana que estoy andando y me para un marroquí con su novia, parece español, habla conmigo español, tiene el pelo rubio, no sé. Me dice qué pasa, habla árabe. Sabe que tengo la ropa sucia y voy por la carretera.(…) Sí. Hay fábricas de muchas cosas, voy a buscar trabajo así. Me dicen: "¿qué quieres?" "Estoy buscando trabajo." Y me dicen: "no hay nada, no tienes papeles, acabas de llegar, ¿cómo te vas a poner a trabajar?, van a llamar a la policía". Me pregunta: "¿dónde vas?" Y le digo que estoy buscando a mi primo. Yo le digo que quiero ir a Málaga y le pregunto cuánto falta para Málaga andando. Y me dice que no puedo ir hasta Málaga que tengo que coger el autobús. Y me dijo: "toma esto para coger el autobús". Y ya está. Al día siguiente, me dejó la comida y todo, y voy para coger el autobús para Algeciras, sabes, después cojo el autobús... Fui, y en dos minutos me para la policía. Me para la policía, y me dice: "¿tienes papeles?". Y me dice: "ahora van a echarte al centro de menores".
—¿Esto era el segundo día? ¿o el primero?
—El segundo.
—¿Y durante estos dos días por dónde dormiste, por la carretera?
—Por la carretera.
—¿Qué comiste?
—Nada, tengo hambre.
(Bouker)

—Antes de encontrarnos a este marroquí, encontramos una gente española, muy buena gente, en un pueblo ¿sabes?, un español encontramos. Lo encontramos con su mujer en un coche, y para. Parecen italianos o suramericanos, de fuera de España. La mujer es de España. Me paran así, me suben a su casa, muy bonita, él está trabajando de pintor, me dejan duchar, ver la tele, llamaron a su amigo marroquí. Se llama Omar, habla con nosotros árabe. No puedo estar así andando hasta... Y después nos dejan dinero, 6.000 pesetas o así, y después su mujer nos deja 2.000 también. Nos dejan dormir a otra casa...
(Bouker)

—Ya, y ¿dónde comías?
—Comida no me faltaba, comida entraba al bar y comía y decía: oye, que no tengo dinero y si tengo comía y estaba muy bien.
—¿Has pasado hambre o frío alguna vez?
—Frío sí que he pasado, hambre también, de todo un poco, frío más que hambre, mucho frío. (…) Esta experiencia, me hace ver… que la vida es... muy dura, es muy dura la vida de la calle, y hay que superarlo con el ánimo tuyo y la ayuda de la gente se puede superar perfectamente.
(Hasan)

Idees clau:

- A partir de l'any 2002 s'observa una major tendència a l'estabilitat: es redueix el nombre de ciutats de pas, s'arriba més ràpidament a destí (quan aquest és Barcelona) i augmenta el nombre del temps d'estada a les ciutats escollides per viure-hi (que ja no es conceben tant com a estacions de pas).

- Barcelona es confirma com a destí preferent, deixant enrere Madrid o Bilbao; les ciutats andaluses són les segones més visitades per la seva localització com a ciutats de pas.

- En els darrers anys els nois coneixen ja l'existència d'un sistema de protecció de menors al destí que els atorga uns determinats drets i deures. Molts s'adrecen directament a urgències amb el convenciment que els resoldran els tràmits de la documentació d'estrangeria.

- Alguns joves acaben fent de l'errància el sentit de la seva vida a falta d'oportunitats d'establir-se en un destí definitiu.

- A major mobilitat, major temps de desprotecció, major dificultat d'establir-se i major risc de marginalització cronificada.

- L'actuació de l'Administració pública és clau en la construcció dels itineraris. La manca de tutela és un evident factor de risc.

- La solidaritat espontània ha estat moltes vegades la clau de la subsistència, el que els ha ajudat a seguir endavant i els ha mantingut allunyats de cometre delictes per sobreviure.

- Una política indiscriminada de repatriacions més que frenar l'arribada de nouvinguts accentua el risc de marginalització. Els retorns de menors o bé es fan seguint tots els requisits establerts legalment o poden comportar greus vulnera-

cions de drets. No tenim dades quantitatives suficients per valorar l'impacte que ha tingut la signatura de l'acord entre Espanya i Marroc per facilitar els retorns de menors

9 La desprotecció de la vida al carrer

Un percentatge important de menors immigrats han passat la dura experiència d'haver-se de buscar la vida pels carrers, de forma temporal o cronificada. Quan els preguntem les raons, ens responen que no tenien altra opció, que ho feien per estar amb els amics, o alguns fins i tot, perquè era la manera d'aconseguir diners més fàcilment. A la taula 9 veiem com es distribueixen els períodes d'estada al carrer dels nois entrevistats.

La literatura que a aquestes alçades existeix sobre el tema dels menors immigrats ha demostrat sobradament que no es tracta de nois de carrer marroquins, és a dir de nois desemparats que visquessin pels carrers de les ciutats marroquines i que haurien creuat l'Estret per seguir subsistint també al carrer a l'Estat espanyol, sinó que es tracta majoritàriament de nois amb famílies estables, que han iniciat el seu periple de mobilitat no acompanyats a partir del moment en què passen la frontera. Els capítols inicials dedicats a descriure les famílies i els entorns de socialització del grup de dinou menors entrevistats a Catalunya, confirmen que no es tracta de nois de carrer amb antecedents de desemparament durant la infància, i es descriu detalladament a què ens referim quan parlem de nuclis estables i com i per què en un moment donat es trenca aquest equilibri i els nois decideixen marxar sols cap a Europa.

L'informe de la UNICEF-Marroc insisteix en aquest fet destacant que un nen de carrer marroquí està massa lligat a la supervivència diària per establir l'estratègia que suposa

Taula 9.
Temps d'estada al carrer dins l'Estat espanyol

Mai (xarxes de suport)	Alguns dies	D'1 a 4 setmanes	D'1 a 3 mesos	De 3 a 6 mesos*	De 6 mesos a 1 any	Més d'un any**
Saïd Bilal	Moad Hamed Ibrahim Adil Abdelaziz Mohamed	Ismael Montosir	Omar Karim Hasan	Mustafa	Brahim	Bouker Rachid Nordin

* En la majoria de casos, les estades superiors a tres mesos al carrer són fraccionades: entremig passen alguns dies en albergs o centres d'urgències, dels quals fugen al cap de poc, quan ja han cobert les necessitats més bàsiques.
** La majoria dels que descriuen que han estat més d'un any en situació de carrer, inclouen els mesos com a majors d'edat. En efecte, aquest és un dels indicadors més fiables del fet que encara no s'han assolit les condicions òptimes per a la inserció dels menors immigrats no acompanyats: la quantitat de joves majors d'edat que es troben sense sostre i sense possibilitats de resoldre la seva situació d'irregularitat tot i haver estat llargs períodes sota la tutela de la DGAIA quan eren menors.
Font: elaboració pròpia.

immigrar. Això no obstant, hi ha algunes formes d'emigració pròpies d'aquests col·lectius de menors que s'han desvinculat de les seves famílies i que han fet del carrer la seva forma de vida; a la regió de Tànger i Tetuan aquests menors emigren a Ceuta no de manera definitiva sinó per sobreviure de les oportunitats que troben en la franja de frontera. No es tracta d'una emigració massiva, tal com a vegades s'ha pogut desprendre dels mitjans de comunicació. Concretament, durant l'abril del 2002, la premsa es va centrar a donar una imatge de desbordament de la ciutat, que va quedar desmentida per les dades aportades per l'ONG Metges Sense Fronteres, que estava treballant directament amb aquest col·lectiu: al febrer del 2002 eren quaranta els menors marroquins que es trobaven als carrers de Ceuta, trenta-set al març i trenta-vuit a l'abril. En una enquesta realitzada per l'Associació DARNA amb menors de carrer de Tànger i Ceuta se'ls preguntava si els agradaria emigrar a Europa i un 90% responia afirmativament, però quan se'ls preguntava si ho havien intentat alguna vegada només un 26% a Tànger i un 26% a Ceuta afirmava haver-ho provat. Que la gran majoria de menors expressi el desig de marxar no suposa que tingui les possibilitats o les oportunitats per fer-ho.

L'estudi de la UNICEF-Marroc s'atura a analitzar en profunditat les condicions de vida d'aquests menors que estan als carrers del Marroc i que possiblement mai arribaran a Europa i en destaca el fet que, contràriament a l'opinió comú, la vida al carrer no és una opció buscada sinó una conseqüència del cercle viciós en el qual es troben aquests infants. La pobresa estructural als seus barris, la incapacitat de la família de fer-se'n càrrec, l'expulsió del sistema educatiu i la manca de polítiques públiques de protecció al seu país, serien les claus d'una roda difícil d'aturar.

Ben al contrari, els nostres testimonis descriuen poc temps d'estada al carrer al Marroc; a la pregunta "has estat vivint al carrer al Marroc?" responen amb expressions com aquestes:

> *—No. Siempre en casa. Sólo un mes solo en Nador.*
> *(Ibrahim)*

> *—No, nunca. La calle he estado en ella aquí… en España.*
> *(Abdelaziz)*

En el cas de l'Ibrahim l'estada pels carrers de Nador respon a l'estratègia per creuar la frontera que s'ha descrit detalladament en el capítol 7, segons la qual els nois del sud deixen casa seva i es van desplaçant cap a les ciutats del nord a l'espera que aparegui l'oportunitat de creuar l'Estret. Curiosament sembla ser que aquests nois procedents del sud que arriben a Tànger troben l'ocasió per marxar més ràpidament que els mateixos fills de Tànger, que, potser amb menys pressió, s'acosten durant setmanes i fins i tot mesos, cada dia o cada nit al port, sense èxit, i després tornen cap a casa.

Pel que fa a l'estada pels carrers de l'Estat espanyol, la hipòtesi[1] que mantenim al llarg de la recerca i que queda confirmada a la llum del treball de camp, és que si els equips de detecció i diagnòstic aconsegueixen captar aquests nois que es troben conjunturalment al carrer quan acaben d'arribar i poden derivar-los a uns centres de protecció que

1. Es tracta d'una hipòtesi ja treballada en les recerques citades: Comas, 2001; Quiroga, 2003; Capdevila i Ferrer, 2003.

reuneixin unes mínimes garanties d'acollida, es trenca el cercle cap a la marginalitat. El problema apareix quan, per diverses circumstàncies, la temporada de desprotecció s'allarga i es cronifiquen certs hàbits de carrer que, amb el temps, dificultaran una inserció positiva. Consums de cola i haixix, baralles, robatoris, vandalisme, prostitució o abusos de tot tipus, són elements que apareixen en les trajectòries de carrer, quan van més enllà dels tres mesos. Amb el benentès que es tracti de tres mesos d'estada permanent o intensiva al carrer: el més freqüent és que s'alternin aquestes situacions "sense sostre" en el més estricte sentit de la paraula amb estades en pisos o locals abandonats, ocupats, compartits amb altres persones, o amb internaments curts en institucions, de manera que el temps real de vida de carrer és intermitent i l'acumulació d'efectes negatius pot atenuar-se.

En la taula 9 hi ha tres casos, en Bouker, en Rachid i en Nordin, que si recordem el capítol anterior coincideixen perquè són els tres menors amb major mobilitat (un d'ells ha viscut en més de set ciutats espanyoles en dos anys), perquè no han estat mai tutelats per l'Administració pública i perquè acumulaven en el moment de l'entrevista diverses mesures penals pendents. El cas d'en Nordin és una mica diferent, ja que el seu temps de carrer no és en ciutats espanyoles sinó al port de Tànger i d'Algesires, atès que reiteradament era descobert per la policia fronterera i retornat a destí. En aquest temps li és difícil tornar a casa i s'habitua a la vida de subsistència al port. Posteriorment va estar un any i mig fent entrades i sortides de l'Alberg del Poble Nou i cometent alguns actes delictius pels quals va estar diversos mesos en centres de Justícia Juvenil. Estant en aquests centres va ser repatriat una vegada, va tornar a creuar clandestinament la frontera, va tornar a viure pels carrers de Barcelona i va tornar a caure en mans de la policia i a ser internat de nou complint mesura penal, moment en què el van repatriar per segona vegada. Ens hem detingut a resseguir aquesta història de vida per la manera com evidencia la idea de circularitat de molts d'aquests itineraris en els quals el repte de la intervenció socioeducativa és justament trencar el cercle viciós i aportar una línia de progrés alternativa que sigui vàlida per al subjecte.

Val a dir que aquests tres casos que il·lustren el binomi carrer i marginalitat se situen cronològicament a Barcelona entre el 1999 i el 2001. En aquest moment, tal com s'explicarà en detall en el proper capítol, encara no s'ha desplegat la nova xarxa d'urgències

amb recursos educatius més integrals i orientats a la inserció. Veiem, doncs, un procés d'exclusió social que tindria una doble causa a l'inici:

- Temps d'estada prolongada al carrer, bé al port de Tànger, entre aquells que pernocten al port i distancien cada vegada més les estades a casa amb la família, bé per ciutats espanyoles. En aquest temps l'adquisició de certs hàbits de subsistència per part dels nois també dificultarà la seva inserció posterior. Per tant quan aquest noi arribi a un recurs de protecció adequat a les seves necessitats, el carrer ja haurà deixat les seves marques i serà més complexa la inserció.
- Desprotecció i manca d'una tutela efectiva, manca d'oportunitats d'inserció laboral, que permetin arrelar en algun lloc i iniciar un creixement personal que faci possible la integració. La condició d'estrangeria i per tant d'irregularitat administrativa en aquests nois, sobretot els que estan més propers a la majoria d'edat, és una amenaça tan gran com la desprotecció que pot suposar no ser tutelats per part de les administracions competents. En ambdós casos se senten al marge de la llei. No tenen drets ni deures, fet que té un efecte pervers d'impunitat i d'abandó alhora.

En els fragments de les entrevistes que hem seleccionat a continuació, es mostra la duresa de les condicions de la vida al carrer i la multiplicitat de situacions crítiques que han de resoldre els menors. Malgrat constatar que numèricament cada cop hi ha menys menors en aquesta situació, la vulneració de drets en aquests casos és tan flagrant que mentre en quedi un seguirà essent pertinent exigir respostes administratives àgils i eficients.

Condicions de vida al carrer

L'allotjament

El concepte "viure al carrer" fa referència a múltiples formes precàries de resoldre temes bàsics com comptar amb un lloc on dormir, on allotjar-se, on fer les necessitats, on descansar, on menjar i, en definitiva, on sentir-se segur. Normalment es tracta de racons en les perifèries urbanes, en els límits on la ciutat pren una dimensió més

impersonal i anònima i és més fàcil establir-se passant desapercebut. Normalment es reposa de dia ja que a la nit cal estar a l'aguait pels possibles perills, o bé és el moment idoni per cometre algun robatori. Com veiem a continuació, cada noi ha trobat la seva manera de "buscar-se la vida":

—Luego, me he quedado dos días por la calle... Nada de dormir. Vueltas. Hay gente que no duerme nunca. Hay gente que duerme por el día, y por la noche paseando.
(Brahim)

—¿Dónde dormías?
—En la calle, debajo de algún puente o túnel, alguna casa abandonada, debajo de algunos cartones. Me metía donde sea para descansar y levantarme a las ocho de la mañana.
—¿Has mandado alguna vez dinero a tu casa?
—No; nunca. Si no tengo ni para vivir yo ¿cómo quieres que mande dinero a mi casa? Ellos me dicen que me cuide de mi mismo y que no me preocupe por ellos que ya están bien.
(Rachid)

—Paso el tiempo en la calle durante un año o así... Como bien, y duermo bien y no me falta de nada. Si me quiero duchar puedo hacer algo, me lleva la policía al centro y me puedo duchar y cambiar. Robo alguna "bomba" a alguien... En la calle vivía con mi novia y con dos chicos.
—¿Todos juntos?
—Sí, hay un montón de pateras. Cada uno coge una patera... [fa referència a les barques abandonades al port, que fan una funció d'aixopluc, en una localitat andalusa].
—Sí, en un barco así grande vivíamos... de las que la Guardia Civil saca del mar...
—¿Y tu novia?
—Ella viene de Italia... porque se había escapado de Italia.
—¿Y los otros dos chicos?
—Son mayores... más grandes que mi padre.

—¿Y durante un año estás viviendo en esta patera o en más de una?
—No, siempre en esta patera. (...) Claro. Cuando estaba viviendo en la patera, todo el día durmiendo y toda la noche robando...
(Brahim)

—Los dos meses y medio que estabas en la calle, ¿de qué vivías?
—Con los chicos de la calle. Yo no robo.
—¿De qué vivías?
—Mi hermano dejaba dinero. Él estaba en piso. Compraba comida.
—¿Durante estos dos meses y medio qué pasó por tu cabeza?
—Muy mal, no quería estar en la calle. Yo no robo.
—¿Dónde te lavabas tú?
—En casa de mi hermano. En el sitio de lavar, después salgo.
—¿Te juntas con los chicos de Maremagnum? ¿Sales con ellos?
—Sí, alguno roba en el comedor.
(Omar)

És freqüent resoldre parcialment alguna de les necessitats que esmentàvem, però mai de forma definitiva. Aquesta incertesa és el que acaba esgotant el noi de carrer fins a deixar-lo exhaust.

El tràfic de drogues com a mitjà per sobreviure

Quan els nois fan servir el concepte "buscar-se la vida" normalment fan referència a formes de subsistència basades en activitats il·legals, que malauradament són, sovint, les úniques a les quals tenen accés. El tràfic i venda de drogues és una de les activitats d'aquesta índole més esteses entre els menors immigrats. Ells mateixos ho expliquen, a vegades, com en el cas de l'Omar, amb un to negatiu:

—¿Vas a plaza Cataluña?
—No. Hay problemas chicos vender hachís, coca...
(Omar)

—Pero a veces me iba con los chicos al Lavapies, allí roban y allí reparten conmigo. Digo ... "voy con vosotros, repartís conmigo" [riure], "eh... tu no estabas con nosotros", "sí, estoy vigilando si viene..."
—¿Vendes drogas?
—Nada. Sí, yo quiero hacerlo. Vender quilos de coca, o... [riure]
—¿Y por qué no lo haces? [riure] explícame.
—Quiero vivir, yo no quiero trabajar con alguien. No, para trabajar con alguien... algún día coge la pistola y... pum! Hace así, y estás muerta.
—¿Por qué?
—Porque piensan te has chivado a la policía, nosotros vendemos coca ahora, se lo has chivado. No, no. No quiero.
(Brahim)

En aquest cas es fa palesa una altra de les vulnerabilitats d'aquest col·lectiu: la proximitat amb bandes organitzades de traficants o de delinqüents adults, que si els capten acaben extorsionant-los i manipulant-los, de manera que els serà difícil desfer-se'n. Aquest fenomen que al nostre país s'intueix però no es pot descriure com a problema generalitzat, a la ciutat de Marsella és un del objectius de treball de l'organització Jeunnes Errants[2] captar els menors immigrats com més aviat millor, abans no caiguin a les mans de grups d'extorsionadors.

La banda de carrer

Seria allò que en castellà s'anomena la *pandilla callejera*, i que té unes connotacions d'estil de vida adolescent pròpies i observables. Des de la pressió del grup i l'autoritat del líder, fins a unes pautes de conducta que exterioritzen un cert cinisme. El fet de col·locar-se, posar-se al límit o d'adoptar una actitud corporal que fa suposar que un està per sobre del bé i del mal i que juntament amb una determinada estètica

2. En unes jornades mantingudes a Can Bordoi el març del 2002, amb presència de representants internacionals, es van exposar a bastament aquests arguments. Les conclusions són consultables a Quiroga (relatora) (2002).

permet identificar-se amb el col·lectiu, serien elements propis del grup d'iguals. En realitat es tractaria d'una estratègia que permet positivar el fet d'estar al marge: sobreposar-se psicològicament a una situació extrema d'abandó i inseguretat mitjançant una aparença de duresa i superioritat. En aquest context, el robatori pot tenir una doble lectura: la de la pura subsistència o la de cobrir una necessitat de vestir-se segons un estil juvenil determinat, de ser algú, etc. Per entendre'ns, fer una estirada de moneder permet sobreviure uns dies al carrer, endur-se unes vambes de marca d'uns grans magatzems, permet ser algú en la selva urbana. En Brahim ho explica sense embuts:

—¿En Madrid lo habías hecho? Ir a una tienda...
—¿El Corte Inglés?
—Sí, cuéntame.
—El Corte Inglés sí, sí. Entro con una ropa y salgo con otra [riure], Chándales de Nike o pantalones de tejano de marca...
(Brahim)

En el discurs dels nois que es mouen per Barcelona, apareixen unes àrees estigmatitzades, com la plaça Catalunya, la plaça Reial, el carrer Escudellers o la zona lúdica del Maremàgnum, que serien espais propis del grup de carrer que els nois que expliciten que s'esforcen per allunyar-se del "mal camí", eviten:

—¿Vas a plaza Cataluña?
—No. Hay problemas allí, chicos vender hachís, coca…
(Omar)

—Parque, playa... mejor playa, ¿no? En plaza de Cataluña hay muchos chicos que se drogan.
—¿Tú qué piensas cuando ves estos chicos que se drogan?
—Muy mal para ellos y para marroquíes. Piensan que todos los marroquíes se drogan.
(Ibrahim)

La situació de desprotecció

Els efectes de la desprotecció són múltiples; fins aquí hem anat veient els que tenen un caràcter més social o col·lectiu, però a nivell personal la salut, física i mental, se'n ressenteix. L'autoestima d'aquell que se sent perdut pel carrer i no aconsegueix que ningú l'aculli o se'n faci càrrec decau fins al punt de perdre completament la confiança en si mateix. En paraules d'en Rachid, si on diu "fred" llegim "soledat", la vulnerabilitat mai ha estat tan ben explicada.

> *—Me has comentado que a parte de la fractura en el brazo estuviste enfermo ¿Qué enfermedad tuviste?*
> *—Un día estaba muy enfadado, preocupado, me puse a beber alcohol y al salir fuera me quedé en el frío hasta la mañana durmiendo sin darme cuenta y cogí mucho frío, me congelé y todo. Desde aquel día siempre tengo frío; estuve unos tres meses sin comer; tan sólo me apetecía beber algo. En verano voy con jersey y la gente me mira pero yo necesito estar caliente para moverme. Con el frío me pongo enfermo; me duele la espalda, los huesos de la espalda.*
> *—¿No has ido al médico?*
> *—No.*
> *—¿No te llevaron con una ambulancia cuando estabas en el suelo?*
> *—No. Me puse a cuidarme hasta que pasó todo y ya está.*
> *—¿Les explicaste algo de esto a tu familia?*
> *—No, durante tres meses no he llamado ni nada.*
> *(Rachid)*

Salut i consums

Per completar el perfil del menor immigrat en situació de desemparament cal descriure la seva situació de salut, tant pel que fa a les malalties que hagi pogut contraure, com als hàbits de cura del seu cos (son, alimentació, higiene), a la seva sexualitat i als consums tòxics que li són habituals.

Quan els nois arriben als centres d'urgències, tant a l'alberg com a Vilana o Lledoners, normalment procedents de viure un període de temps al carrer, compten amb un servei mèdic propi que es fa una primera exploració i tramita l'accés a la Seguretat Social normalitzada. Després d'aquesta primera revisió seria absurd mantenir uns serveis de salut específics per a aquests nois, ja que els que existeixen a la xarxa són suficients. Pel que fa als protocols sanitaris que utilitza el servei de recursos educatius (CRAE[3] i Centres d'Acollida) no disposem de dades sistematitzades respecte al col·lectiu de menors immigrats, atès que la revisió mèdica, que anteriorment estava centralitzada a la DGAIA, actualment la duu a terme cada centre educatiu amb els serveis sanitaris d'atenció primària de la xarxa pública del seu territori.

De les reunions mantingudes amb els responsables d'aquests serveis, se'n desprèn que l'única incidència de salut destacable són alguns casos aïllats de tuberculosi, producte de la vida de carrer (alimentació insuficient, manca d'un lloc confortable per viure, baixes defenses, esgotament, etc.) a part d'afeccions cutànies produïdes per la manca d'higiene (la sarna seria el més habitual).

En canvi, en el camp de la salut mental, sí que és rellevant la incidència de trastorns emocionals i conductuals en aquests nois, sovint associada a moments d'inestabilitat, a llargues temporades de desprotecció i a dificultats conjunturals que fan que la persona que havia contingut durant anys una fragilitat, un trastorn latent de caràcter, en aquest moment de crisi sigui incapaç d'autocontrolar-se i es manifestin certes patologies.

L'augment de casos amb trastorns emocionals detectat per la DGAIA en els últims dos anys, tant en els centres de protecció com en els de Justícia, segurament no respon tant a un augment numèric, sinó al fet que actualment els trastorns psicològics es detecten més i millor per la major estabilitat de la xarxa.[4] Actualment els centres detecten

3. CRAE: Centre Residencial d'Acció Educativa que depèn del servei de recursos de la DGAIA. Es tracta de centres educatius residencials que ofereixen atenció integral i normalitzada: utilitzen les escoles, els centres de salut, d'esport, de lleure o de treball de la zona i miren d'oferir als menors una vida al més normalitzada i integrada a l'entorn possible.

4. Informació aportada en les reunions de contrast amb els professionals de centres educatius, però que no ha estat contrastada numèricament amb cap memòria oficial de la DGAIA o de Justícia Juvenil.

situacions patològiques que abans restaven invisibles en la marginalitat del carrer, i que per tant no es comptabilitzaven. Normalment la situació de trastorn esclata en nois molt propers a la majoria d'edat, que han fet un itinerari molt inestable i no han estat realment sota la protecció i tutela de les institucions. En aquests casos la pressió cronològica d'haver de "recuperar tot el temps perdut" en pocs mesos, tant pel que fa a la tramitació de la documentació, com per la formació ocupacional, l'aprenentatge de l'idioma o l'obtenció d'una oferta de feina, és molt elevada. Tots són conscients que no tindran una segona oportunitat en fer els divuit anys. D'aquí es deriva la importància de crear serveis d'acompanyament per a majors de divuit anys (de l'estil del programa Punt de Referència[5]) ja que a aquests nois, a part de l'emancipació laboral i de vivenda, els cal una contenció emocional, que no sempre troben. Comptar amb psicòlegs en els centres d'atenció educativa també seria una mesura a tenir en compte.

Aquest acompanyament seria necessari atès que per a aquests nois la subsistència ha estat durant mesos la primera preocupació a resoldre, i sovint han fet tot el seu itinerari migratori sense temps per a l'elaboració interna de les conseqüències. El temps pel dol, per la reconstrucció dels vincles des de la distància, el balanç del projecte vital que van emprendre, són angoixes que apareixen de cop quan adquireixen una certa estabilitat. Existeix un conflicte de lleialtats real pel fet que suposa desenvolupar-se en un context occidental, adaptar-se als costums d'aquí, però en el més intern, pretendre no trair les expectatives dels pares i els valors morals apresos en la infància. Conflicte que suma tensió a la inestabilitat pròpia de tot adolescent immers en el procés de construcció identitària. Aquests nois s'enfronten a una major complexitat ja que la ruptura no és només generacional sinó també cultural. Per tot això és important no perdre de vista l'acompanyament psicològic i educatiu com a necessitat bàsica, tot i que el seu orgull adolescent no els permeti formular-ho com a demanda.

5. Punt de Referència és un programa d'acompanyament a joves extutelats en els anys immediatament posteriors a la seva majoria d'edat. D'acord amb el Pla interdepartamental per a joves majors de divuit anys de la DGAIA, aquest programa ofereix suport als nois i noies en temes d'habitatge, formació, treball i sobretot incardinació amb la xarxa i teixit associatiu del nostre país, amb l'objectiu d'oferir al jove unes relacions normalitzades que, pel fet d'haver estat un menor estranger desemparat, li serien difícils d'establir per ell sol.

Un cop valorada la cobertura sanitària institucional, recuperem el fil dels hàbits de vida al carrer, aturant-nos concretament en el consum de drogues com a característica indissociable d'un entorn d'anòmia mancat de qualsevol tipus de contenció. És habitual entre adolescents i joves (en general, no només entre els menors immigrats) prioritzar la festa, el lleure, l'exploració, per damunt de les obligacions i les responsabilitats: la immediatesa de les vivències es contradiu amb la previsió a llarg termini. Aquesta tensió entre el que es desitja fer i el que toca fer, que sovint necessita d'una figura adulta amb autoritat educativa per anar-se dirimint, en el cas dels menors immigrats recau totalment en les seves mans. Es troben atrapats en una cruïlla que els tempta però que alhora els pot portar conseqüències nefastes, atès que ells, en estar sols, són molt més vulnerables que la resta d'adolescents que es troben coberts per la mirada paterna. L'ambivalència de posicions queda clarament reflectida en la frase final del que narra en Barhim:

> *—¿Y aquí en Barcelona has esnifado cola alguna vez? ¿O no, siempre en Madrid?*
> *—Una vez, en plaza Cataluña. Porque los tontos del culo todos están esnifando y me ha entrado el mono. Un poco solo. Hasta que ha llegado la hora, la he guardado en el bolsillo, luego si se enteran. (…) En Cruz Roja. Luego la he quitado, la he puesto en mi pierna, he entrado, la hora de comer, he sacado la ropa, me he cambiado, me he duchado, la he dejado guardada debajo de la almohada, por la noche.*
> *—¿Cuándo has utilizado pastillas?*
> *—Cuando me iba de fiesta. Una vez he tomado cuatro. Una vez. Pero sólo tomo una o dos ya está. Otro día, en la cafetería, he tomado cuatro. Yo y un amigo. Nos fuimos allí y... ha subido todo para arriba. Encima he tomado Coca-Cola. Si has tomado agua, pueden durar, yo he tomado Coca-Cola directamente. Porque yo quiero tomar Coca-Cola para que suba más rápido. Y subimos al metro contentos, cantando los dos. (…) Me han echado un mes de curso. De hecho mejor para mi para descansar un poco. Y ahora me han jodido.*
> *(Brahim)*

Pel que fa als consums habituals d'aquests menors observem que fumar tabac i haixix és una pràctica molt estesa fins i tot quan vivien al Marroc, en canvi amb l'alcohol sovint es manté la distància. Són molts els que no l'havien provat fins a arribar a Espanya i molts els que encara, seguint la prohibició musulmana, s'hi resisteixen.

—Cuando tú estabas allí en Marruecos ¿fumabas?
—Mmm [afirma tímidament].
—¿Qué fumabas?
—Todo [riu].
—Tabaco, hachís y ¿qué más?
—No había nada más.
—¿Y tomabas alcohol?
—¿Alcohol? No.
—¿Y por qué no?
—No quiero beber, nunca.
(Montosir)

En canvi, un consum propi dels estils de vida juvenils al nostre país totalment associat a l'oci nocturn que també atreu els menors marroquins és el de pastilles (drogues de síntesi). En certa manera la normalització i l'adopció de pautes culturals occidentals és a tots els nivells, també en el dels consums de risc.

—Lo que me contabas de las drogas, de que aquí en Barcelona conociste otras drogas.
—No, cuando salgo de cursos, he comprado dos así [indica petites pastilles].
—¿Pastillas?
—Mmm [afirma].
—Y el dinero ¿de dónde lo sacas?
—Me dan, me dan diez euros cada semana.
—¿Y cuánto cuestan las pastillas?
—Un euro.
(Montosir)

Ben al contrari, el fet d'inhalar dissolvents (esnifar cola) se segueix associant a situacions de carrer i de marginalitat, però pel seu efecte d'intoxicació momentània, la sensació de col·locar-se ràpidament i inhibir-se del món és tan ràpida, que a molts dels nois els costa deshabituar-se'n.

—¿Y cuando estás esnifando cola qué? ¿Cómo te sientes?

—Contento. Contento... grupos de amigos empezamos a fumar, o empezamos a esnifar pegamento, o algún día robamos botellas de alcohol...
—No, no cada día, cada día como es...
—Al lado de tu barrio siempre hay uno que... no me gusta salir a plaza Cataluña, porque todos están esnifando…
—¿Pero tú lo hacías de forma puntual... o asiduamente, cada día?
—Sólo para pasar el día y ya está. No para quedarme siempre así tapado. Y ahora he dejado de fumar [es refereix a esnifar cola].
(Brahim)

En relació amb les drogues podríem afirmar que la majoria de menors immigrats hi ha tingut contacte, però que aquest és més o menys freqüent i addictiu depenent de la seva situació: evidentment en situació de carrer la incidència d'aquestes substàncies, principalment la cola, és molt major. Així ho confirmen els professionals dels centres de Justícia Juvenil, segons els quals la incidència dels dissolvents (cola) i de l'haixix entre els menors interns és tan elevada que es podria afirmar que les situacions delictives sempre van associades a aquestes addiccions. Malgrat això són dos tipus de consum que, si no és que hagin estat molt intensius i sostinguts durant períodes de temps superiors als sis mesos, no requereixen tractaments específics de desintoxicació. En els centres de Justícia el tractament per als estats d'ansietat que pot generar la deshabituació és sempre farmacològic.

Contràriament, els nois de Vilana, Lledoners o Llar Betània, que estan en processos d'inserció i duen una vida força normalitzada, segueixen la pauta dels adolescents autòctons: el consum d'alcohol, haixix i fins i tot en alguns casos persisteix la cola, està associat a l'oci nocturn del cap de setmana. El que els diferencia dels seus companys no musulmans és que per a ells el consum més social i festiu és el "porro" ja que el haixix és una substància més usual i tolerada en la societat marroquina. En canvi el beure alcohol sempre és molt compulsiu: buidar una ampolla de vi de cop per col·locar-se i oblidar la realitat. La cola tindria la mateixa funció evasiva.

En les entrevistes mantingudes amb alguns dels nois, si es donava un clima de confiança, van introduir-se qüestions relatives a la sexualitat. Als que els costa menys parlar-ne

són els que tenen nòvia estable, normalment es tracta de noies barcelonines a les quals diuen "ser fidels". Tots els que diuen mantenir relacions sexuals afirmen que sempre utilitzen el preservatiu per no contraure malalties com la sida.

Idees clau:

- La majoria de menors immigrats no acompanyats ha passat temporades de subsistència al carrer. El temps mitjà d'estada oscil·la de les tres setmanes als sis mesos, normalment són períodes amb intermitències.

- Els nois que fa més d'un any que són al carrer a Espanya acostumen a ser majors d'edat que han quedat al marge del sistema en una situació d'exclusió extrema com a immigrats irregulars i amb molt poques vies d'integració.

- Els nens de carrer marroquins no són els que creuen l'Estret: estan massa lligats a la supervivència diària per establir l'estratègia que suposa emigrar. La mobilitat d'aquests menors del nord del Marroc que viuen greus situacions de marginalitat es limita a les ciutats de Ceuta i Melilla, i no es tracta d'una emigració definitiva sinó d'un aprofitament de les oportunitats transfrontereres per subsistir.

- Si els equips de detecció i diagnòstic aconsegueixen captar aquests nois que es troben conjunturalment al carrer acabats d'arribar i poden derivar-los a uns centres de protecció que reuneixin unes mínimes garanties d'acollida, es trenca el cercle cap a la marginalitat.

- La immediatesa de la tutela i l'assignació d'un recurs d'acollida integral és fonamental per iniciar el procés d'inserció al més aviat possible, evitant la circulació d'uns menors desprotegits que malmeten les seves vides pel carrer.

- En la vida de carrer el grup d'iguals és l'espai de protecció i de socialització: és el que permet subsistir i alhora el que a vegades pressiona el menor a actuar en contra de la seva voluntat.

- La situació de desprotecció extrema que es viu al carrer deixa marques de salut, tant físiques com emocionals, de per vida.

- La malaltia amb major incidència fruit de l'estada al carrer és la tuberculosi.

- Als consums de drogues propis dels joves occidentals associats a l'oci nocturn (haixix, alcohol i pastilles) cal afegir-hi la inhalació de dissolvents com a especificitat del col·lectiu de menors immigrats no acompanyats. Aquest darrer es va abandonant a mesura que la situació social es normalitza. L'alcohol tampoc es consumeix de manera habitual, només en contextos de festa i de forma molt compulsiva.

- La incidència de trastorns emocionals és molt elevada en aquest col·lectiu, tant per la pressió que senten els que es troben propers a la majoria d'edat com per la dificultat d'elaborar internament les ruptures i les situacions crítiques que comporta la migració.

- Seria molt important comptar amb serveis d'atenció psicològica als centres per atendre aquests trastorns.

- Es destaca el valor de projectes com Punt de Referència que realitzen l'acompanyament a nois i noies extutelats per oferir-los l'orientació i el suport que requereixin.

10 Les adaptacions del sistema de protecció a Catalunya

Des de l'arribada dels primers menors immigrats no acompanyats a Catalunya s'ha donat una dialèctica entre les expectatives dels nois i l'adaptació del sistema de protecció per abastar les noves demandes. Efectivament, la protecció no ha estat suficient i a hores d'ara, malgrat les millores en el circuit, segueixen quedant menors desatesos. Inicialment les anàlisis que feia la pròpia Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència argumentaven aquests desajustaments posant l'accent en l'especificitat d'uns menors procedents d'una altra cultura, amb dificultats per adaptar-se als requeriments dels centres de la xarxa de protecció catalana. Com a resposta, van aparèixer les versions de les entitats implicades en la defensa dels menors, que han tendit a analitzar les mancances del sistema tant pel que fa al nombre de places com per la seva rigidesa a l'hora d'adoptar estratègies d'intervenció novedoses i alternatives als models vigents. A continuació s'aporta informació provinent tant del treball de camp com de dades oficials de la DGAIA del juny del 2004[1] que permeten avançar en l'anàlisi de la protecció que s'ha ofert i que s'hauria de proporcionar en un futur als menors immigrats no acompanyats.

1. Des del moment en què es va finalitzar aquesta recerca fins al moment de la seva publicació s'han produït canvis, tant en l'àmbit social com administratiu, pel que fa als menors immigrats no acompanyats. Degut al temps transcorregut, el lector comprovarà que els esdeveniments i les xifres relatives als darrers dotze mesos no queden recollits en l'anàlisi que es fa dels serveis i recursos en aquest capítol.

Els estudis realitzats fins al moment (Garreta, 2000; Comas, 2001; Rognoni, 2001; Capdevila i Ferrer, 2002; Quiroga, 2003; Jiménez, 2003) destaquen la desconfiança dels nois cap a un sistema de protecció desconegut per a ells. Dades com les que presenten Capdevila i Ferrer, amb les quals es demostra la quantitat de noms falsos que donen els nois abans de revelar la seva identitat (un 22% de casos inventa d'un a tres noms falsos i un 7,9% n'inventa més de tres), o la seva edat real —fet que motiva l'aplicació d'unes proves radiològiques destinades a dilucidar l'edat dels menors, quan aquests reiteradament la modifiquen—[2] són exemples paradigmàtics d'aquesta desconfiança que actua de barrera inicial en el primer contacte amb el sistema de protecció. Els episodis que relaten com els nois s'amagaven de la policia per por de ser retornats o tancats en un centre, que ells percebien com a privació de llibertat, mostraven la conceptualització que tenien els nois del sistema.

En els darrers anys, tal com s'ha esmentat més amunt, s'observa una inflexió important: s'ha passat de la desconfiança i el rebuig a la seguretat i predisposició que comporta el fet de tenir informació sobre el sistema de protecció. En els primers anys d'aparició del fenomen era evident el desconeixement per part dels menors de la figura de la protecció i tutela de menors. De fet no en podien tenir cap referència, atès que al Marroc no existeix legislació específica ni competència estatal en aquest sentit.[3] Existeix una institució pública anomenada L'Entraide National que actua com a beneficència; amb diners provinents dels escorxadors, mantenen residències per a ancians, malalts mentals i orfes. No cal dir que la cobertura d'aquest sistema, més proper a la caritat que al mandat públic de garantia dels drets de la infància, ha quedat obsolet i es mostra incapaç de protegir els milers de nens i nenes que viuen pels carrers i requeririen ser tutelats per l'administració pública. Al marge d'aquest servei, trobem els Centres de Sauvegarde per a menors, que depenen del ministeri de Joventut i Esports i tenen una funció punitiva de compliment de mesura judicial per haver comès algun delicte.

2. No ens estendrem aquí respecte a la poca fiabilitat de la prova radiològica i que queda suficientment demostrada en l'estudi de Capdevila i Ferrer (2002) on es determina en un 66% els casos de no encert de la prova, que tant subestima com sobreestima l'edat dels menors, amb les conseqüències legals que això pot comportar.

3. De l'entrevista amb M. Azibou, director del Centre de Sauvegarde de Tànger (maig 2004).

La millor sistematització dels circuits i una menor arbitrarietat en les respostes també ha ajudat a un moviment d'apropament dels nois cap a les institucions de l'Estat espanyol que els han d'ajudar. El canvi d'estratègia d'en Barhim respecte a la seva identitat vertadera, és paradigmàtic:

> *—No he dado el nombre verdadero hasta que he llegado aquí a Barcelona. En el primer centro sí que di el nombre mío verdadero. Pero cuando me entero de la policía... ¿cómo te llamas? Mohamed... Botella, lo digo en árabe: Berdum. En Barcelona quiero arreglar papeles. Me acerco a un policía. Luego me han llevado a DGAIA, y allí han apuntando nombre y no sé qué no sé cuantos, ha salido Marta, he hablado con ella y me ha llevado al centro de noche.*
> *(Brahim)*

Actualment hi ha molts nois que s'adrecen directament a la policia perquè saben que és el camí més ràpid per arribar als centres de protecció i, per aquesta via, a la regularització i a un treball remunerat, que és el que la majoria està buscant. Saben que, essent menors, l'única via possible per a la seva legalització és la tutela i la protecció de l'Administració catalana. I això, com bé explica en Hamed, només es resol als centres:

> *—Entonces, cuando llegaste aquí, en la calle en Barcelona ¿qué pasó? ¿Qué hiciste ahí en las Ramblas? ¿Fuiste a buscar a alguien? ¿Algún amigo?*
> *—Buscar a chicos marroquíes, después me voy donde policía.*
> *—¿Te fuiste a la policía? ¿Tú? ¿Y a qué?*
> *—Yo no sé donde está centro, policía sabe.*
> *—¿Te llevaron a un centro? ¿A cuál?*
> *—El centro se llama, albergue, sí. En línea cuatro, amarilla. Llacuna.*
> *—¿Y cuánto tiempo estuviste allí?*
> *—Tres meses, después cambiar a otro centro, estaba en San Cugat.*
> *(Hamed)*

Evolució del sistema de protecció

Per facilitar la comprensió d'aquest canvi en la percepció que tenen els nois del circuit, aportem un breu resum de l'evolució del sistema de l'any 1998 al 2004. És la següent:

1ª etapa (1998 a 2000)

Fins el 1998 no apareixen els primers serveis específics per a menors estrangers. Aquests eren atesos des de la xarxa d'urgències existent: Centre d'Urgències el Roure i Centre d'Acollida Estrep. L'octubre de 1998, com a resposta a l'augment de menors immigrats, es crea el Servei d'Atenció i Acollida en Medi Obert (pensions) per a joves estrangers entre setze i divuit anys amb capacitat d'autonomia personal (SAAEMI). Aquest mateix any obre les portes el primer centre de dia (Al-Qàntara-Càritas) per atendre els nois que estaven al carrer. El 1999 es creen dos centres de dia similars: Marhaba-Casal dels Infants del Raval i Centre Obert Gavina. Paral·lelament s'obren dotze places residencials al Centre d'Urgències Lledoners per resoldre la saturació que patia el Centre d'Acollida Estrep. El mateix mes de març del 99 els municipis de Santa Coloma de Gramenet i Barcelona creen un servei d'educadors de carrer per a la detecció i el diagnòstic dels menors acabats d'arribar i com a recurs de proximitat per a aquells que subsisteixen pels carrers. Malgrat la creació d'aquests nous recursos hi segueix havent un número important de nens dormint al carrer. En aquesta època els períodes de documentació i fins i tot d'assumpció de la tutela per part de la Generalitat són excessivament llargs i els centres no compleixen les expectatives dels menors. Per la falta de places en el circuit normalitzat de Centres Residencials d'Acció Educativa (CRAE) es genera un efecte embut en els centres d'acollida i urgències que acaba produint grans disfuncions. En conseqüència les fugides dels centres són constants i la necessitat d'una intervenció socioeducativa integral es fa molt evident.

2ª etapa (2000 a 2002)

Responent a l'alarma social que genera la presència de menors dormint als carrers de Barcelona la Generalitat obre dos centres nocturns, també anomenats albergs

(Alcor amb trenta places el 2001, ampliades fins a cinquanta el 2002 i Creu Roja amb setze places), concebuts com a centres transitoris i de baixa exigència que ofereixen cobertura nocturna i de cap de setmana als nois que de dia són usuaris dels centres diürns. En aquesta època el centre obert Al-Qàntara-Càritas, havent acomplert el seu primer objectiu d'aproximació dels recursos normalitzats als menors de carrer, es reconverteix en un Centre Residencial d'Estada Limitada (CEL[4] amb dotze places). La saturació dels recursos segueix existint en aquesta etapa, malgrat les noves places creades. La utilització de la ludoteca-sala d'espera de les dependències oficials de la DGAIA al carrer Aragó com a espai on passen les hores sense cap objectiu concret aquests menors és una mostra de les disfuncions comentades més amunt, arribant en alguns moments a la gravetat del mal tracte institucional, sobretot pel que fa a la demora en les tuteles. En aquest període encara són escassos els menors immigrats que passen del circuit d'urgències per ingressar, en el temps previst per la llei, en CRAE de la xarxa de recursos normalitzats. En conseqüència segueixen sense complir-se les expectatives i es manté la tendència a la fuga i a la desprotecció. Paral·lelament es va incrementant el número de menors estrangers que compleix mesures judicials en els centres de Justícia Juvenil per haver comès accions delictives.

3ª etapa (març 2002-2004)

Reconversió del Centre d'Urgències Lledoners en un centre residencial d'estada limitada per a la inserció sociolaboral dels majors de setze anys (edat laboral legal) amb 16 places. Reconversió de l'antic centre d'acollida Vilana en un centre de perfil similar al de Lledoners amb capacitat per a quaranta-dos nois. L'objectiu d'aquests dos centres, de forma similar al servei SAAEMI,[5] és regularitzar, formar acadèmicament i professionalment, i inserir el menor en el mercat laboral en un període mitjà de vuit

4. El CEL és un centre residencial d'acció educativa que ofereix acollida integral diürna i nocturna i atenció individualitzada, però a diferència del CRAE està concebut per a menors estrangers nouvinguts que tindrien dificultats d'inserció a la xarxa normalitzada educativa i per això se'ls brinda, de manera transitòria, un recurs més intensiu.

5. SAAEMI: Servei d'Atenció i Acollida a Estrangers Menors Indocumentats.

mesos. Objectiu que obertament s'aproxima a les expectatives dels menors a partir de setze anys tal com demostren els nivells d'adaptació al circuit i la reducció dràstica de les fugides. El Centre de Dia Marhaba s'adapta a aquests nous requeriments oferint cursos de formació professional per als menors i sumant-se així a l'oferta formativa normalitzada a la qual ja tenen accés els menors immigrats. Malgrat aquestes millores notables en el circuit se segueixen detectant punts dèbils: la porta d'entrada al circuit són els centres nocturns on el temps d'estada se segueix allargant més del previst (d'un màxim estipulat en tres setmanes es pot arribar a prolongar fins a quatre mesos depenent de la temporada de l'any). Per als menors de setze anys la llei preveu l'escolarització obligatòria, fet que xoca frontalment amb la seva expectativa laboral; en

Gràfic 5.

Evolució del nombre de places destinades a menors estrangers a la xarxa de recursos del servei d'urgències

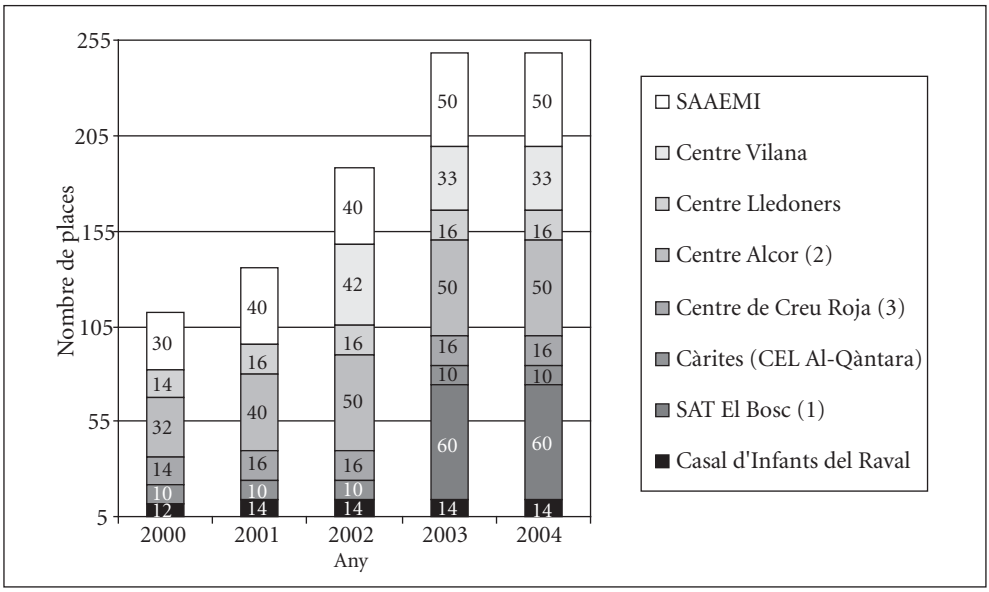

(1) SAT El Bosc: 60 places ampliables a 70.
(2) Centre Alcor: 40 places ampliables a 50.
(3) Centre de Creu Roja (CESEMI): 16 places ampliables a 18.
Font: DGAIA.

Gràfic 6.
Circuit de recursos específics per a menors immigrats

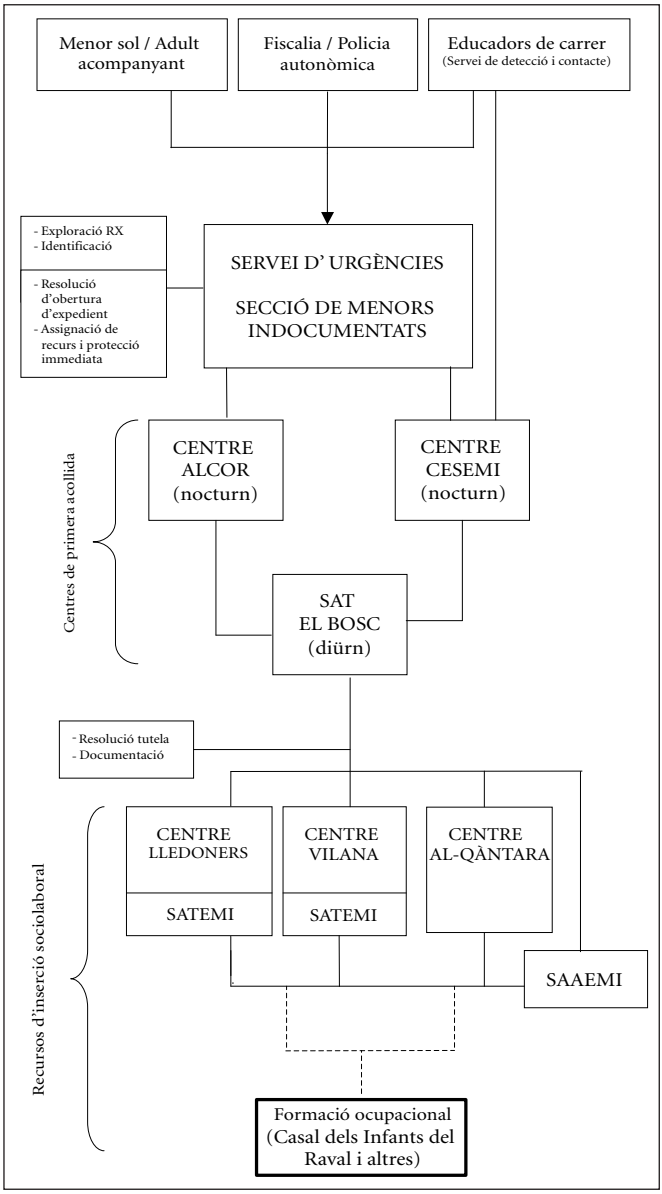

Font: DGAIA.

aquests casos no s'ha trobat el recurs educatiu idoni i s'han facilitat els retorns amb la família al Marroc d'acord amb el que dicta la Llei d'Estrangeria en matèria de menors estrangers.[6] Malgrat ser una directiva política, l'execució de la mateixa ha estat minoritària: per exemple, l'any 2003 només van retornar tretze casos (les dades d'anys més recents no se'ns han facilitat). Els menors les famílies dels quals no han acceptat el retorn, o que l'informe social detecta com a desestructurades, s'han derivat a través dels centres d'acollida a la xarxa de recursos normalitzats (el mes de març del 2004 hi havia 258 menors estrangers acollits en CRAE i centres d'acollida). Els menors interns en centres de Justícia Juvenil sovint no estan tutelats, veuen bloquejat el seu procés de regularització durant els mesos de duració de la mesura i són candidats a la repatriació. Finalment, com a últim punt feble destacar la vulnerabilitat d'aquest col·lectiu en complir la majoria d'edat. Malgrat l'encert de recursos com els que ofereix el Pla interdepartamental per a majors de divuit anys i altres programes d'acompanyament a l'autonomia com Punt de Referència, es tracta d'iniciatives que no compten amb places suficients per atendre la demanda real. Normalment són entitats d'iniciativa social les que realitzen aquest tipus de projecte gràcies a les subvencions de la DGAIA i d'altres departaments, que ara per ara són insuficients per cobrir totes les necessitats.

Cal matisar la informació que ens aporta el gràfic 5, ja que eludeix una de les sortides del circuit, contemplada pel sistema, malgrat totes les objeccions que hi pesen: la via dels retorns. De fet, un cop superat el nivell del diagnòstic al servei d'urgències, el circuit contempla la derivació del menor cap als centres de primera acollida i posteriorment als recursos d'inserció laboral. El quadre citat, però, oblida que amb els menors de catorze anys, que no tenen l'edat reglamentària per accedir al món del treball, hi ha dues sortides possibles:

a) L'ingrés a un centre d'acollida, normalment Estrep, a partir del qual seran derivats a la xarxa de recursos normalitzats (CRAE), i

6. La llei preveu un període de fins a nou mesos per avaluar la situació sociofamiliar del menor i proposar el retorn, temps en què malgrat la situació de desemparament la tutela no cal que es faci efectiva. L'advocada Elena Arce ha denunciat repetides vegades aquesta situació que ella descriu com un "*limbo* legal" en què la Llei d'Estrangeria preval sobre la de protecció a la infància quan, a la llum de la constitució, hauria de ser a la inversa.

b) el retorn amb la família sempre que es compti amb l'acceptació explícita, tant del noi com dels seus pares, d'aquest reagrupament a l'origen. Al final d'aquest capítol s'aporten dades i s'analitzen els pros i els contres de la mesura del retorn.

A continuació presentem l'evolució dels recursos d'atenció a la infància per a estrangers de la DGAIA sobre la base de l'evolució del nombre de places en cada tipologia de servei. Recordem que aquesta direcció general distribueix els seus recursos en dues grans línies: el servei d'urgències i el servei de recursos normalitzats, al qual s'accedeix bé des del primer, bé des dels EAIA territorials.[7] A la taula 10 queda palès l'increment de places en el servei d'urgències que, en quatre anys, ha crescut més del doble.

Els menors estrangers comptabilitzats en el quadre adjunt són menors, tant magribins com d'altres orígens, en situació d'alt risc social que s'han adreçat a la DGAIA tant per una consulta o primer contacte com iniciant l'acolliment. Les dades anuals inclouen tant els estrangers nous i desconeguts que arriben cada any com els menors estrangers coneguts amb els quals ja s'ha intervingut o s'està intervenint.

Taula 10.
Evolució del nombre de places destinades a menors estrangers a la xarxa de recursos del servei d'urgències

Places	2000	2001	2002	2003	2004
Serveis socioeducatius diürns	12	14	14	74(1)	74
Serveis residencials d'estada limitada o d'acolliment nocturn	70	82(2)	134	125	125
Servei d'atenció especialitzada	30	40	40	50	50
Total de places	**112**	**136**	**188**	**249**	**249**

(1) SAT el Bosc: 60 places ampliables a 70.
(2) Centre Alcor: 40 places ampliables a 50.
Font: DGAIA, juny 2004.

7. L'organigrama actualitzat de la DGAIA s'adjunta com a annex 3.

El creixement de places ha estat significatiu i de fet cada vegada s'iguala més a la demanda produïda per nois nouvinguts, atès que el flux d'entrada s'ha anat reduint des del 2001, que és un punt d'inflexió. Així, dels 591 menors immigrats no acompanyats presentats i atesos al servei d'urgències l'any 2001, es passa a 448 l'any 2002 i 346 l'any 2003.

El nombre de nois que ingressen en els recursos específics augmenta sostingudament, mentre que disminueix la rotació i el nombre de nouvinguts.

Pel que fa al servei de recursos normalitzats, l'ocupació de places per part de menors estrangers (tant si són no acompanyats com si són fills d'immigrats residents a Catalunya), en aquest cas de nens i nenes de totes les nacionalitats, per bé que el col·lectiu majoritari és el de nois immigrats d'origen marroquí, ha estat la que veiem al gràfic 7.

Gràfic 7.
Evolució del nombre de menors estrangers acollits en centres residencials i d'acollida

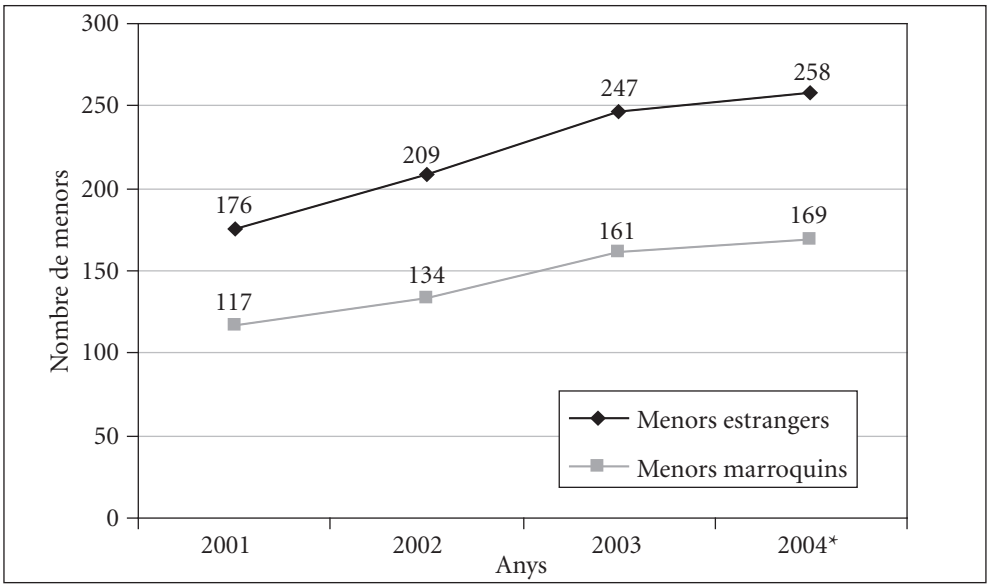

* Març 2004.
Font: DGAIA, juny 2004.

Les dades corresponents al total de menors interns en CRAE i centres d'acollida recollides a les memòries de la DGAIA són a la taula 11.

Taula 11.
Evolució dels menors (autòctons i estrangers) interns en centres de protecció

2001	2002	2003	Març 2004
1.528	1.813	1.822	1.828

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades proporcionades per la DGAIA.

Cal destacar l'increment de menors estrangers en recursos estables, ja que l'any 2002 les dades que presenten Capdevila i Ferrer (2003) dibuixen un escenari totalment dividit en què un 48% dels menors estrangers utilitzen només recursos de la xarxa d'urgències i el 52% restant accedeix als recursos estables i per tant inicien l'itinerari cap a la integració. L'increment ve donat per la major presència de menors estrangers no acompanyats menors de setze anys, en situació de desemparament en el lloc d'origen i, en qualsevol cas, en haver-se descartat inicialment el seu retorn.[8] Segons unes declaracions de la Consellera de Benestar Social Anna Simó[9] (23 setembre 2004) entre les mesures de millora que suposarà l'anomenat Pla de Xoc per atendre els menors en situació de vulnerabilitat, i que compten amb un increment pressupostari del 28% respecte d'anys anteriors, destaca la reconversió dels actuals centres d'urgències i de primera acollida dels menors estrangers no acompanyats. L'esmentada reorganització suposarà la creació a Barcelona de tres centres que funcionaran les vint-i-quatre hores amb una capacitat de noranta places; alhora aquests centres s'integraran a la xarxa ordinària i atendran tant menors com autòctons, evitant d'aquesta manera el perill de la segregació.

Més enllà de la competència de protecció dels menors que té assignada, la DGAIA des de fa anys ha impulsat un Pla interdepartamental per facilitar la inserció laboral i

8. La disminució de la mitjana d'edat no està recollida en les memòries de la DGAIA, si bé és una tendència no quantificada des de l'any 2001. A partir del 2003 està quantificat que el 16% dels nouvinguts menors estrangers no acompanyats atesos en CRAE i centres d'acollida tenen menys de setze anys.
9. Roda de premsa que apareix a *La Vanguardia*, *L'Avui* i *El Periódico de Catalunya* del 23/04/2004.

l'habitatge als nois i noies extutelats que assoleixen la majoria d'edat. Es tracta d'una xarxa de pisos semiassistits, subvencionats parcialment per la Generalitat, que diverses associacions han posat a disposició d'aquest servei. L'evolució de places ocupades per nois estrangers també ens parla d'un increment notable, que en aquest cas no respon a un increment del nombre total de places del pla sinó a l'augment percentual de joves estrangers respecte als nacionals (gràfic 8).

Gràfic 8.
Evolució menors estrangers al Pla interdepartamental per a majors de 18 anys

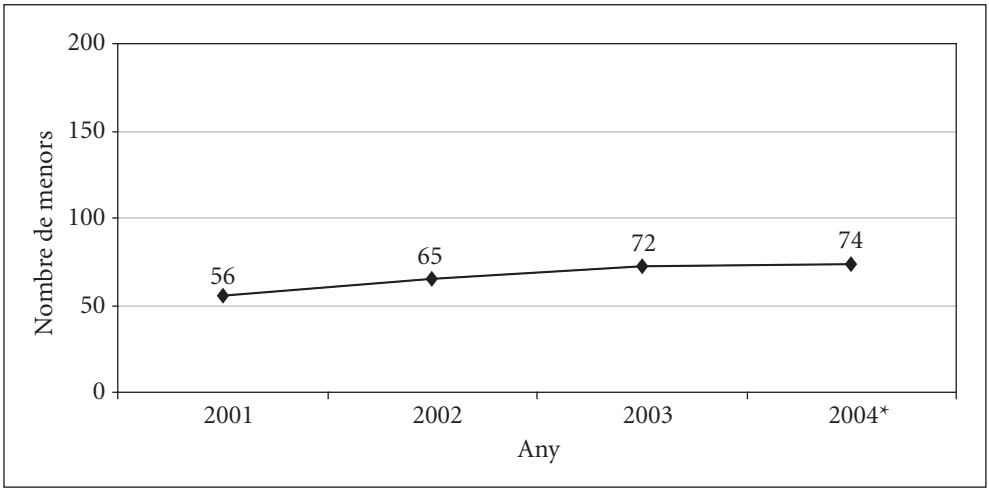

* Dades de març del 2004.
Font: DGAIA.

Pel que fa a la circulació pel circuit, el patró estableix un període breu d'estada a l'alberg, al qual segueix normalment l'ingrés a un centre d'urgència en el qual es fa el diagnòstic i la valoració socioeducativa per a cada menor. A partir d'aquí els majors de setze anys són derivats als recursos que treballen la inserció laboral, i els menors de setze (si és que no s'ha resolt el retorn amb la família) van als centres d'acollida des dels quals accediran als CRAE.

Un cop valorats els itineraris dels vint nois entrevistats s'observa que aquesta previsió s'acompleix en el 50% dels casos malgrat que els temps d'estada en centres transitoris supera gairebé sempre la temporalitat prevista. En l'altra meitat de casos que no segueixen aquesta pauta trobem aquells que, en no veure acomplertes les expectatives, abandonen el circuit a l'inici o casos que han topat amb la justícia i han passat al circuit de reforma, o bé d'altres que comptaven amb suport de xarxa familiar i han trobat sortides alternatives.

Si situem el gener del 2002 com a punt d'inflexió a partir del qual la DGAIA posa en funcionament nous serveis d'acollida per a aquests menors i millora alguns dels serveis existents (data de reconversió del Centre d'Urgències Lledoners en un centre per a la inserció, a la qual seguiran altres serveis similars) és important situar cronològicament l'estada dels menors a Catalunya, per creuar aquesta dada i els episodis d'abandó o arrelament en cada un dels recursos educatius amb el moment històric d'aquests serveis, abans o després de la reconversió. Dels casos entrevistats, n'hi ha tres que van passar per la DGAIA anteriorment al 2002, dos que estan a cavall entre el 2001 i el 2003 i la resta són posteriors al 2002. En l'annex 1 es descriuen els itineraris dels nois, dels quals es poden deduir les dates de pas pels diferents recursos.

Marc legislatiu i situació legal dels menors entrevistats

Els menors immigrats no acompanyats en el nostre país es troben davant d'una situació legal complexa que marcarà notablement la seva trajectòria.[10] Complexitat produïda per la confluència de preceptes legals diversos, l'aplicació dels quals són competència d'administracions també diverses. De manera resumida l'entorn legal en el qual es belluga un menor estranger quan arriba a l'Estat espanyol, és el següent:

10. L'estudi de Rognoni (2002) demostrava amb escreix l'interrelació de la situació legal i l'evolució social del menor. El seguiment de la trajectòria de cinquanta casos demostrava com una trajectòria social d'inserció positiva podia quedar estroncada per un problema administratiu referent a la tutela, l'estrangeria o el permís de treball.

En primer lloc com a menors desemparats han de ser tutelats per l'Administració competent, en aquest cas la comunitat autònoma en la qual es troben. A Catalunya és la DGAIA qui s'ocupa de la protecció a la infància i, previ informe sociofamiliar que provi la situació de desemparament o d'incapacitat de la família per fer-se càrrec del menor, és qui n'assumeix la tutela. En cas que es valorés que el noi pot retornar amb la família es fa una proposta de reagrupament familiar.

En segon lloc, com a estrangers que han entrat irregularment a Espanya han de resoldre el seu permís de residència i de treball a la delegació del govern corresponent, ja que es tracta d'una competència del Ministeri de l'Interior regulada per la Llei d'Estrangeria.

Per aconseguir aquesta documentació els cal tramitar, en cas que no el tinguin, el passaport i el llibre de família a través del consolat marroquí.

En tercer lloc, si es tracta de menors de setze anys, la Llei d'Educació (LOGSE) els obliga a cursar la secundària obligatòria i els impedeix treballar.

Per últim, aquells que per la comissió d'actes il·lícits topen amb la justícia poden trobar-se complint mesures penals sota la dependència de la Direcció General de Justícia Juvenil de la Generalitat de Catalunya.

La coordinació entre les diferents administracions implicades (catalana, espanyola i marroquina a més dels ajuntaments, principalment el de Barcelona, que s'ocupen dels serveis de proximitat) ha estat força difícil durant els primers anys d'aparició del fenomen. Sovint es generaven situacions de col·lapse, deixant molts nois a l'espera de resoldre els tràmits legals corresponents, en un impàs en què cada administració considerava que la responsabilitat era de l'altra. Val a dir que del 2002 ençà s'han establert convenis que han agilitzat la documentació dels menors, i tant l'obtenció de papers per part del consolat com la tramitació de tuteles i de permisos de residència es fa amb major celeritat (no oblidem els punts febles que encara es detecten respecte als menors de setze anys i als menors infractors i que ja s'han mencionat diverses vegades al llarg del treball).

Mostrem a continuació un quadre amb el resum de la situació legal del grup de dinou nois entrevistats en cada un d'aquests aspectes. Les caselles que apareixen buides responen a la manca d'informació produïda per les dificultats metodològiques de la recerca que s'han comentat en la presentació. Ens abstenim d'analitzar percentualment aquestes dades per evitar extrapolacions que serien enganyoses.

Taula 12.
Situació legal dels 19 menors entrevistats

	Tutela	Passaport	Permís de residència	Permís de treball o oferta	Expulsió pendent	Causes penals
Mustafa		Sí				No
Omar						
Ibrahim						
Saïd	Sí	Sí	Sí	Sí	No	No
Adil						
Ismael						
Abdelaziz	Sí	Sí	Sí			No
Abdel						
Bouker	No	Sí	No	No	Sí	Sí
Moad	Sí	Sí	Sí	Sí	No	No
Brahim	Sí	Sí	Sí	No	No	Sí
Mohamed	Sí	Sí	Sí	Sí	No	Sí
Rachid	No	Sí	No	No	Sí?	Sí
Hasan	No	Sí	Sí	Sí	No	No
Karim						
Bilal	Sí	Sí	Sí	Sí	No	No
Montosir	No	Sí	Sí	No	No	No
Hamed		Sí	Sí	No	No	No
Nordin						Sí
Mounir						

Font: Elaboració pròpia.

Pel que fa a la recerca de la UNICEF-Marroc, la taula 13 ens mostra els percentatges de menors entrevistats en cada una de les situacions legals; la mostra A fa referència a les trenta-tres entrevistes realitzades a Tànger i la mostra B a les tretze entrevistes realitzades a Andalusia.

Taula 13.
Situació legal dels menors de la mostra de la UNICEF-Marroc

	A	B	A	B	A	B
	Sí	Sí	No	No	Ns/nc	Ns/nc
Han estat tutelats per alguna administració espanyola?	13	100	12	0	8	0
	39%	100%	36%	0%	24%	0%
Han estat documentats (passaport i permís de residència)?	12	12	21	1	0	0
	36%	92%	64%	8%	0%	0%

Font: UNICEF Marroc.

Val la pena destacar que cinc dels nois de la mostra entrevistada a Andalusia afirmen que la ciutat on han estat documentats és Barcelona, que és la primera en nombre de menors documentats, seguida de Madrid, amb dos casos, i un a altres ciutats espanyoles fins a sumar els tretze casos. Cap d'ells menciona haver passat per Bilbao amb la intenció de documentar-se, tancant així definitivament el període en què aquest era un itinerari freqüent (2000-2002).

L'estudi de Capdevila i Ferrer (2003) al qual ja ens hem referit diverses vegades aporta les dades estadístiques necessàries per situar en un context general la mostra de dinou nois entrevistats, que com es veurà a continuació, no és representativa de la situació legal del conjunt de menors registrats a Catalunya entre l'1 de gener de 1998 i el 31 de maig del 2002.

En aquell moment, dels 1.659 menors estrangers no acompanyats registrats, 262 estaven controlats per la DGAIA (són els que l'estudi anomena MEINA vigents) mentre que 448 es trobaven en situació d'haver comès, presumptament o provadament, un delicte, i la resta havia seguit el seu trajecte aliè a la protecció oficial. Del grup de menors registrat per la DGAIA, 138 es trobaven interns en recursos estables de la xarxa de protecció de menors i 124 utilitzaven només recursos d'urgències no estables (l'estudi els anomena MEINA no integrats). No s'especifica si el primer grup correspon als menors tutelats, o bé quants dels menors "no integrats" estan sota tutela; paradoxalment aquesta és una dada que no es desvetlla en tot l'estudi tot i haver estat durant aquests anys en el

punt de mira de les crítiques que el sector socioeducatiu ha dirigit a la DGAIA per la seva política de menors estrangers. Del grup de menors infractors, que representa un 27% del total, 196 subjectes havien estat internats en centres de Justícia Juvenil, mentre que els 252 subjectes restants havien estat autoinformats (és a dir que es dedueix la situació delictiva perquè algun informant explica el cas, però no es troba documentació que ho provi). Del primer grup, s'observa que el tipus de delictes pels quals han estat acusats són majoritàriament contra la propietat, i que proporcionalment se'ls apliquen mesures que impliquen més control que les que s'imposen a la població general de la DGJJ. Un 76% dels menors amb expedient obert a la Direcció General de Justícia Juvenil compleix íntegrament la mesura o programa imposat.

Taula 14.
Documentació dels MEINA el 2003

Documentació	SÍ	NO	Ns/Nc
País d'origen (passaport, partida naixement)	65%	15%	20%
Permís de residència	41%	40%	19%
Permís de treball	8%	75%	17%

Font: Capdevila i Ferrer (2003).

No comptem amb dades que permetin establir una comparativa al respecte, però de les reunions mantingudes amb els professionals de la DGAIA i dels centres educatius se'n desprèn que la proporció de nois documentats, tant pel que fa al passaport com als permisos de residència i treball avui, seria molt superior que l'observada entre el gener del 1998 i el maig del 2002.

Els testimonis dels nois entrevistats confirmen que l'obtenció de la documentació és el seu primer objectiu i que sovint la valoració que fan de tot el procés migratori es redueix a l'obtenció dels permisos. D'això en depèn l'estabilitat, la feina i en definitiva la consecució de les il·lusions que els van empènyer a marxar.

La frustració que produeix estar a l'espera de la documentació sense gaires expectatives d'obtenir els permisos corresponents, i amb la impotència de no poder fer-hi res, és

el que molt sovint empeny els nois a abandonar els recursos de protecció i iniciar un camí de marginalitat que pot acabar amb la comissió d'actes delictius. Són diversos els relats que il·lustrarien aquest encadenat de causa-efecte:

—Yo no voy a decirte que robar es una cosa buena, está muy mal. Yo querría decir que estoy trabajando, ¿sabes?... No está bien. Lo estoy haciendo y ya está, lo estoy pasando muy mal. No me gusta robar, te lo juro no me gusta, quiero trabajar. (…) Estoy dos o tres meses aquí. Ya empezamos a hacer para arreglar pasaporte y no ayudan, hay problemas. Me dicen en el cónsul: quieres empadronamiento, y en empadronamiento me dicen: quieres pasaporte. Así, estoy enfadado y bajo a Mallorca ¿sabes? Bajo a Mallorca...
—¿Y ahora?
—Ya tengo pasaporte y empadronamiento, y tarjeta sanitaria y todo esto... están repasando las causas, y... falta un contrato de trabajo.
(Bouker)

—Cada vez llamaba y cada vez me decían: espera, espera. Fui allí dos veces porque en una ocasión (hace un mes aproximadamente) me dijeron por teléfono que podía ir y ellos me acompañarán a comprobar como están los papeles. Fui, pasé mucho frío, incluso no me dejaron dormir en el centro. Me dijeron que volviera al día siguiente por la mañana y pasé la noche en un portal de una casa al lado. Me congelé de frío aquella noche; por la mañana me desperté como un perro que ha dormido en la intemperie, me lavé la cara, me dirigí al centro, me hicieron esperar hasta las once de la mañana; después fuimos a la comisaría. Allí nada, nos dijeron que mi documentación está archivada y que haga un recurso; yo qué sé eso de archivada. Un abogado en Barcelona me ha dicho que se hace el recurso rápidamente y no después de dos años o más. No entiendo nada.
(...)
Dicen que todo depende de la policía y no de ellos por eso hay que esperar. Yo les digo: "estáis jugando conmigo tanto la policía como vosotros y sobretodo vosotros." Hasta ahora no les he dicho ni una palabra mala, me estoy frenando; un día se me acabará la paciencia y no sé qué haré.
(...)

Yo me canso de esperar; son ya tres años de esperar. Ellos dicen lo mismo: esperar, haz un recurso, ¿te ha cogido la policía alguna vez?, tienes que quitar lo de la expulsión… ¡Madre mía ! ¡Cuántas mentiras!
(Rachid)

Les repatriacions o retorns a origen

El 27 d'octubre del 2003 el Fiscal General de l'Estat, com a resposta a l'entrada de més de cinquanta menors en pasteres a les costes andaluses les setmanes anteriors, difon una instrucció titulada "*Sobre la procedencia del retorno de extrangeros menores de edad que pretendan entrar ilegalmente en España y en quienes no concurra la situación jurídica de desamparo*", la qual possibilita el retorn en menys de quaranta-vuit hores d'aquells menors que tinguin més de setze anys.[11] El 8 de desembre del mateix any se celebra a Marràqueix una reunió d'alt nivell entre Espanya i el Marroc en la qual, entre altres temes, es pacta un memoràndum que fa possible la repatriació de menors marroquins no acompanyats que es trobin en territori espanyol. El 24 de desembre se signarà aquest acord a Madrid. És prematur encara valorar fins a quin punt s'està executant aquesta mesura i comptabilitzar el nombre de nois retornats i les condicions amb què s'ha dut a terme el retorn en cada comunitat autònoma.

L'informe de la UNICEF documenta els casos de trenta-tres menors que han estat retornats, les opinions dels quals han estat matisades amb entrevistes obertes realitzades a tècnics de les administracions implicades tant a Andalusia com a Tànger. L'objectiu que persegueix aquesta part concreta de la recerca és posar de manifest que si els retorns no es fan amb garanties, és a dir comptant amb l'acord tant de la família com del menor,[12] el més probable és que aquest torni a intentar creuar l'Estret arriscant de nou la seva vida i iniciant altra vegada el camí partint de zero: divuit dels nois entrevistats

11. Per a una explicació detallada de la instrucció així com de les crítiques rebudes vegeu "La llei catalana sobre menors immigrats no acompanyats" d'Ángeles de Palma a Aja i Nadal (2004).
12. De fet, si no és amb aquest consentiment ens trobaríem davant d'una devolució d'estrangers equiparable a la que contempla la Llei d'Estrangeria per als adults i que no és lícit aplicar-la en menors.

confessen haver-ho intentat de nou sense èxit, i tres d'ells ja han estat retornats dues vegades des d'Espanya. Val a dir que la majoria de casos (16) són retorns realitzats a la frontera, amb nois que diuen que acaben d'arribar (13) i que no han estat tutelats (21). En un 79% dels casos no s'ha informat la família de la causa de la repatriació i en un 45% dels casos el menor no estava informat prèviament del fet que seria retornat: li diuen en el moment d'executar l'ordre. En un 97% dels casos els nois no volien retornar. Molts d'ells relaten haver sofert maltractaments per part de la policia en el transcurs de la repatriació: un 18% denuncia maltractaments per part de la policia espanyola i un 91% per part de la policia marroquina.

Taula 15.
Ciutats des de les quals s'han efectuat els retorns dels menors entrevistats

Ciutats	Retorns
Algesires	9
Madrid	9
Màlaga	3
Barcelona	7
Bilbao	1
Múrcia	1
Cadis	1
Ceuta	2
Total	**33**

Mostra: 33 menors entrevistats a Tànger.
Font: Informe UNICEF- Marroc.

Els retorns ressenyats en la taula 15 van ser efectuats del 2000 fins al 2003. Val la pena recordar que tant l'Administració catalana, l'espanyola com la marroquí des de l'aparició del fenomen han estat estudiant el retorn a l'origen com a possible via de solució del problema dels menors immigrats.

La tardor del 2000, malgrat que la DGAIA ja havia seleccionat els primers cinquanta menors que serien retornats,[13] el govern marroquí va rebutjar la proposta: "*El gobierno*

13. A la tardor del 2000 al Centre d'Urgències Lledoners hi hagué diversos menors ingressats a l'espera d'un possible acord amb el Marroc per al seu reagrupament familiar.

marroquí se ha mostrado muy reticente a que sean repatriados a este país los 50 "niños de la calle" que deambulan por Barcelona y que rechazan la tutela y las ayudas que les ofrece el Departamento de Justicia de la Generalitat. (...) El Ministerio de Justicia marroquí se desentendió del futuro de estos chicos que ya no viven en su país y que en muchas ocasiones se dedican al pillaje o consumen drogas." (*El País*, 15/02/01).

Després d'aquests fracassos, a finals del 2001 el Servei d'Urgències de la DGAIA acorda amb el Ministeri de Justícia marroquí que només es realitzaran reagrupaments familiars quan la família accepti el retorn, tenint en compte la impossibilitat del govern marroquí de fer-se càrrec d'aquests menors vist el seu deficitari sistema de protecció. I en aquestes condicions el govern marroquí es compromet a facilitar l'entrada dels menors i a conduir-los fins al nucli familiar. Prenent com a base aquest últim acord, a partir del 2002 la DGAIA posa en marxa noves sol·licituds de reagrupament familiar, prioritzant els següents menors immigrats:

- Menors de menys de setze anys
- Menors "amb problemes amb la norma"[14] i/o reincidents en conductes delictives[15]
- Menors els pares des quals no comparteixen el seu projecte migratori

Tot i que aquests criteris podran desencadenar una demanda de reagrupació, segons el cap d'Urgències de la DGAIA, Ignasi Samper (entrevista, 2002[16]), aquesta només serà efectiva després de comprovar la situació familiar del menor i l'acceptació per part d'aquesta del possible retorn, desestimant-se els casos en què la família no pugui fer-se càrrec del menor (famílies inestables o "desestructurades"). En la pràctica algunes famílies accepten el retorn del fill quan se'ls informa que aquest es troba en una situació

14. Segons Ignasi Samper, cap del Servei d'Urgències de la DGAIA, el "problema amb la norma" és la violència reiterada als centres, consumir-hi substàncies tòxiques (inhalants...), la manca de control dels impulsos, etc.

15. Aquestes conductes delictives acostumen a ser delictes menors, no catalogats com a prou greus per haver de ser ingressats en un centre de Justícia Juvenil. En quedar ingressats en centres de la DGAIA, aquests menors s'escapoleixen immediatament i reincideixen en les conductes delictives.

16. Entrevista extreta de la tesi de V. Quiroga (2003a).

de deteriorament personal, mentre que d'altres no l'accepten malgrat conèixer aquesta situació. La taula següent (taula 16) mostra el nombre de casos sol·licitats i executats des del 2000, en què es produeixen els primers, fins al 2002:

Taula 16.
Evolució del nombre de reagrupaments familiars de menors

	2000	2001	2002
Sol·licituds tramitades	2	2	47
Reagrupaments executats	2	1	13

Font: Entrevistes al Servei d'Urgència de la DGAIA; Manel Capdevila i Ignasi Samper, a Amioge 2003a.

Com veiem, és fonamentalment a partir del 2002 que es clarifiquen els mecanismes i els criteris per portar a terme els reagrupaments de forma sistemàtica i seguint l'article 62 del reglament. De les quaranta-vuit sol·licituds d'aquest any —una és de novembre del 2001— se n'executen tretze, a d'altres menors se'ls retira la proposta perquè ha canviat la seva situació (majors d'edat, fugits, procés positiu en el sistema de protecció, etc.), i en altres casos a final d'any encara s'estava a l'espera de la resolució de la Delegació del Govern.

El mes de febrer del 2003 l'ambaixador marroquí va demanar al govern espanyol que li tornés els menors que emigressin sols a Espanya, perquè considerava que el menor marroquí no té la capacitat legal per decidir emigrar. Amb aquest posicionament canviava dràsticament la política del govern marroquí, que anteriorment mai no havia acceptat cap repatriació proposada per les autoritats autonòmiques. Cal entendre aquesta demanda dins d'un marc institucional en el qual Madrid reclamava al govern marroquí el compliment íntegre del conveni de repatriació entre els dos països, entre altres demandes. Les comunitats autònomes més afectades per la presència de menors immigrats van acollir amb satisfacció aquesta reclamació del govern de Rabat. Però els responsables de la Generalitat de Catalunya, més prudents, indicaven (*El País*, 12 de febrer del 2003) que consideren necessari, abans de prendre qualsevol decisió, debatre com pot atendre el Marroc als nois. Dissortadament, el govern espanyol, impacient

per aprofitar la bona entesa del govern marroquí, va presentar el dia 3 de març 1.500 expedients de menors que resideixen a Espanya de forma irregular al govern marroquí. Però, segons el diari *El País* (09/04/03), va passar més d'un mes després d'aquesta reunió, i Rabat va mantenir els expedients paralitzats. A mitjan abril apareixia a la premsa marroquina la notícia que Espanya volia retornar uns 2.400 menors, i la pregunta que es feien moltes associacions marroquines del nord del Marroc (que estaven reunides a Tànger els dies 25 i 26 d'abril en una trobada organitzada per l'associació TADAMOUN i UNICEF -Marroc sobre "La infància en situació difícil i la institució") era saber qui podria encarregar-se d'aquests menors si la família no ho feia, perquè les seves institucions i associacions ja es trobaven sobresaturades.

Totes aquestes informacions aparegudes a la premsa, i els rumors de repatriacions en massa van comportar gairebé una psicosi col·lectiva entre els professionals que atenen els menors immigrats, les entitats i les plataformes en defensa dels menors a principis del 2003. I malgrat que han aparegut diverses notícies a la premsa sobre aquestes repatriacions, no hem pogut verificar-les en el cas de Catalunya. Tanmateix, a Madrid diverses entitats que treballen amb els menors van sostenir en la segona trobada estatal de la Plataforma d'Entitats en Defensa dels Menors Immigrats No Acompanyats, realitzada el març del 2003, que en els seus centres la policia havia anat a buscar menors a altes hores de la matinada sense previ avís als directors. En alguns casos es tractava de nois totalment integrats al recurs i amb documentació, altres en vies de recuperació hospitalària... Per una altra banda, des de Tànger, Mercedes Jiménez (entrevista, 2003) ens indicava que estava documentant els menors repatriats per la Comunitat Autònoma de Madrid, els quals s'estaven intensificant en aquell mes, i que havia pogut comprovar la pressió que les famílies dels menors rebien perquè els acceptessin. En suma, la situació dels reagrupaments familiars i/o repatriacions ara per ara no està gens clara i caldrà esperar l'evolució d'aquesta pràctica en els propers anys.

La DGAIA insisteix a afirmar que actualment els retorns es fan en comptades ocasions: segons les declaracions de la consellera de Benestar Social, Anna Simó, el 23 de setembre del 2004,[17] fins a aquell moment, durant el 2004, només dotze nens haurien

17. Roda de premsa que apareix a *La Vanguardia*, *L'Avui* i *El Periódico de Catalunya* del 23/04/2004.

estat repatriats de Catalunya al Marroc. En tots els casos, afirma la consellera, s'ha comprovat que la seva família tenia les condicions per donar-los una acollida que no assolirien a Catalunya.

La percepció dels menors

El testimoni dels nois entrevistats aporta la visió subjectiva que ells tenen dels recursos, com perceben el circuit, les lògiques que s'hi donen i les oportunitats que els brinda. Veurem com a través dels seus relats, situats cronològicament, es trasllueix l'evolució dels serveis que hem descrit. Els centres als quals han fet esment, bé pel seu nom complert, bé citant només la ciutat de referència, els dinou menors durant les entrevistes, tant a Espanya com a Catalunya, són els següents (taula 17):

Taula 17.
Centres pels quals han passat els 19 menors entrevistats

Centres a l'Estat espanyol	Menors que han passat pel centre	Centres a Catalunya	Menors que han passat pel centre
Fuerteventura	2	Alberg APIP	12
San Antonio (Ceuta)	1	Alberg Creu Roja	3
Terradelmar (Màlaga) 1	1	Centre obert Gavina	1
Cobre (Màlaga)	1	Centre d'urgències Lledoners	4
Alacant	1	Centre d'inserció Lledoners*	2
Granada	1	Centre d'urgències El Roure	2
Castelló	1	CEL Caritas	3
Madrid	1	Centre d'Inserció Vilana	3
Càritas (Bilbao)	1	SAAEMI	3
Sant Sebastià	2	Centre d'acollida Estrep	1
Santander	2		

*A partir del 2002 el Centre d'Urgències Lledoners es reconeverteix en un centre per a la inserció.
Font: Elaboració pròpia.

En primer lloc destacar que els albergs, que només ofereixen cobertura nocturna i dins les seves funcions no contemplen oferir un programa educatiu individualitzat,

són els espais més criticats. De fet és als albergs on apareixen encara més disfuncions, més menors a l'espera de ser tutelats i més situacions de desprotecció produïdes pel prolongament de l'estada més enllà de les quatre setmanes previstes pel circuit. Val a dir que a Barcelona l'alberg amb major nombre de places, anomenat Alcor i gestionat per APIP, rep més crítiques que no pas l'alberg de Creu Roja, menys massificat. Tant l'un com l'altre són els recursos que, per als menors estrangers que no estan vinculats a cap EAIA territorial, actuen com a porta d'entrada al sistema de protecció. Això no obstant, aquests serveis, en lloc d'acomplir una funció d'aproximació, generen l'efecte contrari de rebuig i perjudici cap a la resta de recursos del circuit.

Dels dinou casos estudiats n'hi ha set que passen més de tres mesos a l'alberg, i cap d'ells en té un bon record.

> *—Ya sabes este albergue no es centro, te tratan fatal, parece que estás en casa de ellos [educadors i seguretat marroquins]; puedes dormir y despertarte sin las bambas, la cartera te la tienen que guardar por la noche para que puedas dormir y cuando te levantas ya no está. ¿Esto te parece centro? Yo no lo considero así; es un corral de animales.*
> *(Rachid)*

> *—Mi familia [els oncles que l'havien d'acollir] se va a Marruecos y me dice que ahora tengo que ir al centro pero que cuando vuelvan si quiero puedo ir con ellos. Yo vuelvo al albergue y estoy allí casi unos cinco meses.*
> *—¿Durante los veinte días que estás en casa de tu familia llamas a tus padres?*
> *—Sí, cada semana.*
> *—¿Y cuando estás en el albergue?*
> *—En el albergue hasta tres meses que no pude llamar porque ellos no me dejaron porque había muchos chicos y estas cosas... es como una jaula de los moros... te lo juro! No duermes, no comes... tú estás dormido y viene alguno a tirarte sus calzoncillos encima de ti o alguna toalla mojada, jabón...*
> *Hay tres habitaciones y en una duermen los chicos de Tánger, en otra están los chicos de Errachidia y del sur, y en la otra los chicos de Morracos y de Casablanca. Si vas a la habitación de Tánger no te duermes porque te van a tirar algo.*

—¿Porque van fumados, esnifados?
—Sí, allí se fuma, se... hay combates a cada momento. Toda la noche combates: dos aquí, tres allí, cuatro allí...
—¿Mientras estás en el albergue vas a visitar a tu familia en la Barceloneta?
—Sí, cada semana.
—Te pasas cinco meses en el albergue, durante la noche en el albergue y durante el día, ¿dónde ibais?
—A DGAIA a la ludoteca.
—¿Qué hacíais allí?
—Lo que te dé la gana.
(Moad)

—¿Qué tal el albergue?
—Muy mal; hay robos y un mal ambiente…
(Adil)

—Ahora cuando estabas en el albergue, ¿te respetan? ¿como musulmán?
—Nadie se respetan. Todos se pelean.
(Ismael)

—¿Y qué tal el centro de Poble Nou?
—Está bien a mi me encanta, ¿sabes?, quiero volver a vivir allí.
—¡Si nadie quiere vivir allí!
—Yo sí que quiero. (...) No, no rey de la casa. Lo pasamos bien [risas]. Uno está comiendo coge una manzana y la tira por la cabeza a otro, el otro le robo el yogurt... [riure] Estaba durmiendo, cojo la pasta de dientes y se la hecho en la cara, quemando los pies... Cuando estuve yo, estaba con los chicos mayores. Ahora son pequeños con mayores. Y todos de Tánger, nadie entra. "¿De dónde eres?" "De Tánger." "Entra!" "De Errachidia..." "Pat! Pat!", que decimos los de aquí.
(Brahim)

Remarcar la sensació d'impunitat amb la qual actuen els nois en aquest context massificat i poc individualitzat en què es va convertir l'alberg en algun dels períodes

esmentats. El concepte de "recurs de baixa exigència" que és el que es va esgrimir a l'hora de posar-lo en funcionament, contradiu frontalment la necessitat d'exigència educativa, de marc normatiu i de treball de la responsabilitat amb els nois que s'hi allotgen, per molt breu que sigui el temps d'estada.

—¿Y en Cruz Roja qué tal?
—Bien.
—¿Con más límites?
—No, esto no. Por la noche hago otras cosas.
—¿Qué haces por la noche?
—Armarios.
—¿Armarios? Qué haces con los armarios, ¿los abres?
—Y qué, ¿qué hay dentro? [risas] ¡Todos armarios!, la he roto yo y un chaval, ¡todos armarios! Pero va... Pero no se entera nadie que lo hemos roto nosotros...
(Brahim)

El període en què es dóna aquesta situació va ser especialment dolent a causa de la incongruència que suposava enviar adolescents majors de catorze anys a passar el dia a la ludoteca de la DGAIA per manca de cap altre espai idoni. La ludoteca és un equipament pensat per a infants que acompanyen els seus pares o els professionals d'infància i que s'esperen una estona mirant un vídeo o realitzant algun joc de taula. Ni la cabuda (25m^2), ni les condicions higièniques ni la finalitat d'aquella ludoteca-sala d'espera complia les condicions per acollir diàriament un grup nombrós de nois (de deu a cinquanta en els moments de major afluència) des del 2001 fins el 2003, en què no es creen les setanta places d'atenció diürna del SAT el Bosc (pensat com a centre de primera acollida). En aquell període els albergs patien l'efecte embut, és a dir, la saturació d'uns equipaments que haurien de ser transitoris però la manca de places en els serveis d'acollida, tant de la xarxa d'urgències com de la de recursos ordinaris, no els permet engolir la demanda existent.

El que pesa més a tots els testimonis que parlen de l'alberg és la sensació de pèrdua de temps en trobar-se sense fer res i veient que no se'ls resol la seva situació legal administrativa, que és el que més els preocupa:

—En un albergue. El de Llacuna.
—¿Y qué tal el albergue?
—Bien. Allí conozco muchos chicos de Tánger, del barrio. Durante este tiempo no hablan de papeles ni de nada. Estamos enfadados yo y tres chicos. Otros van a subir a Francia...
(Bouker)

Un dels efectes negatius i més contraproduents d'aquesta situació es dóna per la impossibilitat de generar vincles, arrelament i, per tant, de trencar l'erància. Més aviat genera un estereotip negatiu respecte al que és viure en un centre, i reforça la idea que si no t'agrada te'n vas: de fet no hi perds res, no t'has compromès a res, ni ningú s'ha compromès amb tu. La provisionalitat de l'alberg pot afavorir la mobilitat, i de fet ha estat així fins que els nois s'han adonat que si eren pacients i capaços d'esperar una plaça lliure en un dels recursos d'inserció, aquest era un camí viable. Fins llavors no s'ha trencat la tendència a la fugida i la recerca d'alternatives al marge del circuit.

—Primero al de Poble Nou y allí un mes.
—¿Qué tal allí?
—Muy mal; hay chicos mayores, entras en su ambiente, roban... muchas gente; lo he dejado y... lo he dejado y fui a Bilbao.
(Karim)

Els comentaris respecte als centres d'urgències, Lledoners i Roure, mostren com els nois són coneixedors dels canvis que hi ha hagut en el circuit. I mostren també la dificultat d'entendre que un centre tancat no és una presó. Concretament en Moad fa referència a l'època en què Lledoners encara era un centre d'urgències i posteriorment va passar a ser un centre d'inserció sociolaboral:

—A Lledoners, allí estoy sobre siete meses o ocho meses. Lledoners era mejor que el albergue, que Càritas y que todo lo demás. Allí ellos me enseñaban a escribir... pero no hice ningún curso. Ni me arreglaron los papeles. Cuando yo salí, el chaval que salió después ya le arreglaron los papeles porqué después empezaron a arreglar los papeles.

—¿Pero en Lledoners estuviste bien, y llamabas a tu familia?
—Sí, cada veinte días. Les decía que estaba en la cárcel... qué voy a decirles. En Lledoners no nos dejaban salir. Sí que por las tardes te vas con los educadores.
(Moad)

I en altres casos, posen en evidència la necessitat de trobar no només protecció material, un lloc per menjar i dormir, sinó també l'orientació d'un adult de referència que l'escolti, li doni suport emocional i l'orienti en la presa de decisions.

—Y cuando estuve en DGAM; han hablado conmigo de mi historia y de todo. Mi historia es triste y empezado llorando muchísimo, he llorado mucho a este día, como referente que entiendo como él hablando el árabe perfecto y escuchando en castellano y le explica a la referente y no recuerdo muchas cosas porque todavía las he olvidado, que no quiero acordarlas, muchas cosas dejarme triste... me mandaron en el Roure de calle Valencia, he quedado ahí dos meses, he tenido muy buenos educadores y muy buenos, y tratarme muy bien y casi más que mi familia, y me cuidan mucho, duchando, jugar, feliz, ayudan para hacer clases, y me mandan a la escuela y tenido la idea que no sé ni A antes ni leer ni nada, este no sé dos... [intenta llegir els meus papers] me quedo muy contento, algo que tengo más.
(Bilal)

El criteri dels nois per valorar si un centre és millor o pitjor que un altre, majoritàriament coincideix, i passa per l'agilitat que tingui a l'hora de tramitar la documentació per poder viure i treballar legalment a Espanya. En canvi altres elements de qualitat educativa, com el fet de comptar amb una normativa estricta i uns educadors que la saben fer complir, alguns ho interpreten com un fet negatiu:

—En el albergue, ¿qué?
—Más o menos bien. Hay chicos problema, pero bien. En Vilana mejor que el albergue y en SAEEMI mejor.
—¿Has empezado a arreglar tus papeles?
—Sí, en Vilana están arreglando todo.
(Ibrahim)

—Muchos problemas. Yo tengo muchas ganas de salir de allí. Problemas con los educadores; si llegas tarde, no puedes cenar y si alguien roba, se cierra todo el centro. Sinceramente, hay mucha normativa: a nosotros no nos va.
(Adil)

Dins del sistema d'atenció a la infància que ofereix l'administració catalana, existeix una tensió clara entre allò que és desitjable i allò que és possible; entre el que seria coherent en el projecte educatiu individualitzat de cada noi, i el que finalment es pot fer adaptant-se als recursos existents, als constrenyiments legals i a les ofertes del mercat laboral. Ens consta que els equips educatius dels centres fan tots els possibles per fer encaixar les peces del trencaclosques de la inserció que no sempre quadren al gust de tothom, ni permeten cobrir totes les necessitats ni aspiracions. Val a dir que amb l'última reforma de la Llei d'Estrangeria de desembre del 2003, el permís de residència dels menors tutelats els dóna accés automàtic a un permís de treball sense especificar el sector ni el territori on s'ha de realitzar l'activitat. A això cal afegir-hi la rapidesa en els processos de documentació dels menors que han assolit l'edat laboral, per part de la DGAIA i del Consolat Marroquí, que al cap d'aquests anys han generat un circuit àgil que permet tenir els papers en poques setmanes.

—Dos meses y luego me mandan al SAEMI, me he quedado ahí más de un año. Yo he tenido cosas muy rápidas, en la única cosa que no me ayudan es para pensar yo también, lo que me dan yo lo tengo que coger, lo tengo que coger porque son ellos los que mandan.
—¿No te dan alternativas para elegir?
—No me dan cosas para pensar porque cada uno tiene su cabeza, tiene que pensar en algo, cada persona le gusta algo o no le gusta. Yo por ejemplo estuve vendedor de ropa y ahora estoy cocinero, hay una persona que no le gusta cocinar para nada y tu le mandas a cocinar, que no va a hacerla bien. Si tu sueñas una cosa tienes que hacer un solución para poder llegar en este oficio que quieres seguir.
(Bilal)

L'opinió dels menors confirma una de les hipòtesis que ja s'apuntaven des de l'inici respecte a quin era el tipus de protecció més adequat a les seves expectatives: els recursos

que permeten un nivell d'institucionalització més baix, i per tant una major autonomia i sensació de llibertat, són els més ben acceptats per aquells nois que quan arriben a Catalunya compten amb l'autonomia suficient per buscar-se la vida. El programa SAAEMI, que combina l'allotjament independent en pensions o pisos compartits, amb la formació ocupacional i l'orientació al treball i manté uns espais setmanals de seguiment educatiu tant grupal com individual, es confirma com a estratègia adequada per a aquells nois majors de setze anys que tenen recursos personals suficients per responsabilitzar-se dels compromisos que exigeix el programa. Val a dir que per a altres nois encara immadurs i incapaços d'organitzar-se autònomament, aquest programa no aporta el tutelatge necessari.

—Yo ahora no estoy en SAAEMI.
—¡Claro, ahora no! ¿Cuánto tiempo estuviste en SAAEMI?
—Yo estuve un año o dos en el centro.
—Hasta que fuiste mayor... hasta dieciocho años.
—Sí, el año pasado estuve con ellos, porque yo he tenido muy buenas relaciones con ellos, el único chico que nunca ha hecho algo mal; nunca vino a buscarme la policía, nunca me llevan a comisaría, nunca me hace broncas cuando hace curso, nunca, jamás en la escuela, la hora de comer, la hora de dormir, la hora de llegar tarde llegaba pronto.
—¿Cumplías con las normas?
—Cumplo con todo lo que tengo que hacer.
(Bilal)

—Ahora estoy en un centro, piso.
—¿Aquí en Barcelona?
—Sí, el centro también se llama SAAEMI.
—¿Cuánto tiempo llevas ahí, en SAAEMI?
—Ahora tres semanas.
—¿Tres semanas? ¡Poco tiempo! ¿Y qué tal?
—Bien.
(Hamed)

Tanquem aquest recull d'opinions dels protagonistes amb el comentari d'un noi sobre un centre, en aquest cas és de Bilbao, que posa de manifest la precarietat de tot allò que es construeix educativament i socialment si no hi ha la cobertura legal per fer-ho. Nois que deixen la DGAIA en complir els divuit anys amb un permís de residència i de treball i que tenen feina, poden veure's al cap de pocs mesos en situació d'irregularitat administrativa i amb una ordre d'expulsió si no troben una nova oferta de treball que els permeti renovar el permís quan se'ls acaba el contracte.

> *— ¿Qué centro conociste en Barcelona?*
> *—El único centro que conocí y donde estuve en toda España es el de Bilbao. Es el único donde permanecí tiempo, me dieron comida, me educaron: no sabía hablar español y allí me lo enseñaron, etc.*
> *—¿Qué hacíais en este centro como actividades?*
> *—Por la mañana hacíamos algún taller: limpiar algún jardín, talar los árboles, dejarlo todo limpio, por la tarde vamos a clase a aprender cosas de la escuela. Cada día así hasta que me vine para aquí.*
> *—¿Cuál es tu opinión final sobre este centro?*
> *—Es bueno; gracias a ellos me defiendo en español. Su director lo ha hecho bien conmigo, me facilitan contactar con mis padres, les agradezco mucho por todo aquello; ahora mismo les agradezco; pero al final las cosas han ido mal. Digo que han multiplicado todo por cero, me han dejado en la calle. Y ahora todo son problemas. A veces bebo y se me cruzan los cables y me da miedo hacer alguna cosa gorda. Pienso mucho… Gracias a los consejos y los rezos de mis padres no me he implicado en nada grave. Mi madre cada vez que hablo con ella se me pone a llorar y me dice que sólo quiere verme a mí. Ya sabes cada año los chicos que están en Europa bajan y mi madre al verlos anhela a ver también a su hijo. Yo soy el único que no bajo.*
> *(Rachid)*

Valoració del sistema per part dels equips educatius

En les reunions mantingudes amb els responsables dels serveis que presten atenció als menors immigrats es destaca unànimement que la millora observada des del

2002 ençà ha estat notòria. Fins i tot es puntualitza que el nombre de places creades expressament per atendre aquest col·lectiu (180 en total) i els índexs d'inserció que s'estan assolint darrerament, superen els nivells europeus (almenys en la franja d'edat de setze a divuit anys).

Feta aquesta puntualització, es denuncia que hi segueixen havent buits de protecció sobretot pel que fa als nois estancats a l'alberg pendents de tutela,[18] als que entren al circuit de Justícia Juvenil i als que tenen un expedient obert de repatriació. En els casos de Justícia Juvenil, un cop complerta la mesura, atès que majoritàriament encara estan pendents de tutela, han de reiniciar el circuit com si fossin nouvinguts, és a dir posar-se a la cua dels que es troben dormint a l'alberg a l'espera de plaça en algun recurs. En aquest impàs de temps compten amb el seguiment d'un DAM (Delegat d'Assistència al Menor i referent en les mesures de llibertat vigilada). En aquests casos es detecta una alta reincidència i grans dificultats per sortir del circuit delictiu al qual han entrat. Amb aquests nois no tutelats és impossible tramitar els permisos de residència i treball i encara més difícil aconseguir ofertes de treball, per manca d'empresaris que els vulguin contractar.

Entre aquests menors no s'apliquen mesures de llibertat vigilada perquè no es compta amb un domicili fix, i acaben complint penes de privació de llibertat per faltes lleus que normalment no comportarien tanta contundència. El Casal dels Infants del Raval ha obert (abril 2004) un centre de dia per donar alternatives als menors que es troben en aquesta situació. En la mateixa línia, l'IRES inaugurarà aviat un pis d'autonomia, amb quatre places, per a nois que surten de la presó, durant el temps de llibertat vigilada. Aquests menors que surten de Justícia Juvenil no tenen accés als pisos del Pla interdepartamental per a majors de divuit anys per no haver estat tutelats per la DGAIA ni acomplir els requisits de comportament i d'actitud que es requereixen.

18. La DGAIA sempre té la tutela cautelar, ja que és automàtica en una situació de desemparament *de facto*, però no expedeix el document acreditatiu que defineix qui és el tutor i el guardador del menor. Es tracta d'una barrera administrativa però que té conseqüències greus a l'hora d'accedir als diferents serveis del circuit.

Pel que fa a l'estada limitada en recursos transitoris es respecten els terminis mentre el flux d'entrada de nous menors es manté regular; quan hi ha puntes queda tot col·lapsat i s'allarguen els temps d'espera. La situació l'abril del 2004, segons afirmen els responsables dels mateixos serveis, és la següent:

- Als centres nocturns Alcor i Creu Roja el temps d'estada aproximat és de dues setmanes per als majors de setze i de dos mesos i mig per als menors de setze. En els moments de saturació de la xarxa poden arribar a esperar fins a cinc mesos. Contràriament al que expliquen els nois, de l'alberg no poden entrar i sortir quan vulguin: tenen la plaça assignada i encara que no l'ocupin, segueix vigent fins a quinze dies. Actualment arriben pocs nois de carrer ja que directament es presenten a la policia per ingressar al circuit. Hi ha quatre o cinc casos que entren i surten dels recursos, però són puntuals.
- Al centre d'acollida Estrep la mitjana és de dos a cinc mesos per a l'elaboració del diagnòstic i la derivació a un CRAE de la xarxa normalitzada.
- Dels cinquanta-sis nois que van passar per SAAEMI durant l'any 2003, cinquanta-tres van deixar el servei amb el permís de treball vigent. La mitjana d'estada és de sis a vuit mesos.
- Pel que fa als retorns, que sempre han de respondre a un procés de reagrupament acceptat per la família, s'estan executant preferentment els de nois menors de catorze anys i els de nois que han tingut conflictes amb la justícia. Els tràmits que se segueixen per aconseguir l'acceptació de la família s'haurien de revisar, ja que sovint sabem que els pares no desitjaven el retorn del fill i malgrat tot aquest ha estat retornat. També caldria conèixer els procediments d'informació, els efectes negatius que han tingut als centres de Justícia les vegades que s'han endut nois inesperadament de matinada, etc. Habitualment a Vilana o Lledoners no hi arriben nois amb expedient de reagrupament obert, ja que es considera que aquestes places s'han de destinar a aquells que realment poden completar el procés d'inserció que se'ls ofereix.

Idees clau:

- A partir del 2002 s'observa una inflexió notable en el sistema d'atenció, tant per la creació de noves places (180 en total) com per la reconversió de recursos d'urgències en serveis socioeducatius d'atenció integral, encarats a la inserció laboral.

- Si bé aquesta millora és notòria per als majors de setze anys que tenen edat per treballar, per als menors les respostes no són tan clares: el pas de l'alberg a un centre d'acollida sempre està condicionat al nombre de places, i d'aquí saltar al CRAE suposa que el noi ha comprès la seva situació de menor obligat a anar a l'escola i incapacitat per treballar. Això xoca amb les seves expectatives, i hi segueix havent fugues del circuit per aquí. El reagrupament familiar com a opció alternativa, en quasi la totalitat dels casos xoca amb els desitjos tant de l'infant com de la família.

- Com a punts febles a resoldre es destaca la baixa qualitat educativa de l'alberg i la situació de desprotecció en la qual es troben els menors que ingressen als centres de Justícia per haver comès un delicte.

- Es tendeix cap a una major estabilitat en el flux d'arribada, que ha anat disminuint des del 2002; la DGAIA afirma que el nombre de nois que ingressen als recursos específics augmenta sostingudament, mentre que disminueix la rotació i el nombre de nouvinguts.

- Com a punts forts es destaca l'encert dels recursos orientats a la inserció, per l'elevat nivell d'autonomia i per l'agilitat en la tramitació de la documentació.

- La vulnerabilitat d'aquests nois en assolir la majoria d'edat fa imprescindible ampliar la cobertura dels recursos del Pla interdepartamental per a majors de divuit anys, així com dels serveis d'acompanyament per a joves extutelats.

- La situació d'irregularitat administrativa que pateixen els menors immigrats per haver creuat clandestinament la frontera és el factor determinant de la seva inserció a Catalunya. La integració posterior dependrà quasi exclusivament de les possibilitats de regularitzar la seva situació.

- Un segon factor determinant és la demora en l'assumpció de la tutela efectiva per part de la DGAIA. Dels vint menors entrevistats, quatre no han estat tutelats malgrat la situació evident de desemparament, i les seves trajectòries han vorejat permanentment la marginalitat.

Quarta part:

D'emigrants a immigrats: la integració

11 Relació amb la família des de Catalunya

La definició dels menors immigrats no acompanyats com a infants aïllats que s'empra en molts entorns tant d'Espanya com d'Europa, descriu la tendència a concebre aquests nens aïlladament eludint els vincles familiars que, encara que sigui des de la distància, mantenen. S'ha mostrat en els capítols inicials que no es tracta de nens orfes, ni de nens que fugin de famílies desestructurades o que hagin patit abusos sistemàtics (en termes generals, atès que si s'informa d'algun episodi de maltractaments en el si de la família es tracta de casos aïllats). La hipòtesi amb la qual s'ha treballat aquest eix de la recerca pretén mostrar com la família segueix jugant un paper molt important en tot el procés migratori del menor i que aquest manté la lleialtat als seus pares malgrat que els contactes siguin esporàdics. Un segon element que s'ha explorat és l'existència de xarxes de parents a Espanya i concretament a Catalunya i el paper que han jugat en l'acollida dels menors.

Contacte amb la família

La gran majoria de nois confirma que manté contacte telefònic freqüent amb la família i agraeix l'ajuda i l'orientació que aquesta relació els proporciona. En la majoria de centres educatius es facilita una trucada telefònica quinzenal. Depenent del centre, l'equip educatiu aprofita el contacte per relacionar-se amb la família del noi, però hi ha molts centres en els quals el contacte és pràcticament inexistent. Tots aquests centres compten amb personal educatiu d'origen magrebí que pot fer el contacte sense que

l'idioma sigui un obstacle. El testimoni d'en Hasan exemplifica el valor que pot tenir una conversa amb els pares en un moment d'angoixa:

> *—Y aquí en España, ¿tú te has sentido alguna vez deprimido, mal?*
> *—Sí me he sentido deprimido, más que nada porque aquí es otro mundo, y ves que la gente viene a trabajar, más que nada son todos los pensamientos, yo creo por mi parte, todos los pensamientos de los inmigrantes, si uno emigra de otro país es que por necesidad, no es por capricho ni por nada, es por necesidad, y la gente que mira es por necesidad. Yo lo que he visto aquí es mucho sufrimiento de mucha gente, mucho dolor, yo por mí estaría bien en mi país más que en España.*
> *—Ya, entonces cuando te has sentido mal y tal ¿cómo lo hacías para estar bien?*
> *—Sí, los momentos que empiezo a recordar a mi familia y eso, los primeros meses que he pasado en España he empezado a llorar, quiero volver y esto y ahí estaba mi padre, apoyando y eso.*
> *(…)*
> *—Cuando estás en un momento decisivo ¿Quién te ayuda?*
> *—¿Decisivo?*
> *—Sí, sí, momento así difícil ¿quién te ayuda?*
> *—Llamo a mi madre.*
> *(Hasan)*

En les reunions mantingudes amb els equips educatius ha quedat palesa la importància dels consells que reben els nois a través del contacte amb els pares, i de com, tant com a reforç positiu o bé com a coacció, mantenir informada la família de les accions del fill és una estratègia educativa que dóna molt bons resultats.

> *—Y tus padres, ¿qué hacen ahora? Decías que van a la mezquita...*
> *—Sí, es que no tiene poder de hacer nada, sólo ayudarme de palabras así, cuando llamo por teléfono, llevo mucho tiempo así... de ayudarme a decir "no salgas con la gente mala, apártate de la gente que está mal"; y yo digo que tengo amigos catalanes y se ponen muy contentos y dicen "sigue con ellos y vive lo que falta de vida de vivir ahí, sigue adelante".*
> *(Bilal)*

La majoria de nois recorden amb emoció el primer contacte, que a vegades no es dóna fins a setmanes després de la marxa de casa, i l'angoixa dels pares és evident.

—¿Cuando llamas a tu padre y habían pasado unos cuántos días?
—Dos días, mi padre llorando, estaba llorando, decía que estaba buscándome en la comisaría… no lo sé, estaba llorando.
(Karim)

—¿Cinco meses en España?
—Sí, cinco meses. Mi madre y los otros... me están buscando... y no me encuentran.
—Qué se pensaban, que...
—Que ya estoy perdido... no saben dónde estoy. Que ya estoy muerto, o que ha pasado algo. O ha pasado algo o está en España. Y hablo con ellos por teléfono.
—¿Y se emocionan?
—Claro…
—¿Y tu? ¿Cómo vives esa primera llamada?
—Muy bien. Estoy contento claro, si no hablas con tu familia por teléfono desde hace tiempo…
—¿Y tu padre qué te dijo?
—Si ya estás en España… ¿sabes? Cuídate…
(Bouker)

Només tres dels nois entrevistats, en Brahim, en Rachid i en Nordin, que serien subjectes paradigmàtics d'itineraris de carrer i marginació, diuen que han tallat el contacte amb els seus pares perquè a falta de bones notícies millor no donar notícies. Els dos darrers, que es troben interns en centres de Justícia Juvenil, fins i tot confessen que truquen molt poc i quan ho fan enganyen els pares mentint sobre la seva situació real.

—¡Qué les voy a decir!, yo estoy solo en la cárcel y soy mayor. Este tiempo están en la casa de Marruecos muy mal, no hay nada, ¿sabes? Tengo que trabajar y no mando nada, ¿sabes?
—¿Y en casa te exigen que envíes dinero o nunca te dicen nada?

—No. Nunca. Mi madre me dice que no están mal, que van viviendo... pero yo sé que están mal. Mi madre habla conmigo y me pregunta cómo estoy, y si tengo algo que lo gaste para mi, que me quieren ver bien y todo... Cuando salgo de Trinidad sí que mando un poco. Ahora pienso un poco bien, ¿sabes?
(Bouker)

Segons expliquen els responsables del servei de mediació, els menors immigrats que estan en centres de Justícia Juvenil, a diferència dels que tenen un procés d'inserció favorable, preferirien no contactar amb la família per no haver-los d'explicar la veritat. El servei de mediació sempre explica als nois que tenen dret a fer una trucada i que de totes maneres la DGAIA té l'obligació d'informar els familiars dels menors que estan tutelats quan aquests compleixen mesures penals. El que se'ls ofereix és un marge de temps suficient perquè puguin anar preparant aquest primer contacte i la manera com explicar la situació.[1] Quan el noi no vol contactar, el mediador respecta la seva decisió i li dóna temps. Sovint es tracta de menors que vénen de llargues trajectòries de carrer, amb forta addicció a la cola i al haixix i que ja fa molts mesos que no contacten amb la família. En els centres de Justícia Juvenil, les trucades sempre es fan amb el mediador al davant.

Queda clar que quan les coses funcionen el contacte amb la família és més estret i freqüent. De fet, aquesta tendència no és cap novetat: de manera quasi universal, les persones que emigren seleccionen la informació de retorn filtrant només les notícies d'èxit i estalviant tot allò que mostra el patiment i la precarietat en la qual sovint es viu, sobretot en els períodes d'assentament.

—¿Empiezas a llamar cuando estás en Almería?
—Sí. Cada quince días. Cuando estoy en el albergue, no, porque no hay dinero. En este mes y medio, sólo una vez. Si tuviese dinero, sí hubiese llamado.
—En SAEEMI, ¿cuándo llamas?

1. Fa uns mesos, amb l'anterior equip al Consolat Marroquí, sovint es donava el cas que el consolat ja s'havia avançat al servei de mediació i s'havia posat en contacte amb la família explicant la duresa dels centres de Justícia. Això generava un estat d'alarma molt desfavorable. Actualment hi ha una coordinació millor.

—Cada quince días, desde el Centro.
—¿Qué les dices?
—Estoy bien.
—¿Qué te dicen ellos?
—Que sea buen chico y que me porte bien.
—¿Les dices que estás arreglando tus papeles?
—Sí, están muy contentos. (…) Decir, está bien. Cuando les dices que estás mal, ellos nerviosos. Mejor decir que estar bien.
(Ibrahim)

—¿Cada cuánto les llamabas cuando estabas en Málaga?
—Cada día, sí, cada día.
—¿Y qué le decías a tu familia, que estabas bien?
—Estoy bien, viviendo contento.
—¿Y cuando vivías en la calle también les decías que vivías en el centro o dónde? ¿O en la calle?
—No, con amigos. (...) No les voy a decir que estoy en la calle.
—Eso jamás se lo dijiste.
—No.
—¿Y en Madrid qué? ¿Llamabas a tu familia también?
—Sí, cuando estaba en el centro.
—¿Y entonces? No les decías si estabas bien o mal.
—Estoy triste y siempre estoy triste.
—¿No te sentías culpable al pensar que estabas mintiendo siempre?...
—Sí, sí. Pero...
—Pero seguirás diciendo que estás bien.
—Pero ahora estoy bien.
(Brahim)

Els nois prefereixen trucar quan hi ha novetats: un curs ocupacional, l'obtenció d'una documentació important, una feina, etc. I en canvi els costa molt explicar als pares que els tràmits aquí són lents, que les coses no marxen al ritme esperat i, fins i tot, segons expliquen els educadors, renuncien a la trucada al·legant que no tenen res per explicar.

L'emoció del contacte encara és major en aquells casos en què han acomplert el somni de retornar al Marroc com la resta de compatriotes adults que tant havien admirat de petits. En certa manera és el punt final de l'aventura de l'emigració clandestina, és el moment de posar les coses al seu lloc. És el cas d'en Brahim.

> *—¿Cuando he bajado? Ay... mi madre cómo va a estar pobre. Nos hemos quedado abrazando una hora, una hora llorando... y ha venido la vecina y ha quedado al lado de nosotros... ¡jodeeeer! ¡Las dos!*
> *—¿Las dos llorando?*
> *—¡Sí! ¡Las dos!*
> *—¿Y tus hermanos?*
> *—Sí, les he explicado y les he dicho que no quiero que piensen en venir a España y que si van a venir a España hay que currar. Si no, tu mamá y tu papá…*
> *(Brahim)*

La influència dels pares en el procés migratori

La primera qüestió a respondre, i que ja s'ha abordat en certa manera en descriure com els nois prenen la decisió de marxar, és si la família està d'acord amb el viatge del fill o, fins i tot, com en el cas de les zones rurals del sud, si és la família qui l'ha impulsat a fer-ho, d'acord amb una estratègia migratòria familiar en la qual el grup estalvia i proporciona els mitjans perquè un dels membres joves emprengui el viatge i des de l'exterior enviï els diners que han d'ajudar a la subsistència dels seus.

De les respostes obtingudes en les dinou entrevistes es dedueix, en primer lloc, que la postura dels pares davant de la decisió de marxar és molt ambigua i en tot cas, si és que han intentat impedir-ho, el seu exercici d'autoritat en aquesta qüestió ha estat molt tènue. En segon lloc, podem afirmar que tant si són els familiars que envien el noi (seria el cas dels nois del sud arribats en pasteres) com si és ell sol que pren la decisió i fins i tot ho fa d'amagat, un cop aquí es troba amb el deute moral d'enviar diners a casa. Paral·lelament les famílies, un cop estan segures que el noi ha arribat sa i estalvi i s'ha establert, no es priven de demanar-li diners. Les converses mantingudes

amb els equips educatius confirmen aquesta pràctica i l'assenyalen com a obstacle en el procés d'inserció del noi per la pressió que exerceixen els pares sobre ell. Una pressió que fa que a vegades s'abandonin processos de formació o de tramitació de la documentació per l'impuls d'aconseguir diners ràpidament, encara que sigui de forma il·lícita.

Segons explica la seva responsable, els menors d'origen marroquí que han estat al CRAE Llar Betània relaten que els seus pares estaven, sense excepció, d'acord amb la seva marxa. La majoria d'ells es posa a treballar amb la pressió d'enviar diners a casa. Alguns perquè han de tornar el deute contret amb la família, si és que aquesta els ha ajudat a pagar el viatge (en cas de pastera o de pas clandestí acordat amb una persona adulta) o bé els ha proporcionat alguns estalvis per obrir-se camí en arribar.

Del grup de dinou nois entrevistats a Barcelona, quatre afirmen que envien regularment diners a casa i això els dóna la satisfacció del qui compleix amb un precepte ètic important. De fet quan en les enquestes realitzades a Tànger, s'ha fet la pregunta als nois del port sobre el motiu de l'emigració, i el primer que expressen és la voluntat d'ajudar la família, a continuació diuen també que la presència d'amics i coneguts a Espanya els anima a donar el pas.

L'entrevista a en Bilal és interessant perquè palesa mecanismes psicològics contraposats: és el bon fill ressentit, que va passar la infància vivint amb la família de comerciants on feia feines de mosso de magatzem, ha vingut tot sol a Espanya a guanyar-se la vida i mai ha rebut res dels pares. Ve a dir el següent: "A mi mai m'han cuidat ni els pares ni els germans, però actualment com que ningú més es fa càrrec dels pares jo sóc l'únic que els envio diners."

> *—Entonces tú te estás haciendo cargo de tus padres.*
> *—Sí, yo soy preocupado por mi padre y por mi madre, porque yo siempre he querido, yo le he dicho a mi padre cuando he venido aquí, "yo cuando crezca más y trabaje tu no trabajarás nunca". Y esto es mi sueño, me gusta dar dinero a mi padre, me gusta que mi padre no trabaje.*
> *(Bilal)*

En els tres centres dedicats exclusivament a projectes d'inserció de menors estrangers, SAAEMI, Lledoners i Vilana, existeix un protocol de contacte amb les famílies, malgrat que no sigui una directriu de la DGAIA. Actualment cada centre actua independentment respecte a la relació amb la família, ja que el projecte marc dels EAIA, que és on s'hauria d'establir la relació que cal mantenir amb famílies que viuen a l'estranger, no ho contempla. Val a dir que actualment s'està modificant aquest projecte marc perquè es considera que aquest contacte és fonamental per al desenvolupament del projecte educatiu individual de cada noi.

En els centres esmentats, l'educador araboparlant parla des de l'inici amb la família explicant la situació del noi, informant del procés legal per a la regularització i aclarint que cal un temps abans no aconsegueixi el permís de treball. La freqüència d'aquestes converses telefòniques acostuma a ser quinzenal. És molt important informar la família que el noi no està treballant encara i per tant no poden demanar-li diners i que, si en rebessin, serien diners procedents d'activitats il·legals. Sovint són els mateixos nois els que demanen als educadors que informin els pares de la seva situació per evitar que els pressionin amb la demanda de diners. Quinzenalment es pregunta als pares si el noi els ha trucat (els nois de SAAEMI compten amb una targeta telefònica per fer la trucada en el moment i el lloc que més els convingui) i se'ls demana que reforcin alguns aspectes quan hi parlin (des de la documentació a temes de comportament). L'equip educatiu de SAAEMI intenta implicar els pares al màxim en el procés educatiu dels nois, però constaten que les famílies mai truquen i sempre són els nois els que ho fan. Recordem que es tracta de famílies empobrides, majoritàriament de la perifèria de Tànger, que difícilment compten amb telèfon propi. Són famílies que normalment han donat una bona educació bàsica als seus fills i n'han tingut cura fins que ha arribat l'etapa adolescent en què el noi no ha vist perspectives de futur al seu país i s'ha fet la idea d'emigrar. Normalment es tracta de nois joves, els fills petits de famílies nombroses, que tenen els pares molt grans.

En general es valora molt positivament la implicació de la família tot i que no sempre la resposta ha estat positiva tant per part dels nois com dels pares: els educadors d'Ei Casc! van promoure que pel dia del pare i de la mare, que al Marroc se celebra de manera molt sentida, els nois enviessin cartes, enviessin una còpia del diploma del curs d'inserció o de castellà, fotografies, etc., però molts d'ells van preferir no fer-ho.

La informació obtinguda a través de les converses amb els nois no sempre coincideix amb la dels equips educatius ni amb la dels pares. En les trenta-set entrevistes realitzades al Marroc en què s'ha preguntat a les famílies si coneixien la intenció del fill d'emigrar, 89% respon que no en sabia res, i 11% diu que sap que el fill baixa cada dia al port i que un dia o altre marxarà, encara que sigui contra la seva voluntat. En l'informe de la UNICEF-Marroc s'afirma literalment que en la zona de Tànger no existeix un recolzament obert ni mai s'ha manifestat que els pares animin o potenciïn l'emigració del fill. L'expressió que utilitzen els pares és la d'impotència en preguntar-se "què els puc oferir jo aquí?". Normalment hi ha una actitud de silenci davant la decisió del fill, i en el fons els alleugereix el fet de saber que el menor emigrat deixa de ser una càrrega per a la precària economia familiar, i fins i tot pot esdevenir una ajuda. En general tots els pares esperen dels seus fills que són a Espanya que tinguin un futur millor que el que podrien tenir allà; desitgen que estudiïn, que treballin i que no es fiquin en aldarulls.

A continuació presentem dos testimonis dels pares pel que fa al coneixement dels projectes del fill.

> *—¿Tu hijo durmió algún día fuera de casa?*
> *—No, nunca, acababa el trabajo y volvía directamente a casa a la hora que le dejaba el dueño de la tienda. Cuando tardaba mucho el propietario lo acompañaba en coche hasta casa, en verano a las diez de la noche, pero lo más frecuente es que lo trajera a las nueve.*
> *—¿A qué hora entraba por la mañana?*
> *—A las nueve.*
> *—¿Cuántos hijos tienes en España?*
> *—Bilal, Abdeslam y Fatma.*
> *—¿Bilal te comentó que quería irse?*
> *—No, nunca me lo dijo.*
> *—¿Qué te contó cuando te llamó la primera vez desde España?*
> *—Me dijo que le trataron muy bien y que no le faltaba de nada.*
> *—¿No te contó cómo hizo para emigrar?*
> *—No.*

—[respon el germà] No nos dijo nada; se fue en los días del Aid. No me contó nada y se lo eché en cara cuando hablé con él por teléfono. Me dijo que no se lo podía decir a nadie. Él tiene unos amigos que trabajaban en una tienda como él y que se fueron dos años antes. Estos chicos tienen sus papeles en regla y le ayudaron mucho.
—¿No te contó si se fue en patera o en camión?
—No me lo quiso decir, lo único que me dijo es que lo había pasado mal un poco. Yo creo que entró al barco andando.
—¿Cuánto tiempo tardó en ponerse en contacto con vosotros?
—Estuvimos un mes sin tener noticias suyas.
—[respon la mare] Más de un mes. Empezamos a preguntar a sus amigos y luego nos enteramos que había emigrado.
—¿Os alegrasteis por él?
—Sí, nos sorprendió.
(Entrevista al pare, mare i germà d'en Bilal)

—¿Cómo te llevabas con Mohamed antes que se fuera a España?
—Me llevaba muy bien con él, todos mis hijos me obedecen y son muy educados, cuando me llama empieza a llorar. Me hacía todos los recados que le pedía y una vez enfermé y me llevó al médico, también me traía agua cuando no teníamos agua en casa, hace cinco años no teníamos agua en casa.
—¿Se quedó alguna vez durmiendo fuera?
—No, nunca, cuando quería ir a alguna boda o alguna fiesta me avisaba y me decía que iba a tardar pero nunca durmió fuera de casa.
—¿Cuando quiso irse a España te avisó?
—Sí, le intenté convencer para que no fuera, de hecho antes había intentado entrar a Ceuta y lo fueron a buscar cinco personas. Cuando los vio empezó a correr pero lo pudieron traer. Intentó buscar trabajo en una empresa donde trabajaba el hermano, pero no lo consiguió. Su hermano le mandó a casa. Eso le afectó mucho y vino muy enfadado a casa, me amenazó que se iba a ir y efectivamente se fue.
(Entrevista mare d'en Mohamed)

En el capítol sisè, s'ha vist l'ambigüitat del rol que han jugat els pares en el moment de planificar la migració i fins i tot després, la manca d'iniciativa per part de la famí-

lia per implicar-se en el procés educatiu i l'evolució del noi. Per tot això es fa difícil pensar que accions preventives al Marroc, dirigides a grups de pares i mares,[2] puguin ser gaire efectives. A hores d'ara, a Tànger i la zona nord del Marroc,[3] la informació sobre els riscos d'aquesta emigració prematura ha arribat amb escreix (en alguns casos els mateixos educadors han fet viatges visitant les famílies dels nois per transmetre'ls la idea de risc) i s'evidencia que no té efectes dissuasius. Per a la família el menor és un jove emancipat: ell ha pres la decisió de marxar i ell sabrà com sortir-se'n. De fet molts nois marxen amb la idea de fugir d'una estructura familiar molt jerarquitzada que els ofega, i busquen la llibertat. Per això és difícil reconstruir els vincles des de la distància, quan amb la fugida el que potser es pretenia era afluixar aquests llaços. Cadascú ha de fer les paus amb la seva història i assumir per què va marxar i com va marxar. Fins i tot comprendre que els pares no van fer res per retenir-lo podria ser dolorós. En aquest sentit, hi haurà tants matisos com nois i famílies coneguem. I per tant hi hauria una gran diversitat d'orientacions possibles. El testimoni d'en Bilal mostra amb una claredat colpidora el seu sentiment d'ambivalència en sentir-se exclòs de la família i alhora la pulsió de lleialtat al pare, fent un gest que el situï als ulls de la comunitat en el rol de "bon pare". És un exemple de la complexitat i la vigència de les relacions familiars, malgrat el temps i la distància:

> *—Yo lo he hecho para mi padre, porque yo tengo que estar orgulloso de mi padre, yo cuando tengo dinero... a mí cuando llego a mi casa en Tánger, que no estoy contado con mis hermanos, la casa donde está mi padre está toda de mis hermanos, yo no tengo ni casa ni nada...*
> *—¿No tienes tus derechos?*
> *—No tengo derechos de casa de mis padres, y yo he guardado un dinero aquí mucho tiempo trabajando, y he guardado, guardado, y fui allí a bajar, fui al banco de*

2. La idea de muntar grups de pares i/o mares d'infants candidats a l'emigració per tal d'informar-los dels riscos que podrien córrer els seus fills i reforçar la seva capacitat per retenir-los ha estat exposada en diverses de les trobades mantingudes tant al Marroc com a Barcelona, tot i que mai hi ha hagut cap institució que se'n volgués ocupar directament.

3. Segurament en les zones rurals més aïllades on l'emigració de menors és un fenomen més nou hi ha un major desconeixement i sí que convindria alguna actuació amb l'objectiu d'informar els pares de com es produeix aquesta emigració i quins costos pot arribar a tenir per als seus fills.

Marruecos y he pedido un presto [préstec] el dinero y he comprado una tierra yo mía al lado de casa de mi padre. Para que mi padre no sentir porque mi padre no dejarme nada, no ha dejado nada para mí. Yo voy a hacer algo mío como si fuera que mi padre me hubiera regalado.
—¿Y por qué no te ha dejado nada?
—Porque yo pequeño y no he vivido en casa y… todavía es pequeño, me dicen todavía es un niño… yo entiendo perfectamente las cosas, yo lo que tengo en la cabeza mucho más que la gente que tiene cincuenta años, lo que digo yo muchas cosas tengo probadas y conocer muchas cosas, tengo experiencias.
—¿Y ahora cuáles son tus sueños, tus proyectos más inmediatos?
—Mis sueños son trabajar, tener un horario de trabajo muy corto, corto, trabajar las horas que tengo que trabajar, tener mis días de fiesta para poder estudiar. Tengo muchas ganas de estudiar, de seguir estudiando, pero todavía no ayuda nadie, y no tengo tiempo, el trabajo que tengo es duro, muy duro, es la brasería y mucha feina. De la gente mayor soy el más joven de la empresa que ha trabajado.
—¿Hay más chicos marroquíes allí también?
—Sí, hay señor, hay chef de cocina marroquí. Y también el chef está flipado conmigo, dice: "nunca he visto un chico como usted así está trabajando de esta forma, tú puedes llegar a un sitio…" pero cansado, me siento cansado.
(Bilal)

Com a orientació per a la intervenció amb famílies caldria potenciar una comunicació fluida entre els equips educatius i la família, amb uns objectius molt instrumentals: informar els pares perquè comprenguin el circuit de protecció a la infància a l'Estat espanyol, que comprenguin quins són els requisits legals per poder treballar i que es facin el càrrec que els nois no els poden enviar diners mentre no estan contractats.

En aquest sentit seria útil comptar amb uns serveis socials eficients en les localitats d'origen, que busquessin els familiars quan el contacte és difícil i que validessin que l'adult que hi ha a l'altra banda del fil quan cal comunicar temes importants és realment el pare o la mare. També seria útil comptar amb un professional de suport allà a l'hora de fer més eficaç aquesta comunicació perquè facilités els tràmits administratius, perquè reforcés les informacions que es donen des d'aquí i que són difícilment comprensibles

per a famílies de contextos tan distants. Només que aquest servei facilités un telèfon gratuït perquè els pares també poguessin trucar, ja seria un gran pas.

El paper que ha jugat la xarxa de familiars a Espanya

Dels dinou casos entrevistats vuit informen que tenen parents propers (oncles, cosins o germans grans) a Espanya i que en algun moment del procés s'hi han posat en contacte, en dos dels casos els parents els han acollit, en cinc la postura de la família ha estat ambigua i el noi ha hagut de seguir "buscant-se la vida" i en un cas el parent és un germà gran en situació d'irregularitat que malgrat la voluntat d'acollida no té les possibilitats materials per fer-ho. El cas d'en Moad és paradigmàtic d'aquesta relació poc compromesa:

> *—¿Y cuando llegas a Barcelona?*
> *—Llamo a mi familia para que me den los números de teléfonos de los familiares que viven aquí. Los llamo y ellos me vienen a buscar a la estación de Sants. Me viene a buscar la madre de mi tía, y ya me puedo duchar y estas cosas. Viven en la Barceloneta.*
> *—Y vives una temporada con ellos?*
> *—No, yo solo me quedo veinte días, ellos quieren pasar el verano en Marruecos, y yo me quedo paseando por la Barceloneta, Maremagnum... ¡estoy de vacaciones! Y luego la policía me coge sin papeles, me llevan a la comisaría, de la comisaría al albergue.*
> *(Moad)*

De les converses mantingudes amb els equips educatius se'n desprèn que podria comptabilitzar-se fins a un 80% de nois que comptarien amb xarxa de parents, més o menys propers, a l'Estat espanyol. Per tant, explorar-ne les potencialitats seria molt recomanable per a la DGAIA, tot i que caldria dissenyar programes de suport per facilitar una convivència que segons tots els testimonis no és gens fàcil.

> *—¿Me decías que tienes dos hermanos que viven en Barcelona?*
> *—Una hermana y un hermano.*

—¿Y tu hermano, el de veinticinco?
—Está con ella ahora. Vino con una visa, fue ella quien le ha ayudado a hacer los papeles y todo.
—¿Y tienes alguna parte de tus hermanos u otros familiares que hayan venido aquí? ¿Primos o tíos?
—Nadie. Y si yo mi hermana y hermano como si no tengo.
—¿No cuentas con ellos?
—Para nada.
—Y cuando llegaste a la casa de tu hermana, ¿el primer día qué hiciste?
—Cuando he bajado del autocar me vino a buscar y he llegado a casa y no me gusta para nada porque hay mucha gente, el barrio muy mal, el ruido la gente se levanta y no sé qué, la vida no puede ser eso.
—¿Y ella con quién vivía?
—Vivía con una amiga, con mi hermano, entra mucha gente, en una casa pequeña. Un día he dejado las bambas fuera en el camino y viene mi hermana, tercer día en su casa, me dice; ¡Coge esta mierda de aquí! Y yo a mi hermana, que no me gusta alguien que me manda así porque tengo una cosa que no... como la gente hace conmigo un favor, que no me gusta el favor... me gusta el favor así tal cual ¿me entiendes? Me gusta tener algo, y no he aguantado y le he dicho: ¡vale! Yo la voy a quitar del medio y la he cogido mi mochila, las bambas y ¡ciao! Y ya está he cogido las bambas y yo también. No puede aguantar mis bambas, sabes que yo necesito cariño, muchos años que necesito de mi familia, cariño de...
(Bilal)

—Y te vas con tu primo tres meses, ¿y qué haces durante estos tres meses?
—Estoy sentado sin trabajar... Me deja dinero para pasear, para todo, vivir bien, de puta madre...
—¿Y él trabaja, no?
—Sí.
—Pero te busca trabajo a ti, ¿o no?
—No, no busca. Está buscando, está buscando. Al final estoy enfadado, yo no quiero estar aburrido aquí, no hay chicos de mismo año mío... todos mayores. Por eso voy aquí a Barcelona. Y a Málaga... A Málaga ya sabes... fui allí un mes. Siempre tiene

un móvil dónde llamarme, siempre decirle donde estoy.
(Bouker)

—Tengo un primo aquí [a Barcelona], nunca hablo con él. Tengo familia aquí y nunca hablo con ella.
—¿Tienes familia aquí? Esto no me lo habías contado...
—Dos primos. Un primo... hijo del hermano de mi madre.
(…) Está casado y tiene hijos.
—¿Y nunca los has ido a ver en todo este tiempo que has estado aquí?
—Nunca. He llamado una vez antes de entrar a Trinidad. Dejo el número mío de Marruecos. Dejo el número y "llamarme quiero verte". Luego llamé otra vez...
—¿Tienes un cuñado aquí también?
—Sí (...) Escucha... acaba de salir de la cárcel.
—¿Cuánto tiempo ha estado en la cárcel?
—Dos años, por el chocolate. Le encuentran con chocolate, mucho chocolate. Mi hermana está bien en Marruecos. Mira qué casualidad... sale de la cárcel y le encuentro en el metro.
—¿Y le has visto otra vez?
—No.
(Bouker)

L'experiència ens diu que la parentela que mencionen els nois esperant acollir-s'hi es tracta de familiars que no han fet venir voluntàriament el menor (no parlem de reagrupaments) i, malgrat tot, aquest els "cau a sobre" sense haver-ho previst, situació que fa difícil l'encaix. Cal recordar que la majoria de nois emigren amb amics de la mateixa edat (un 79% de la mostra del Marroc), o bé sols (5%) i són molt pocs els que ho fan amb un familiar (6%).

—¿Tienes familia en España?
—Tengo a mi hermano y a mi tío que vive en Sants.
—Tu tío, ¿tiene sus hijos aquí?
—Está solo.
—¿Contabas con su ayuda?

—No, yo contaba conmigo mismo.
(Adil)

Els centres de Justícia Juvenil han recorregut a aquesta via per al desinternament, i en la majoria de casos la relació ha estat conflictiva i el noi s'ha acabat trobant de nou al carrer. L'estigmatització que pateixen, juntament amb els hàbits adquirits per la manca de límits, argumenten aquest fracàs. Per tot això seria convenient buscar vies de recolzament intermèdies que fessin factible l'acolliment per part de parents. Es tractaria de demanar als oncles, cosins o altres parents dels nois que actuïn com a referents adults i estiguin atents al procés educatiu. No necessàriament allotjant-lo o assumint totes les despeses, ni fent-se càrrec de l'educació del noi, però sí acompanyant-lo, demanant-li comptes de com li van les coses, visitant-lo, donant-li suport, orientació, etc. Això, a nivell legal suposaria que la DGAIA manté la tutela vigent i afavoreix la incorporació paulatina a la família, com a pas intermedi cap a l'autonomia.

Idees clau:

- La família juga un rol important des de la distància i la majoria de menors es mostren lleials i contacten assíduament amb els seus pares expressant que això els proporciona orientació i benestar.

- Els menors que es troben en situació de carrer o de privació de llibertat, en canvi, tallen el contacte amb la família o eviten explicar la veritat.

- Per la influència que pot jugar la família en el procés d'assentament i inserció del menor a Catalunya seria important que tots els equips educatius mantinguessin un contacte amb els familiars com a estratègia educativa a seguir. Els EAIA haurien de contemplar en el seu projecte marc el seguiment amb famílies estrangeres, i per part de l'Administració marroquina s'hauria de crear algun servei de mediació familiar, que facilités aquest contacte.

- Tots els menors que tenen feina i poden fer-ho envien diners a casa.

- El paper que han jugat els pares davant la decisió del fill a emigrar resta en l'ambivalència: en el cas dels nois de les zones urbanes del nord sembla ser que marxen sense el seu consentiment, en el cas dels fills de famílies rurals del sud, el viatge es fa en pastera i és finançat per tot el nucli familiar. En tot cas s'abandona la idea de treballar amb grups de pares i mares al Marroc per prevenir l'emigració dels menors, constatant que tota la informació al respecte, almenys al nord, ja els arriba.

- Pràcticament la meitat dels nois compta amb familiars a Catalunya, i ha contactat alguna vegada amb ells. L'expectativa d'acollida per part dels parents, en canvi, es frustra en la major part dels casos.

- Cal explorar la xarxa de parents residents a Catalunya i a Espanya pel paper important de suport a la inserció que podrien desenvolupar, estudiant formes

d'acompanyament a aquests processos (des de facilitats en la documentació a suport socioeducatiu o material) sense que això suposi que la DGAIA els delegui la tutela.

- En alguns casos la xarxa de parents i la d'iguals se solapa, perquè es tracta de germans grans o cosins que molt sovint es troben en una situació idèntica a la del menor.

12 Les xarxes de suport

Les migracions són moviments humans que sempre es fan en cadena: per molt que la iniciativa sigui individual es requereix de suport per fer possible el viatge, per seleccionar un destí on no tot sigui nou i desconegut, per establir-se i començar a prosperar en el país d'acollida. En el cas dels menors immigrats no acompanyats, aquestes xarxes existeixen però, en principi, tenen unes característiques molt diferents a les xarxes dels adults. De fet, fins avui s'havia descrit la xarxa d'iguals com a única cadena possible entre els menors immigrats. Com veurem a continuació, actualment apareixen indicis per establir, al costat d'un estil de mobilitat propi dels joves i allunyat del dels adults, un altre de molt proper i fins i tot coincident amb aquest.

Model migratori adult *versus* model migratori adolescent

Fins ara la majoria d'estudis sobre menors immigrats no acompanyats s'han centrat en els menors que arribaven sols a l'Estat espanyol sense comptar amb cap mena de suport de la xarxa d'adults. Seguien un patró, que ja s'ha descrit més amunt, de "mobilitat adolescent" en el qual la improvisació, la valentia, l'atracció per l'estil de vida europeu i el pes del grup d'iguals, tant en el moment de decidir marxar com al llarg de tot l'itinerari, són les constants.

Per aprofundir una mica més en aquest patró de mobilitat adolescent resumim algunes de les tesis de l'antropòloga Liliana Suárez presentades en una de les reunions de

contrast (abril 2004) que amplien l'anàlisi dels menors marroquins arribats a Espanya als adolescents i infants del món sencer que deixen la llar familiar sense comptar amb el suport, ni sovint amb el consentiment, dels seus parents. Segons Suárez, el moviment transfronterer de menors no acompanyats és un fenomen present a tot el planeta, ja que respon a una reacció de rebel·lia més que a una estratègia racional de progrés. L'acció de rebel·lar-se contra una societat que els rebutja i contra una nova societat en la qual són uns subjectes aliens. En aquesta situació, el sol fet de l'accés ja és un èxit, ateses les geografies de poder que es dibuixen. En la cita següent Abdelaziz descriu amb orgull com, malgrat ser petit, i en contra del que li deien els seus amics, arriba a les illes Canàries. El fet que la primera trucada sigui per a ells, mostra com és d'important per als adolescents la idea de repte.

> *—Porque soy joven. Me dijeron que no lo haga porque todavía soy joven, cuando crezcas un poco. Cuando llegué a Canarias llamé a mis amigos de Laayoune para decirles que he llegado. Ellos me dijeron que desde dónde les llamo. Yo les dije que desde Canarias, pero ellos no se lo creían.*
> *(Abdelaziz)*

El presentisme, el passar a l'acte propi de tot adolescent, és el tret diferencial més clar de la migració dels menors respecte al model migratori adult, que normalment es mou per una motivació econòmica i vital de progrés material i que té un ritme més lent de planificació i previsió. Depenent de quina de les dues motivacions hi hagi en el fons del projecte migratori, el menor s'orientarà vers una xarxa d'adults o joves treballadors, obrers, o bé es relacionarà amb una xarxa de nois més joves, amb pautes de vida alternatives i al marge de l'ordre establert. En els menors immigrats prima la pressió del grup d'iguals (la *pandilla*) per sobre dels lligams familiars, que sovint els adolescents volen trencar. La seva vida, un cop a Espanya,[1] sovint la resolen sols, amb l'ajut de les seves xarxes de suport d'adolescents compatriotes. De la mostra de dinou menors entrevistats només quatre relaten haver viscut temporades de subsistència

1. Caldria situar cronològicament el context d'immigració de menors al qual fa referència Liliana Suárez, ja que evoca més els primers anys del fenomen (1998-2001) en què encara no s'havien creat recursos suficients de protecció i la mobilitat era molt intensa, que no pas el panorama actual, en què el camí cap a la inserció és, per a alguns, més àgil.

entre el grup d'iguals, i són tres els que, ben al contrari, expressen que sempre han evitat trobar-se amb nois de la seva pròpia condició per evitar problemes.

Matisant la descripció de Suárez respecte a uns menors que s'haurien posat en marxa, junt amb els seus companys per un impuls de rebel·lia, els itineraris dels menors que es mostren a continuació[2] encaixen en el primer o el segon perfil, i posen de manifest que en realitat no es tracta de categories excloents sinó que molt sovint apareixen barrejades en un mateix subjecte. Hi ha una categoria, la de compatriota o paisà, algú del mateix barri, del mateix poble, amb el qual existeixen vincles de veïnatge molt estrets i fins i tot de parentiu llunyà, que juga un paper important en tot el viatge.

> *—Luego fui a San Sebastián a ver a mis amigos... y... en un piso. (…) Sí, ellos trabajaban, unos de soldadores y pintor, uno tiene veinticinco y el otro treinta, estudio curso de soldador, no pago nada estoy gratis, son paisanos y mi hermano mandarme cincuenta euros o así cuando trabaja.*
> *(Tafik)*

> *—Fui a ver a unos chicos que conocía: ellos son familia lejana también.*
> *(Abdelaziz)*

> *—Sí, quiero encontrarlo. Pero no lo encuentro. Él me dice, tienes que bajar en Algeciras e ir a una mezquita. Duermes ahí y mandas una carta a Marruecos y esperas para que manden el número de aquí de mi primo.*
> *(Bouker)*

Entre els testimonis entrevistats actualment, apareix un nou model de mobilitat: el d'aquells menors que segueixen pautes migratòries adultes i que vénen amb una clara expectativa laboral. El seu procés migratori ha estat diferent al de la resta, bé perquè marxen clandestinament amagats amb algun familiar o en pastera, bé perquè aquí compten amb xarxes familiars que s'ocupen de la inserció, bé perquè tenen oportunitats de subsistència alternatives i només s'apropen a l'Administració pública per resoldre

2. Recordem que en l'annex 1 s'adjunten els itineraris complerts dels dinou menors entrevistats, amb les dades cronològiques i geogràfiques que permeten acotar els seus moviments.

la documentació. Coincideix que els nois que s'ajusten a aquest segon perfil provenen majoritàriament de zones rurals del sud i que, atès que en les seves trajectòries hi ha molt pocs episodis de desemparament (no han fet vida al carrer a les grans ciutats, amb tots els aspectes de risc que això comporta) normalment encaixen sense problemes en els programes d'inserció que els ofereix l'Administració i assoleixen els objectius proposats molt favorablement. S'assenyala com a tendència, però cal ser curosos a establir una línia divisòria essencialista segons la qual els menors provinents del sud del Marroc serien els més fàcilment integrables, en oposició als menors de les ciutats del nord, que presentarien més reticències.

En la història dels serveis socials ha estat recurrent la creació en l'imaginari professional d'estereotips de comportament que encaixarien amb un suposat patró de bona conducta i permetrien distingir el suposat *bon pobre* del *mal pobre*, que abusa dels serveis i no s'adapta a les normes de funcionament. De la mateixa manera, no és en va que fem esment a una possible divisòria entre *bons menors immigrats* i *mals menors immigrats.* El perill evident d'aquests discursos és que en lloc de basar-se en el dret universal a la prestació d'ajuts, i en el cas concret dels menors al dret a ser protegits, es basen en els mèrits i el bon comportament dels uns per confrontar-los als suposats abusos dels altres usuaris del servei.

Liliana Suárez, com a conclusió del discurs esmentat, concloïa que el menor immigrat no acompanyat constitueix una categoria híbrida entre el migrant i el menor:

> *—Com a migrant hauria construït un projecte migratori a llarg termini i el mouria la recerca de papers i feina.*
> *—Com a menor es mouria empès per un instint de supervivència propi de la infància desprotegida que s'ha hagut de treure les castanyes del foc. Nens sense el coixí familiar, fills de situacions de crisi i de desestructuració, que queden fàcilment atrapats en situacions de carrer i marginalitat. N'hi ha a totes les grans metròpolis del món fruit d'un fenomen de creixent minorització de la pobresa.*[3]

Són menors prematurament adults, més adults que els nacionals.

3. Caldria matisar aquesta categoria ja que de menors immigrats marroquins fills de famílies desestructurades

Rumors i informacions en la xarxa: l'efecte crida

La rapidesa de la circulació d'informació respecte als recursos existents, les lleis, els concordats, etc., situa els menors immigrats per davant de la capacitat adaptativa de l'Administració. Ells naveguen com peixos a l'aigua per les llacunes normatives de les administracions dels respectius països. Per molt que el salt a la Península el facin en solitari, com dèiem més amunt, les migracions no són processos individuals: es tracta d'aprenentatges col·lectius en els quals el mateix grup produeix coneixement (informació i estratègies) sobre quines particularitats té cada un dels nòduls de la xarxa. En aquesta cadena de comunicació boca orella, cal distingir la informació dels rumors. La informació està basada en fets documentats (l'exemple més clar és l'amplitud informativa amb què la televisió Algesira al Marroc ha presentat el tema del concordat Espanya-Marroc pel que fa als retorns dels menors indocumentats) i els rumors no són més que intuïcions o relats no fonamentats que sovint acaben adquirint el pes de la informació certa. En moments d'incertesa jurídica o d'aplicació arbitrària de la normativa, per exemple pel que fa a les expulsions, els rumors prenen una gran força i acaben fonamentant decisions crítiques com escapar-se d'un centre, dirigir-se a una altra comunitat autònoma, etc.

El treball de camp realitzat durant el 2003 confirma que la manca d'informació respecte el marc legal espanyol que patien els menors immigrats a l'inici del fenomen (1998), actualment està superada.[4] La majoria de nois que decideixen marxar ara no només saben amb què es trobaran, sinó que són conscients dels avantatges que suposa haver estat menor tutelat a Espanya de cara a l'obtenció dels permisos de residència i treball i d'una futura nacionalització. Barcelona es confirma fins i tot com a destí preferent per

o que hagin estat desemparats durant la infància n'hi ha molt pocs. Aquests menors separats de les seves famílies que fan vida autònoma pels carrers de les grans ciutats (a Sao Paulo, Casablanca o Nova Delhi) no són necessàriament els mateixos que emprenen un projecte migratori transnacional. De la mostra de dinou casos només un respondria a aquest perfil de manca de referents familiars durant la infància.

4. L'any 1998, els menors arribaven a Catalunya sense conèixer el context: els venia de nou la Llei de Protecció a la Infància i en conseqüència la situació de desemparament i de tutela automàtica, la LOGSE i l'obligatorietat d'escolaritat fins als setze anys i en conseqüència la prohibició de treballar abans d'aquesta edat i per últim les dificultats derivades de la Llei d'Estrangeria.

la qualitat dels seus recursos d'atenció. Quan en les entrevistes es pregunta per què van triar Barcelona com a destí, del ventall de respostes, sobretot per part dels tangerins, la referència a la quantitat d'amics, coneguts o familiars que tenen a Barcelona, és la més freqüent:

—¿Por qué viniste directamente a Barcelona?
—Aquí conozco muchos amigos y mi hermano vive aquí también.
(Adil: Tànger)

—En Barcelona me dijeron que arreglan los papeles, lo pregunté en Ceuta. Fui a la policía directamente y me llevaron a la DGAIA y luego a Vilana; allí robaban, no te dejan en paz.
(Ismael: Larraix)

—Cuando pensaste en venir a Europa, ¿querías venir a España o a otro sitio?
—Barcelona.
—Barcelona, directamente. Tenías solo doce años cuando querías venir. ¡Tan pequeño!
—Siempre estuve viendo las fotos de Barcelona.
—¿Por qué te gustaba tanto?
—Porque me gusta.
(Montosir: Tànger)

—¿Con cuántos años empezaste a pensar en la idea de venirte a Europa?
—Once, cuando estaba trabajando en el taller de carpintero.
—¿Cómo se te ocurrió la idea?
—No sé.
—¿Lo escuchabas de tus amigos, de la tele, de dónde?
—Hay muchos que decían "el centro paga todo".
—Cuando pensaste en venir aquí, ¿pensabas en España u otros países?
—En España.
—¿Y a qué ciudad?
—Barcelona.
(Hamed: Tànger)

—¿Por qué te fuiste al albergue?
—Para arreglar los papeles y encontrar un curso, estudiar...
—¿Pero cómo te enteras de eso?
—Yo sé, porque mis amigos me dicen "puedes quedar en Barcelona, arregla tus papeles, haciendo curso, te dan ropa…"
(Karim: Tànger)

—¿Tú quieres trabajo ya?
—Sí. Yo me voy a Barcelona.
—¿Y por qué Barcelona?
—Yo no sé nada, y pregunto…
—¿Y te dicen que en Barcelona hay trabajo?
—Sí… y en Valencia, pero allí hay muchos problemas con la policía
(Mustafa: Kenifra)

L'interrogant que es deriva d'aquesta situació, i que preocupa l'Administració prestadora dels serveis, és el següent: la major agilitat en la tramitació de la documentació, així com la creació de nous recursos per a la inserció sociolaboral que han encaixat millor amb les expectatives d'aquests menors estrangers i amb les seves potencialitats, ¿pot haver actuat perversament d'efecte crida fent augmentar el nombre de casos?

S'ha plantejat la qüestió d'un possible efecte crida en els diversos fòrums mantinguts amb professionals, tant catalans com marroquins, al llarg de la recerca, i s'ha arribat a la conclusió que els menors seguiran venint mentre es mantinguin les poques expectatives de futur al seu país, tant si a Catalunya el sistema de protecció és de qualitat com si no ho és. De fet, si no hi ha recursos de qualitat, més que produir-se un efecte dissuasiu es genera un agreujament de la marginalitat i l'exclusió social de nefastes conseqüències a mitjà i llarg termini. Cal celebrar les millores en el circuit per la reducció del temps de desemparament real i de risc que això suposa i comprendre que no es poden contemplar com a causants d'un possible creixement del flux.

Al Marroc, tal com s'ha descrit a bastament en el capítol 4, crisi socioeconòmica, i en el capítol 5, arguments per prendre la decisió d'emigrar, és difícil delimitar un factor

únic que actuï d'efecte crida: tots els joves del país viuen en estat d'alerta esperant la seva oportunitat per emigrar, tots ells, i actualment també elles, són potencialment pre-emigrants. Als nens de l'escola quan els preguntes què volen ser de grans ja parlen d'Europa com a somni. Els joves diuen que si tinguessin una bona feina i ben pagada no marxarien. I el que els enganxa de veritat és la possibilitat d'anar i venir, de percebre sous europeus però no sentir-se allunyats del seu país.

En les jornades sobre infància convocades per la UNICEF a Tànger l'abril del 2004, s'ha posat de manifest l'enorme feblesa del sistema educatiu públic i la responsabilitat estatal a l'hora d'oferir una escola de qualitat capaç d'il·lusionar els alumnes també a partir de la secundària. Les taxes d'abandó a aquestes edats són massives i estan directament relacionades amb la voluntat de marxar del país.

És evident que l'anomenat efecte crida té més a veure amb la situació social i econòmica al Marroc que amb una millora de les polítiques d'atenció a la infància a Catalunya. En els capítols inicials s'ha descrit amb escreix un context on els models d'industrialització propis del capitalisme avançat i la globalització aprofundeixen encara més en les desigualtats existents, tant internes al país, com a nivell internacional. S'ha destacat l'entrada massiva de les dones al mercat laboral (sobretot en la zona nord on hi ha moltes indústries desplaçades d'Espanya) i l'atur que afecta els pares, suposadament caps de família, i s'han esmentat els efectes en l'estructura familiar tradicional que això ha comportat. El desconcert i la impotència davant la marxa dels fills adolescents sovint respon a una pèrdua d'autoritat i de tracte quotidià de les mares amb uns nois que dominen uns codis i tenen unes il·lusions que els són difícils de comprendre.

Pel que fa a la millora de la protecció no se'ns pot escapar que si no s'adopten mesures de forma homogènia a totes les comunitats autònomes Espanyoles la distribució d'aquests menors que arriben sí que pot ser desigual, i pot sobrecarregar algun territori més que els altres. En aquest cas els rumors que circulen per les xarxes dels menors immigrats corren a gran velocitat i es materialitzen com a causants de canvis de rumb sobtats, aparició de nous destins, estigmatització d'altres, etc. Recordem com en els anys 1999 fins al 2001 el rumor que a Bilbao es resolia la documentació sense proble-

mes va produir una circulació important de menors cap al País Basc. I que el mateix va passar a Còrdova al voltant de l'any 1999 en què la Junta d'Andalusia va seguir una política efectiva de tutela automàtica. Alguns dels testimonis d'aquella època ho expliquen així:

—¿Por qué Bilbao?
—Hay algo especial, si quiero puedo arreglar papeles y todo.
(Brahim)

—Fui a Bilbao y ahí mis amigos llevar yo hasta ahí.
—¿Por qué a Bilbao?
—Puedes arreglar papeles fácilmente y dan curso…
(Karim)

Un dels rumors que genera més incertesa i sensació d'inseguretat i ha produït major mobilitat entre el col·lectiu ha estat el de les expulsions o repatriacions no anunciades. Cal destacar com en aquests casos la informació, certa o no, la proporcionen els companys i els menors la perceben com a verídica, sovint perquè no tenen confiança suficient amb les persones adultes que els haurien de confirmar o desmentir el rumor:

—Sí, había un tutor ahí, pero no pasé con él mucho tiempo, por lo que me contaron los chicos, si te quedabas con ellos ahí o esto, tarde o temprano te mandaban a tu país porque más que nada, eras menor o no tenías nadie aquí, pero yo tenía mi padre, a mí no me hacía falta ir a... ¿sabes?
(Hasan)

—Pero en el centro te daban la comida... ¿por qué te escapas del centro?
—Porqué me quieren mandar a Marruecos.
—¿Te quieren repatriar? Y entonces te escapas... ¿A todos tus compañeros también los querían hacer volver?
—Sí, escapan todos.
(Brahim)

Solidaritat espontània

Més enllà de les xarxes d'ajuda, que tenen uns vincles més o menys durables, coneguts i previsibles, els itineraris d'aquests nois apareixen plens de situacions en què l'ajuda desinteressada de persones ben diverses i que han conegut esporàdicament és el que els permet tirar endavant.

Els protagonistes d'aquestes històries de solidaritat són totalment variats i els motius pels quals en algun moment decideixen donar un cop de mà a un menor immigrat no acompanyat també són molt dispars. En alguns casos hi ha algun intercanvi, i en d'altres l'ajuda és totalment desinteressada. Ressenyem a continuació el testimoni d'en Brahim, que és el més significatiu:

—¿Y dónde llegas?
—A Algeciras.
—¿Y en Algeciras qué pasa?
—Bajo del camión como si fuera un turista.
—¿Estabas solo o con tu amigo?
—Solo. Luego al pasar por un pueblo me ha llamado una mujer.
—¿Pero eso en Algeciras?
—Sí. Y he estado viviendo con ella.
—¿Cuánto tiempo?
—Seis meses estoy viviendo con ella.
—¿Qué era una señora marroquí o una señora de aquí?
—Española. Esa señora tiene así.... treinta años...
—¿Y sus hijos cuántos años tenían?
—Son muy pequeños. (...) Estos seis meses me sacan a pasear, y... (...) Como si fuera su hijo. Voy a casa de su madre cuando quiero, salgo cuando quiero. (...) Intenta ayudarme. Intenta ayudarme con los papeles y apuntándome al colegio con sus hijos. Me ha cuidado bien, y ahora tengo que volver con ella. (...) Allí estoy durmiendo... y enseña el castellano.
(Brahim)

Aquest cas podria ser paradigmàtic d'aquelles situacions en què famílies espanyoles estarien disposades a dur a terme un procés d'acollida transitòria, però, com s'ha esmentat més amunt en el cas dels familiars, caldria establir sistemes de suport que ho fessin possible, sobretot pel que fa a la documentació dels menors, element clau per a la seva inserció.[5] El cas d'en Bilal és similar, i respon a la necessitat de comptar amb una persona adulta de referència, en aquest cas un senyor argentí de cinquanta anys, que li doni suport:

> *—¿Y qué haces en tus días de fiesta? ¿Cómo son tus juergas?*
> *—El día de fiesta… ahora no hago nada, si tengo clases lo hago, si tengo una visita con Marta vengo a hablar con ella, el día que no tengo nada, me voy a Selva de Mar, a mi primera casa de Barcelona, con Rodolfo, es de Argentina, vive muchos años aquí, es mi amigo y tiene cincuenta años, también ayudarme mucho, es muy buena persona, es un diamante. Nunca me olvido de él porque me ayuda mucho como piensa y muchas cosas. La única persona que sabes cosas de trabajo, porque he vivido con él, hacemos comida con él, limpiamos la casa juntos y no le gustaría que yo trabaje bastante, me dice: "Bilal, tienes que cuidarte porque así no vas bien". (Bilal)*

Molt sovint (sis dels nois entrevistats en parlen) l'ajuda casual prové de joves marroquins, alguns dels quals també han passat per l'emigració clandestina en edats molt prematures, que donen un cop de mà als menors que es troben perduts. Els han proporcionat allotjament, o bé feina o només els han aconsellat. En aquest cas, el veïnatge també estableix un lligam important, i una mena de deure a l'ajuda mútua:

> *—Pero antes yo no lo sé esto, estábamos allá y le pregunté de qué ciudad era. Me dijo de Kenifra. Yo también, le dije…*
> *—¿Cuántos años tenía este chico?*

5. S'hauria d'avançar en l'estudi de l'assumpció de la *kafala*: fórmula d'acollida familiar entre parents vigent a Marroc per part de l'Administració. El programa que des de fa uns mesos duu a terme el Casal dels Infants del Raval per propiciar acolliments de joves immigrats entre persones de l'entorn de l'associació proporcionant l'ajuda necessària perquè el procés tingui garanties d'èxit, és un bon exemple d'aquest tipus de via d'integració.

—veintiocho o así.
—¿Dónde vivía?
—A las Poble de Claramunt.
—¿Y qué hacía en la estación de Sants?
—Venía con otro, para acompañarle.
—¿Y estás con este chico un mes?
—Sí, un mes.
(Mustafa)

Idees clau:

- Al costat de les xarxes d'iguals que tradicionalment s'havien descrit com a úniques cadenes migratòries per al col·lectiu de menors no acompanyats, apareixen xarxes de compatriotes adults i de familiars que també proporcionen ajuda.

- Segons prima un tipus de xarxa o un altre ens trobem amb un model de mobilitat adolescent o bé un model de mobilitat adult-treballador. Es tractaria de models ideals que en la realitat sovint apareixen combinats.

- Les xarxes familiars juguen un paper important també entre aquest col·lectiu, malgrat les dificultats de convivència real.

- Actualment els menors, abans de marxar del Marroc, compten amb informació sobre la situació econòmica i legal a Espanya; això els permet escollir el destí, preferiblement Barcelona, i adequar les seves expectatives a la situació que realment es trobaran.

- L'efecte crida no es produeix tant per la millora dels serveis sinó per la persistència d'unes condicions de vida desfavorables al país d'origen.

- Caldria evolucionar de manera homogènia l'atenció en totes les comunitats autònomes per tal d'evitar desequilibris territorials en els fluxos d'arribada.

- La solidaritat espontània tant de persones autòctones com de compatriotes marroquins, joves o adults, que viuen des de fa temps a Espanya, és una peça clau en l'itinerari dels menors per la Península.

- Els rumors d'expulsió circulen ràpidament per la xarxa produint fugides dels centres o mobilitat no desitjada.

13 La inserció i claus de l'èxit

Una de les hipòtesis principals de la recerca ha estat la idea que les claus de l'èxit es troben no només en els recursos personals del menor sinó també en les oportunitats que la societat catalana li ha proporcionat.

D'aquest enunciat se'n desprèn un primer interrogant: ¿de quin èxit parlem, com el mesurem, des de quina perspectiva? El terme èxit pot ser molt controvertit, ja que és relatiu a la magnitud de les fites proposades; si consideréssim que concloure, o encaminar, amb èxit el procés d'inserció social i laboral a Catalunya passa per obtenir una titulació superior en els estudis, una feina estable i un habitatge, de lloguer o de compra, en condicions, estaríem posant el llistó de l'èxit a uns nivells que ni els joves autòctons quan inicien la seva vida autònoma assoleixen fàcilment. En endavant ens referirem a l'èxit del procés d'inserció a partir del moment en què el menor immigrat no acompanyat inicia la seva vida autònoma (normalment amb la majoria d'edat, moment en què finalitza la protecció institucional). En referència a aquest col·lectiu concret, l'èxit es mesurarà en funció de dos paràmetres:

- els objectius que els mateixos menors es proposen en emprendre l'emigració, i
- els ítems que la societat catalana contempla per situar els seus membres dins dels marges de la integració.

Tenint en compte aquests dos àmbits d'expectatives, els elements que ens permeten parlar d'èxit en la inserció d'un menor immigrat són:

- L'obtenció de la documentació reglamentària per viure legalment al país.
- L'obtenció d'una feina remunerada estable i que concordi mínimament amb els propis interessos.
- L'assoliment de les competències formatives bàsiques per desenvolupar-se socialment i en el mercat de treball. En el nostre cas el domini del castellà com a llengua vehicular, i del català com a llengua que proporciona un ventall més elevat d'oportunitats, són els requisits imprescindibles.
- Tenir resolt el tema de l'habitatge, sigui en pis compartit, pis assistit o pensió, de manera que es compti amb una quotidianitat mínimament estable pel que fa al descans, l'alimentació i la higiene.
- Comptar amb una xarxa relacional que permeti tenir el suport necessari i l'estabilitat emocional que les relacions socials o de parella poden proporcionar.
- Per últim, el fet de tenir la capacitat econòmica per poder enviar diners a la família resident al Marroc és un objectiu que mencionen la majoria de nois en el moment de marxar, i recuperen al cap dels anys en el moment de fer balanç del seu itinerari. L'expressió "m'agradaria visitar la família durant les vacances d'estiu" recull aquesta expectativa.

Les expectatives dels menors, en les seves pròpies paraules, són clares:

> *—Mi bolsillo, mis padres y mi salud. El bolsillo es como la salud, para llevar tu bolsillo necesitas tu salud.*
> *(Ismael)*

> *—Yo vengo aquí a España para trabajar, para ayudar a mi familia...*
> *(Hamed)*

> *—Sí, lo que pensaba cuando estaba en Marruecos es lo que hay. Pensaba que estaré mejor que allá y es así gracias a Alá. Aquí como mínimo mientras hago el curso me pagan algo de dinero y así puedo comprar cosas que necesito; no como en Marruecos*

que a veces no tienes ni para comer. (…) Yo creo que tengo mucha suerte. Hay gente que no la ha tenido; pero ya saben con quién andan por allí.
Aquí en España cada uno hace lo que le da la gana. Tú mismo. La gente no mira mucho.
(Abdelaziz)

L'expectativa de llibertat, tant pel que fa a escapar d'un control social encara molt present al Marroc, sobretot a les àrees rurals més tradicionals, com en referència més velada a la manca de drets i llibertats polítiques, és un argument freqüent en les expectatives dels menors que emigren. En canvi, curiosament, ni les institucions protectores ni els mateixos menors mencionen el punt referit a la xarxa social i a les amistats. L'estabilitat emocional és una peça fonamental en el procés d'inserció d'aquests nois, la característica dels quals és que han vingut prematurament a Catalunya sense comptar amb uns vincles familiars o d'amistat prou ferms per sentir-se acollits. D'aquí se n'ha derivat una situació d'inseguretat i un sentiment de solitud acompanyat sovint d'una baixa autoestima, que si no es remunta en el moment d'encarar la vida autònoma, pot esdevenir una barrera insalvable per a la inserció. L'observació dels diversos casos evidencia com el fet de comptar amb una xarxa de relacions estables que proporcionen orientació i ajuda en un moment necessari, o el fet de comptar amb una parella, permeten assentar-se en el present i fer projectes de futur. Si no és així la desorientació i el desconcert en la presa de decisions que suporta el menor tot sol poden arribar a aclaparar-lo.

S'ha insistit en la recomanació de figures d'acompanyament socioeducatiu, no només mentre els nois estan sota la tutela de l'Administració sinó també, i sobretot, quan emprenen la seva vida autònoma. L'existència de figures adultes de referència ha estat clau en els itineraris de molts dels nois.

—¿Y qué pasó luego cuando tuviste que irte de SAAEMI?
—Educadores de SAAEMI me ayudan, fue un piso a vivir cuatro chicos juntos, pagamos unos 20.000 o 25.000 cada mes de piso, trabajamos, y cada uno paga lo suyo. Es un piso grande, tiene ducha, tiene todo… y cuando estuve con esos chicos bien, pero me encantaría vivir solo; solo, solo. De centro me dice voy a mandar a una pensión

para vivir con otros chicos y he dicho no, siempre me encanta estar solo, nunca tener problemas con la gente y cada uno no sé cómo piensa y... cuando estuve ahí casi un año en este piso, cuatro o seis meses, es que no me acuerdo, he venido a Marta que tenía referente mío, que es que mi madrina que me ha ayudado mucho.
—¿Madrina de qué?
—Yo digo mi madrina, es que me ha ayudado mucho. Es catalana, pero un cariño, es que tengo muchas cosas y ella sabía mis secretos y todo, porque es como mi madre, cualquier problemas que me pasa le pregunto, hasta de todo, cualquier cosa. Y me ha ayudado mucho y mandarme con una familia aquí en el Arco de Triunfo, a vivir con ellos, son abogados y tienen un despacho ahí y tiene una casa y ellos dejarme en esta casa, es despacho y casa, y ellos viven en Vilanova. He tenido una familia, como pienso en tener una familia, he tenido una familia catalana y he vivido con ellos, el día de fiesta me cojo el autobús hasta Vilanova a dormir con ellos en casa. El día de fiesta fui a la playa con mi madrina, con Ana María y Xavier ahí en la playa y paso muy bien, me olvido de problemas.
(Bilal)

Una segona apreciació entorn a la idea d'èxit és que es tracta d'una situació precària i plena d'oscil·lacions en la qual un pot haver assolit els objectius formatius que esmentàvem i en canvi trobar-se conjunturalment sense feina o en precari pel que fa a la vivenda. El que es valora a continuació, per avaluar els índexs d'èxit en la inserció, són les potencialitats que cada un dels menors té en el moment de les entrevistes: no es tractaria tant de si ha obtingut ja el permís de residència o treball o no, com de si els tràmits que té iniciats són favorables; el mateix diríem en la resta d'àmbits.

L'estrangeria és el que marca més contundentment els itineraris dels majors d'edat: nois que deixen el centre educatiu amb un permís de treball poden perdre'l al cap d'un any si es queden sense feina, sense una nova oferta i amb la impossibilitat de renovar-lo. En conseqüència, el jove pot perdre la residència que ocupa, pot veure's abocat a cometre actes il·lícits per subsistir entrant en l'espiral de l'exclusió social.

En el moment de realitzar les entrevistes (juliol-novembre 2003), la situació dels menors entrevistats era majoritàriament favorable: set dels nois tenien feina o s'es-

taven formant professionalment, quatre d'ells estaven en centres educatius però no treballaven, dos majors d'edat tenien feina estable, un menor estava acollit a casa d'un familiar, i finalment tres es trobaven immersos de ple en el circuit delictiu. Pel que fa als tretze nois entrevistats a Andalusia la tònica és similar, predominant els nois que s'estan formant professionalment (quatre) o que treballen (cinc) per sobre dels que no troben feina (tres) o dels que estan delinquint (un).

Com dèiem a l'inici, són dues les variables que marquen un itinerari favorable a la inserció: els recursos personals i les oportunitats del context. Els recursos personals fan referència a les capacitats de cada noi per adquirir responsabilitats, per formar-se, per comprendre la situació que viu en cada moment i les opcions que li correspon prendre. La socialització en la infància, el tipus de nucli familiar i la comunitat on viu, la formació rebuda i l'edat en la qual va emigrar condicionaran aquestes capacitats i el nivell de resiliència de cada subjecte. Però aquest bagatge, més o menys nodrit, amb què arriba el menor al nostre país, de poc li servirà si no troba les oportunitats per arrelar i integrar-se.

Valoració subjectiva del procés migratori

És interessant conèixer quin balanç fa cada un del propi procés migratori, fins a quin punt són vigents els objectiu inicials o fins on s'han modificat aquelles expectatives. El punt d'inflexió que expressa si un se sent satisfet de com li han anat les coses fa referència a la idea del retorn. En tots els processos migratoris l'anomenat mite del retorn marca la gradació respecte als dos mons en què el subjecte està immers. De com s'imagina el retorn a la terra dels pares se'n pot deduir com es planifica el futur al nou destí.

> *—Mi residencia será aquí, aunque iré a visitar a mis tíos.*
> *(Ismael)*

> *—Me veo muy bien; habré ido a Marruecos; estaré trabajando; haré mi casa; enviaré dinero a mi familia… el horizonte es abierto.*
> *(Abdelaziz)*

En la mesura que la ruptura amb l'origen és més dràstica i l'adopció de les formes culturals de destí més intencionada, el retorn és quelcom molt allunyat o esporàdic: no es tractaria d'algú que ha vingut a Espanya amb la intenció de fer diners per després tornar al Marroc i invertir-los en un projecte de progrés allà sinó d'un viatge sense retorn, marcat pel rebuig al país d'origen i el desig d'arrelar a Catalunya. Només cal llegir les respostes a la pregunta "voldries tornar al Marroc?". Quasi sempre són negatives:

—¿Has pensado en volver a Marruecos a vivir?
—No.
—¿Quieres vivir aquí?
—Cuando trabajo, sí.
—¿Se vive mejor aquí que en Marruecos?
—Sí, bastante mejor.
(Omar)

—¿Estás mejor aquí que en Marruecos?
—Sí, mejor.
—¿Tu futuro será mejor aquí, que en Marruecos?
—Sí, seguro, mejor.
—¿No crees que es difícil estar en España, solo sin familia?
—No. Quiero esta… esta es mi vida. En Marruecos para ayudar a mi familia.
(Ibrahim)

Fins i tot aquells nois que reconeixen no estar plenament integrats, rebutgen la idea de tornar. Recordem que la tendència general en tots els processos migratoris és visualitzar la tornada quan les coses no van bé com a fracàs, i això seria intolerable per a algú que ha dedicat personalment moltes energies i recursos a un projecte, però sobretot per a la família o col·lectiu que ha posat les seves expectatives de millora en l'èxit de l'aventura migratòria d'aquell que ha marxat. Justament l'objectiu de moltes intervencions socioeducatives amb nois que no aconsegueixen adaptar-se a la vida barcelonina ha estat fer-los entendre que amb el viatge realitzat sempre hi guanyen. Que malgrat que no tornin amb els diners, regals i l'estatus que havien anhelat, tornaran amb una formació i amb una amplitud de mires i d'horitzons que no tindrien si s'haguessin quedat a casa.

—¿Hay algún día que te sientes agobiado o...?
—Siempre, nunca te sientes bien, estás nostálgico fuera de tu país y no tienes nada. Pero a mí me gusta España, Marruecos "que le den por culo". Yo me quiero quedar aquí.
(...)
—Lo que pensaba todavía no lo encontré. Aquello que soñaba todavía no lo he conseguido.
(Ismael)

Hi ha alguna excepció, algun cas que pensa tornar en un futur llunyà al seu país, atès que aquí se sent com un estrany i la seva vinculació amb la família és molt estreta; seria el cas d'en Hasan o de l'Adil:

—Mi futuro… yo quiero ver mi futuro muy bien, con un trabajo fijo, con una familia estable, bien con mi hermana trabajando bien, con la otra bien, con mi hermano estudiando y haciendo otras cosas que les gusta. Yo, más que nada, quiero mi futuro para mi familia. Yo quiero que mi familia esté más contenta que yo.
(…)
—¿Te gustaría quedarte en España?
—Sí, me gustaría quedarme y no me gustaría quedarme. Me gustaría quedarme porque tengo que trabajar y tengo que sudar y esto, pero no me gustaría quedarme porque no es mi país. Yo tengo que estar en mi país, pero si estoy bien, y como dicen, si tengo un dinerillo para hacerte algo en Marruecos, pues yo, estaré en Marruecos mejor que aquí. Porque es mi país, cada uno en su país, es su país.
(Hasan)

—El futuro lo veo bien, con mi piso, con mi trabajo y el centro lo voy a olvidar. Yo quiero volver a Marruecos con dinero y volver de vez en cuando a España.
(Adil)

Un cop revisades la situació objectiva respecte a papers, feina i habitatge, tots els menors fan una aturada en el que són els vincles afectius que l'emigració ha estroncat. La referència a l'enyorament de la família és una constant, sobretot en aquells que no acaben de resoldre els aspectes materials.

—¿En tu casa hay electricidad?
—También.
—¿Nevera?
—Sí.
—¿Televisión?
—Hay todo; sólo les falta ver mi cara de una vez. Ya son muchos años. Cuando llegué aquí tenía no sé cuantos años. Era muy joven. Ya ves después de todos estos años nada todavía. Estuve unos siete meses en el centro de Bilbao y cuando me salió el Resguardo para obtener la documentación les dije que me iba a Barcelona.
—¿Y por qué?
—No podía aguantar más allí, un día como el otro siete meses ¿no crees que es demasiado tiempo? Me dijeron de aquí tres meses te llamaremos para que vengas a recoger tu documentación y al final son tres años más no tres meses. Siempre les llamo y me dicen espera todavía, espera todavía hasta ahora.
(Rachid)

—Quiero hacerlo bien. Quiero papeles, quiero bajar a Marruecos, ya está, no puedo más. Quiero papeles, quiero ver a mi familia. ¿Y cómo voy a esperar más tiempo ahora? ¿Cuánto voy a estar, cinco años? Si ahora robo más, a la cárcel directamente, ya lo sé. Una búsqueda y captura...
(Bouker)

—¿A quién crees que añoras más?
—A toda la familia. A veces sueño como si estoy en casa. Mi vida aquí no me gusta y me digo a ver cuándo puedo trabajar y poder ir a verlos de verdad. Cuando sueñas con una cosa dices a ver cuando la puedo hacer… ver a mi familia.
(Abdelaziz)

La majoria d'ells declara sentir-se orgullós d'haver arribat fins on és ara (dada que coincideix plenament amb els resultats obtinguts en l'enquesta de la UNICEF-Marroc i la Junta d'Andalusia) malgrat que afirma haver hagut de superar molts obstacles. Entre les dificultats que es mencionen destaca la por de perdre la feina i en conseqüència quedar-se sense permís de treball, la por a ser expulsat, la incertesa pel que passarà

als divuit anys i l'enyorament de la família. L'èxit complert, en paraules dels mateixos menors, es troba quan s'ha resolt la situació material, s'ha tingut l'oportunitat de retrobar-se amb els pares, i les amistats o la parella li permeten pensar a construir el futur perfectament integrat a Catalunya. En definitiva es tracta d'un projecte migratori que, malgrat haver-se iniciat prematurament i amb components de risc, imprevisió i gallardia adolescent, acaba assemblant-se plenament a la formulació d'un projecte migratori típic dels adults treballadors, homes, que emigren del Marroc a Espanya des de fa més de tres dècades:

—¿Qué esperas para el futuro?
—Buen trabajo.
—¿No quieres conseguir papeles?
—Sí, papeles también. Y trabajo fijo para trabajar siempre.
—¿Cuando lo tengas, qué vas a hacer?
—Mi familia primero.
—¿Después?
—Mi familia primero, a todo el pueblo después, una casa muy alta...
—¿Te gustaría volver a Marruecos?
—Sí. A visitarlos y volver a vivir aquí.
(Ibrahim)

—¿Qué vas a hacer cuanto tengas dieciocho años, de aquí a tres meses?
—A currar y a mandar.
(Brahim)

—¿Qué cantidad enviabas a tu familia?
—Todo, yo solamente me quedaba cuatrocientos euros.
—¿Y cómo te sientes ahora, después de todo?
—Estoy bien, orgulloso.
(Moad)

El que està clar és que un cop presa la determinació de viure a Espanya és ferma, ni la mesura legal d'expulsió del país acaba amb el projecte migratori:

—Sí, sí... hay que currar y hay que trabajar... y cuidar los papeles para que no te manden a tu tierra [riure].
—¿Pero lo tienes claro? ¿O no?
—Si te mandan a tu tierra, hay que volver.
(Brahim)

El balanç mai serà ni blanc ni negre, sinó que compartirà la naturalesa mateixa dels processos migratoris, les mateixes anades i vingudes, la certesa que un cop fet el pas de marxar l'experiència et canvia i que si tornes no seràs mai el mateix i l'encaix serà igualment difícil. Sentir-se estrany a la teva terra és un sentiment comú a molts emigrats. Encara més entre els que van marxar essent uns nens:

—Y ahora, cuando vuelves a Marruecos, la relación con tu familia, ¿cómo es?
—Mi relación... he vuelto tres veces.
—¿De vacaciones?
—Sí, de vacaciones.
—¿Y qué tal?
—Cada año cuando bajo, bajo contento y vuelvo triste, cada año.
—¿Por qué?
—Porque el país no quiere cambiar, las personas también, me gusta cambiar un poquito, no quedar la misma idea de siempre.
(Bilal)

Amb aquesta referència a la necessitat de canvi, motor de tota migració i alhora únic escenari possible perquè el país tingui un futur propi i no hipotecat a l'altre cantó de l'Estret, es conclou l'etnografia que ha pretès mostrar les arrels, l'evolució i les perspectives de les migracions de menors marroquins cap a Catalunya. A les conclusions i orientacions s'aporten les recomanacions encarades a prevenir aquesta emigració prematura i a millorar els nivells de l'èxit en la inserció i sobretot la qualitat de vida en els itineraris dels nois que, malgrat tot, insisteixen a construir el seu futur, i el nostre, a Catalunya.

Idees clau:

- Les claus de l'èxit es troben no només en els recursos personals del menor sinó també en les oportunitats que la societat catalana li ha proporcionat.

- Els elements que ens permeten parlar d'èxit en la inserció d'un menor immigrat són: l'obtenció de la documentació reglamentària per viure legalment al país; tenir feina o tenir les competències bàsiques per trobar-ne (feina, capacitats formatives); disposar d'un habitatge digne; comptar amb una xarxa relacional que li doni suport i tenir la capacitat econòmica per poder enviar diners a la família al Marroc.

- L'existència de figures adultes de referència ha estat clau en els itineraris de molts dels nois, ja que és el que els ha permès connectar amb xarxes socials normalitzades.

- L'estrangeria és el que marca més contundentment els itineraris dels majors d'edat: nois que deixen el centre educatiu amb un permís de treball poden perdre'l al cap d'un any si es queden sense feina, sense una nova oferta i amb la impossibilitat de renovar-lo.

- Quan fan balanç del procés migratori, fins i tot aquells nois que reconeixen no estar plenament integrats rebutgen la idea de tornar al Marroc.

- La majoria d'ells declara sentir-se orgullós d'haver arribat fins on és ara malgrat que afirma haver hagut de superar molts obstacles. Entre les dificultats que es mencionen destaca la por de perdre la feina i en conseqüència quedar-se sense permís de treball, la por a ser expulsat, la incertesa pel que passarà als divuit anys i l'enyorament de la família.

14 Conclusions i propostes d'actuació

D'acord amb l'enquadrament aplicat de la recerca, les conclusions que es presenten a continuació pretenen facilitar orientacions per a la intervenció, més que deturar-se en debats acadèmics o en altres aspectes de coneixement. Cal fer una prèvia per recordar que les afirmacions que s'hi fan no se sostenen només en els relats autobiogràfics d'una vintena de menors sinó també, i en gran mesura, en el seguit d'informacions que ens aporten les converses amb persones expertes, la documentació consultada, la participació en jornades i sessions de debat de manera sovintejada durant el 2003 i el 2004, mentre ha durat la recerca, i les dades d'un treball de camp exhaustiu realitzat per la UNICEF-Marroc, que estan també en la base del nostre informe. En l'apartat de la presentació on es descriu el treball de camp s'expliquen a bastament aquestes fonts que avalen les conclusions finals.

El perfil dels menors

Pel que fa als subjectes, els menors immigrats no acompanyats, s'observen certes modificacions en les tipologies que recerques anteriors havien descrit. Quiroga, Azibou, Capdevila i Jiménez distingien, en documents presentats abans del 2003, quatre grups de menors immigrats del Marroc a Catalunya:

a) els nois que allà són de carrer (aquí n'arriben accidentalment molt pocs);

b) els nois que, tot i viure en família, passen moltes hores al carrer i han abandonat els estudis prematurament (són el grup més nombrós dels que arriben);
c) els nois amb estudis i família estable que malgrat tot decideixen arriscar-ho tot i emigrar (grup més minoritari);

Amb la investigació actual, basant-nos en les entrevistes i enquestes realitzades tant al Marroc com a Andalusia i Catalunya, veiem com les tipologies anteriors pràcticament es mantenen i s'amplien amb un nou grup:

a) De nois de carrer que visquin en situació de desemparament al Marroc, definitivament no n'arriben i, en tot cas, alguns fan una migració transfronterera a les comunitats de Ceuta i Melilla, però normalment com a forma transitòria de buscar-se la vida; correspon pràcticament al grup *a*) de l'anterior classificació.
b) La majoria de nois segueixen provenint de famílies estables[1] i han estat escolaritzats fins als últims cursos de la primària. L'abandó escolar es dóna majoritàriament en l'últim curs de la primària o bé durant els primers cursos de la secundària per la manca d'expectatives combinada amb el fracàs acadèmic, resultat d'una inserció precoç en el món del treball, d'haver patit violència a l'escola, d'una manca d'infraestructures i, en general, de la mala qualitat del sistema educatiu. L'estabilitat familiar no va associada a una estabilitat econòmica: molts dels nois provenen de famílies que, malgrat que fa uns anys van poder construir-se una casa i mantenir un cert nivell adquisitiu, actualment, o bé es troben sense feina o bé tenen feines amb remuneracions molt baixes.
c) Hi segueix havent un grup de nois de famílies de classe mitjana que ha mantingut el fill escolaritzat fins a la secundària, però no l'ha pogut retenir davant la pressió ambiental cap al somni europeu.
d) Apareix un nou grup de nois de zones rurals del sud, que emprèn el projecte migratori amb el consentiment, i fins i tot de vegades amb el suport, de la família i que segueix itineraris molt similars als dels immigrats adults.

1. Entenent per família estable aquella en la qual conviu el pare i la mare, i on no es viuen dificultats de relació extremes com abusos, marginalitat, monoparentalitat, abandó, maltractaments o similars.

Pel que fa al perfil d'edat i de sexe, les dades estadístiques, en aquest cas aportades per la DGAIA, confirmen que seguim parlant quasi exclusivament de nois d'edats compreses entre els catorze i els disset anys.

La presència de menors del sud accentua la tendència a l'assentament que ja s'anava observant en els nois provinents del nord els últims anys. D'aquesta manera, el model de mobilitat passa de ser preeminentment adolescent (nois a l'aventura, movent-se amb el grup d'iguals i itinerant d'una ciutat a una altra) per apropar-se cada cop més a un model de mobilitat adult, més encarat al treball i a l'arrelament al destí.

En el darrer capítol, s'esmentava la relació estreta entre els recursos personals, és a dir, el bagatge psicològic, emocional i cognitiu de cadascú, modelat per l'entorn familiar en el qual li ha tocat créixer, i el grau d'encert o de fracàs en els itineraris vitals que hagi emprès. En aquest sentit, podem concloure que, si bé és veritat que allò que un és en la infància funciona com a actiu per a tota la vida, els factors externs i d'atzar en els itineraris dels menors són tan potents, que partint de biografies similars podem trobar resolucions de la història migratòria ben diverses i, fins i tot, oposades.

Per tant, la primera conclusió en aquest aspecte és que pesaran, en la majoria del menors, molt més els *inputs* externs (des del marc legal marcat per la Llei d'Estrangeria i les corresponents ordres d'expulsió, retorns en frontera, o dificultats per treballar legalment a Espanya) que els recursos personals de cada noi. Malgrat tot, trobem que entre els menors hi ha mostres evidents de resiliència que els permeten afrontar amb valentia aquesta carrera d'obstacles que és viure de forma autònoma i normalitzada a Espanya.

Sens dubte hi ha algunes tendències que ens permeten relacionar perfils de nois i itineraris posteriors. Serien les següents:

a) Els casos d'èxit[2] en general provenen de famílies estables en les quals conviuen pare, mare i fills, i no es descriuen episodis d'excessiva dificultat (maltractes o similars).

2. En el capítol 13 ja s'ha especificat què s'entenia per èxit, centrant-nos bàsicament en el fet de tenir feina (és a dir, comptar amb els permisos legals per treballar) o bé estar-se formant professionalment per obtenir-la, i el fet de tenir resolt el tema de l'habitatge i manutenció.

Una estabilitat familiar que no es correspon necessàriament a l'estabilitat econòmica, ja que la majoria d'ells relata situacions de pobresa.

b) Proporcionalment els nois del sud viuen una situació de major pobresa que els del nord, i també descriuen que han assolit en edats més joves responsabilitats familiars. Molts d'ells han treballat essent infants, o han viscut lluny de la família per poder anar a l'escola. Malgrat aquesta major autonomia expressen uns vincles molt forts amb la família i una gran lleialtat als seus pares. Deduïm, veient el grau d'itineraris d'èxit entre els nois provinents del sud, que aquesta major capacitat per a la vida autònoma, reforçada per un vincle consistent amb la família, és un actiu a l'hora d'afrontar les dificultats de l'emigració.

c) El nivell d'estudis assolit també es manifesta com a factor que pesa en la inserció posterior, sobretot pel grau de maduresa i de capacitació superior que mostren aquells nois que han acabat, o pràcticament acabat, la secundària. D'entre els nois del sud entrevistats destacàvem que la majoria[3] d'ells compta amb un nivell d'estudis secundaris satisfactori, fet que es correspon, en la quasi totalitat del grup, amb uns itineraris molt favorables.

Pel que fa a les seves expectatives i les motivacions de l'emigració, no observem gaires canvis respecte als anys anteriors: es barregen els objectius més racionals i propers a un projecte migratori adult, com són la recerca de feina i d'un futur millor que permeti enviar diners i ajudar la família, amb ideals més pròpiament adolescents, com són el desig de consumir certs productes de moda, el desig d'aventura o el desig de llibertat.

En els menors del nord del Marroc s'evidencia que el pes de la xarxa d'iguals en el moment de prendre la decisió de marxar és més potent que el de la xarxa familiar. La referència al fet que tots els nois de la mateixa quinta han emigrat i han enviat informació detallada sobre la vida a l'Estat espanyol, és unànime en totes les entrevistes de la zona de Tànger. En canvi, la referència a un oncle, un cosí o un parent que viu a Espanya sempre és quelcom més difús: encara que després en els relats de vida apareguin

3. Cal insistir que es tracta d'una mostra reduïda i no extrapolable i que per generalitzar aquesta afirmació caldrien estudis més exhaustius.

aquestes xarxes familiars com a imaginari de suport en el país de destí, poques vegades es concreta en una primera visita o un lloc d'acollida a l'arribada. Contràriament als del nord, entre els menors del sud la xarxa familiar i adulta és la més important en el moment de dissenyar el projecte migratori.

El paper de les famílies

Un segon eix d'anàlisi ha estat conèixer el paper de les famílies en el procés migratori, tant en el moment de la decisió de marxar com posteriorment, en el procés d'integració a Catalunya. En aquest sentit, el paper que han jugat els pares davant la decisió del fill d'emigrar resta en l'ambivalència: en el cas dels nois de les zones urbanes del nord sembla ser que marxen sense el seu consentiment o amb un consentiment resignat ("no tinc res per oferir-li"); mentre que en el cas dels fills de famílies rurals del sud, el viatge es fa en pastera i és finançat per tot el nucli familiar, i si no és finançat és acceptat i promogut pel nucli familiar. En tot cas, s'abandona la idea que havia aparegut en certs fòrums de debat de crear grups de pares i mares al Marroc on es parlés dels perills de l'emigració per tal de prevenir-la. Es constata que tota la informació al respecte, almenys al nord, ja els arriba. Per tant, aquest tipus d'iniciatives no servirien per eradicar l'emigració de menors, però sí que podrien ajudar a retardar l'edat del menor a l'hora d'emigrar, i així s'aconseguiria almenys un nivell maduratiu més òptim i es disminuirien els riscos.

Els menors que arriben en pasteres apareixen com a col·lectiu emergent que canvia substancialment el perfil tradicional de menor immigrat no acompanyat: en aquest cas l'emigració s'emprèn amb el suport de la família, en la resta és una decisió individual i sense cost econòmic.

Pel que fa a la relació que mantenen els nois amb les respectives famílies un cop arribats a Catalunya s'observa que la família juga un rol important des de la distància i la majoria de menors mantenen el vincle molt viu i contacten assíduament amb els seus pares, i expressen que això els proporciona orientació i benestar. Els menors que es troben en situació de carrer o de privació de llibertat, en canvi, tallen el contacte amb

la família o eviten explicar la veritat. Tots els menors que tenen feina i poden fer-ho envien diners a casa.

Per la influència que pot jugar la família en el procés d'assentament i d'inserció del menor a Catalunya seria important que tots els equips educatius mantinguessin un contacte amb els familiars com a estratègia educativa a seguir.

Molts dels menors immigrats no acompanyats compten amb familiars a Catalunya, i han contactat alguna vegada amb ells. L'expectativa d'acollida per part dels parents, en canvi, es frustra en la major part dels casos. En l'actualitat, quan la DGAIA s'assabenta de l'existència d'un parent que pot fer-se càrrec del noi, s'inhibeix de les seves funcions tutelars perquè considera finalitzada la situació de desemparament, fet que genera un efecte negatiu en les possibles intencions acollidores dels familiars. En conseqüència, caldria explorar les potencialitats reals d'aquesta xarxa de parentiu, però sempre estudiant formes d'acompanyament als possibles processos d'acolliment: des de facilitats en la documentació fins a suport socioeducatiu o material. Concretament, a nivell legal, la figura de la *kafala* (tutela dativa o acolliment permanent) que contemplen tots els països musulmans, podria ser una forma eficaç de donar cobertura jurídica a aquest vincle. La DGAIA, igual que fa amb els menors autòctons en procés d'acolliment, hauria de vetllar per conduir tot el procés de la *kafala* fins a l'obtenció de la documentació, i posteriorment aportar el suport i el seguiment que fos necessari.

En alguns casos la xarxa de parents i la d'iguals se solapa, perquè es tracta de germans grans o cosins que molt sovint es troben en una situació idèntica a la del menor.

La prevenció al Marroc

Un tercer objectiu que plantejàvem clarament en iniciar la recerca era obrir possibilitats de prevenció al Marroc establint contactes entre la xarxa d'entitats dedicades a la protecció a la infància en el país d'origen i les institucions homòlogues a Catalunya. En efecte, aquests contactes s'han establert en les jornades de treball i tallers celebrats a Tànger i Tetuan. Però més enllà de les iniciatives privades, el que s'observa al Marroc

és un creixent estat d'opinió exigent amb el govern en recordar-li que les funcions de protecció i tutela de la infància han de ser administratives.

En els diferents encontres mantinguts amb entitats, administracions i professionals diversos al Marroc, ha quedat palès que la baixa qualitat del sistema educatiu, la vulnerabilitat de la família tradicional i la seva feblesa per acomplir les funcions reproductores i educadores en la societat moderna, i la manca d'oportunitats, tant formatives com laborals o culturals per als joves, són els elements que empenyen els menors a emigrar.

La conclusió en aquest sentit és clara: més que emprendre microactuacions amb famílies o amb associacions que elaborin propostes alternatives per a infants i adolescents, el que cal són polítiques públiques de millora del sistema educatiu, de suport a la família i d'incentiu al mercat laboral perquè faci lloc als més joves.

Estudis recents (Marín, 2004) fan evident la feblesa del discurs que entén la cooperació al desenvolupament com a mecanisme que pot prevenir l'emigració a través de la reducció de la pobresa, i des del qual la pobresa és considerada una de les causes principals de l'emigració. És evident que els múltiples projectes socioeducatius recentment creats a la zona de Tànger amb capital europeu (preeminentment espanyol) fan una labor integradora important i ajuden al creixement personal d'aquests infants, però no poden modificar les condicions estructurals del país ni fer variar el desig de marxar-ne que molts dels nois expressen obertament.

Mentre l'Estat marroquí no afronti de manera decidida aquests tres àmbits: educació, família i treball, difícilment podrà retenir el jovent del seu país i il·lusionar-lo en la construcció col·lectiva d'un futur millor. Qualsevol altra via de prevenció, sigui repressiva, augmentant el control policial a frontera, sigui assistencial, augmentant, des de la societat civil, els programes d'ajuda als menors de carrer marroquins, són accions fragmentàries que poc modificaran una tendència a la mobilitat no només dels menors, sinó d'aquests com a deixant que es mou per la inèrcia d'un moviment majoritari d'un poble que té els ulls posats a l'altre cantó de l'Estret.

La conseqüència de tot plegat és que al Marroc s'està produint l'expulsió de les generacions productives futures, la qual cosa comportarà greus problemes no només en l'àmbit econòmic sinó social i cultural. Es tracta d'un problema estructural que no es resol mitjançant les remeses (diners que envien els immigrats al país) per molt nombroses que siguin.

Els itineraris a la Península

Pel que fa als itineraris dels menors per la Península, se segueix observant una manca de coordinació entre les diverses comunitats autònomes i força disparitat en les actuacions que s'emprenen amb els menors immigrats. L'assumpció de la tutela, l'ordre d'expulsió o la celeritat en la tramitació dels papers, són aspectes que cada administració autonòmica resol de diferent manera, creant, als ulls dels menors, territoris més favorables que d'altres.

En aquest context de diversitat administrativa sí que tindria sentit parlar de "l'efecte crida" com a resultant de determinades millores en l'acollida dels menors. S'ha fet evident que la informació corre a gran velocitat per les seves xarxes, i que quan circula el rumor que en una determinada ciutat documenten, o repatrien, l'efecte d'atracció o, pel contrari, l'efecte dissuasiu, és immediat.

Un fet a destacar en els itineraris dels menors un cop arriben a la frontera amb Espanya (sigui per Canàries, Ceuta, Melilla, Algesires o Almeria) és la freqüència amb què són interceptats i retornats al seu país. Cal distingir aquesta acció policial de retorn en frontera de les repatriacions que es duen a terme des de les diferents comunitats autònomes, en les quals ens aturarem més endavant. Ha quedat suficientment demostrat que la mesura de retorn en frontera no té els efectes dissuasius que persegueix, atès que molts dels nois retornats, tan bon punt arriben (malgrat que hagin patit els maltractes que els propina la policia marroquina, o el fet d'haver estat dipositats en una comissaria a centenars de quilòmetres de casa seva sense esperar que fos la família qui els anés a buscar) tornen a arriscar la vida en un nou intent. Més enllà dels nois consultats a Barcelona, els entrevistats a Andalusia i al Marroc ens confirmen aquesta hipòtesi.

En els darrers anys hi ha hagut un canvi de tendència notable pel que fa a la mobilitat, que ha deixat de ser una característica definitòria d'aquest col·lectiu, a favor d'una estabilitat creixent. Alhora s'observa que Barcelona es confirma com a destí preferent, deixant enrere Madrid o Bilbao; les ciutats andaluses són les segones més visitades per la seva localització geogràfica com a ciutats de pas.

Darrerament els nois ja coneixen l'existència a destí d'un sistema de protecció de menors que els atorga uns determinats drets i deures. Molts s'adrecen directament als serveis d'urgències de la DGAIA amb el convenciment que els resoldran els tràmits de la documentació d'estrangeria i els acolliran.

La protecció

Finalment aquí hi ha el nucli de les possibles orientacions a emprendre des de les administracions catalanes, i per aquest motiu els capítols dedicats a analitzar l'evolució i les adaptacions realitzades pel sistema català d'acollida i protecció dels menors immigrats no acompanyats han estat els més extensos. A partir del 2002 s'observa una inflexió notable en el sistema d'atenció, tant per la creació de noves places (180 en total) com per la reconversió de recursos d'urgències en serveis socioeducatius d'atenció integral, encarats a la inserció laboral.

La primera reflexió lligada a la protecció fa referència al temps d'estada al carrer, és a dir, a l'existència de períodes de desemparament, tot i trobar-se en territori espanyol, que la majoria de nois descriuen. Si bé ha millorat molt l'agilitat en la detecció i la derivació cap als centres de primera acollida, encara hi ha dificultats per universalitzar l'assumpció de la tutela de manera automàtica i immediata quan es detecta un cas de desemparament.

És un fet que la majoria de menors immigrats no acompanyats ha passat temporades de subsistència al carrer, essent el temps mitjà d'estada de tres setmanes a sis mesos. Els nois que fa més d'un any que són al carrer a Espanya acostumen a ser majors d'edat que van arribar com a menors i, per circumstàncies diverses, han quedat al marge del

sistema en una situació d'exclusió extrema com a immigrats irregulars, i que compten amb molt poques vies d'integració futura.

Si els equips de detecció i diagnòstic aconsegueixen captar aquests nois que es troben conjunturalment al carrer acabats d'arribar i poden derivar-los amb celeritat a uns centres de protecció que reuneixin unes mínimes garanties d'acollida, es trenca el cercle cap a la marginalitat.

La immediatesa de la tutela és fonamental per iniciar el procés d'inserció al més aviat possible, evitant la circulació d'uns menors desprotegits que malmeten les seves vides pel carrer. La situació de desprotecció extrema que es viu al carrer deixa marques de salut, tant físiques com emocionals, de per vida.

La segona qüestió referent a la protecció que hem observat, atès que ha estat motiu de preocupació entre el sector en els darrers anys, és la possible constitució d'una doble xarxa de protecció en la qual s'haurien anat creant recursos específics per a menors estrangers de forma segregada als recursos normalitzats. Malgrat que actualment hi ha més menors immigrats que accedeixen a la xarxa normalitzada després d'haver passat el període corresponent en el servei d'urgències, és justament en aquest servei on es mantenen recursos pensats exclusivament per a nois estrangers, bàsicament marroquins, en els quals no conviuen amb població nacional. De fet els recursos d'acollida que s'han analitzat al llarg de la recerca, des dels centres nocturns (albergs) fins als SAAEMI, passant pels centres d'estada limitada, són centres exclusius per a estrangers. Val a dir que la manca de places en el circuit de recursos normalitzats és el que produeix un efecte d'embut en els serveis d'urgències, produint l'estancament de menors estrangers en aquest departament i impossibilitant la circulació cap a la resta de serveis de la DGAIA.

D'altra banda, l'accés d'estrangers al Pla interdepartamental per a majors de divuit anys també augmenta lleugerament, però proporcionalment segueix essent més restrictiu per als foranis que per als autòctons; en línies generals aquest Pla segueix comptant amb una oferta de places disponibles molt per sota de la demanda existent, tant de nacionals com d'estrangers extutelats.

Progressa favorablement la creació de recursos encarats a la inserció laboral dels nois i la posterior autonomia: la valoració dels centres residencials d'estada limitada que complementen el seu servei amb recursos formatius, tallers ocupacionals i serveis d'inserció és molt positiva. De totes maneres, la limitació d'aquesta orientació és clara: només poden accedir-hi els majors de setze anys que ja tenen edat legal per treballar. El problema el seguim trobant en les respostes que es dóna als menors de setze, amb els quals se segueix prioritzant la proposta de retorn amb la família. Per a aquest col·lectiu més jove manquen recursos adequats que contemplin des de l'escolarització obligatòria fins al treball amb la família, malgrat la distància existent.

Si bé s'observen moltes millores en el circuit, sobretot per la creació de noves places que ha permès agilitzar la circulació, seguim trobant alguns punts febles importants:

- **El manteniment dels centres nocturns (albergs),** que no cobreixen les necessitats d'educació integral que requereix tot menor desemparat, i que, en no comptar amb un guardador, permet el manteniment d'una figura legal tan controvertida com la tutela en suspensió. Els "albergs" segueixen tenint un efecte d'embut selectiu, de manera que un percentatge important de menors que acudeix al servei d'urgències no supera aquesta etapa i no s'acaba integrant als recursos d'inserció posteriors. Val a dir que declaracions recents[4] de la consellera de Benestar i Família Anna Simó apunten a l'ampliació de la cobertura d'aquests centres perquè estiguin oberts 24 hores.
- **La presència de menors immigrats no acompanyats sense tutela en els centres de Justícia Juvenil**, que un cop acomplerta la mesura penal, es troben desprotegits havent d'iniciar tot el procés del circuit com si acabessin d'aterrar a Espanya.
- **La manca de recursos de suport per a menors extutelats** que els acompanyin en l'inici de la vida autònoma. La vulnerabilitat d'aquest col·lectiu rau en el fet que si perden la feina, o se'ls acaba el contracte, poden trobar-se sense possibilitat de renovar el permís de treball i en conseqüència el permís de residència, i veure's abocats per tant a la marginalitat. El Pla interdepartamental per a majors de divuit

4. Diari *Avui* de 23 de setembre de 2004.

anys amb els recursos d'acollida actuals és totalment insuficient per abastar una demanda creixent. De la mateixa manera programes d'acompanyament com Punt de Referència o el projecte d'acollida per a majors d'edat del Casal dels Infants del Raval, entre d'altres, són iniciatives lloables, que assoleixen molt bons resultats, però que ara per ara són escasses i caldria seguir potenciant. En les mateixes declaracions de la consellera Anna Simó citades més amunt, s'exposa la intenció de crear unes figures d'educadors socials especialitzats en l'acompanyament dels majors de divuit anys en el seu procés cap a l'autonomia.

- **La manca de sistematització de les relacions amb la família**, tant amb els pares i germans que resten al Marroc però que, tal com ha quedat demostrat, tenen una gran influència sobre els fills, com amb aquells parents que estan vivint a Catalunya i que podrien donar algun tipus de suport al noi, si es veiessin recolzats. Aquesta segueix essent una assignatura pendent per a l'Administració. Seria recomanable que la DGAIA comptés amb un servei d'EAIA que pogués cobrir els aspectes de seguiment social i familiar d'aquests menors, malgrat no estar assignats a cap territori en concret. És evident que convindria establir algun tipus de conveni amb serveis socials marroquins per garantir una correspondència en els tractes amb la família i en la implicació d'ambdues parts en el procés d'acollida del menor.

Volem tancar aquestes orientacions amb una reflexió de major abast, i que encara resta oberta: la presència de menors estrangers en els últims anys ha fet créixer la demanda de protecció i ha posat de manifest que els recursos de l'Administració pública tenen un sostre que acaba limitant el supòsit de la protecció universal dels drets de la infància. Es constata que l'oferta de places no pot créixer paral·lela a la demanda i, de manera no explícita, es posen en funcionament certs filtres que permeten seleccionar qui entra al circuit i qui en resta exclòs. S'observa com el pas cap al circuit d'inserció està condicionat a uns mèrits, uns estàndards de "bon comportament" que marca la institució de forma totalment eurocèntrica (la puntualitat i la docilitat són els valors més preuats[5]) i no per criteris d'universalitat del dret de tot menor a ser protegit. Com

5. Actualment els mateixos menors fan referència a la necessitat de "tenir paciència, aguantar, no rebotar-se" com a requisits indispensables per acabar el seu itinerari i per obtenir, finalment, "els papers".

que hi segueix havent manca de places s'instauren sistemes no escrits de selecció basats en les potencialitats i la conducta de cadascú. Així, hi hauria uns "escollits" per als quals el procés és àgil i eficient, i uns "rebutjats" que es perden en l'inici del circuit i compten amb escasses possibilitats d'èxit. No cal insistir que aquesta tendència, totalment injusta i que vulneraria drets bàsics, si bé es percep, no està instaurada com a pràctica oficial. Per actuar conseqüentment, l'administració hauria d'explicitar les limitacions pressupostàries existents i planificar estratègicament els recursos que li permetessin gestionar aquesta demanda creixent. El que no pot fer és camuflar la manca de places i el nombre de nois que queda fora del circuit real de protecció argumentant que n'hi ha uns que s'adapten i "es deixen protegir" i d'altres que "rebutgen el sistema". Socialment el discurs dels "bons o els mals" beneficiaris de la protecció pública, per molt pervers que sigui, s'accepta, ja que fa referència a la idea de mèrit i s'articula amb el valor de l'esforç expressat amb la màxima castellana segons la qual "quien algo quiere algo le cuesta".

Aquesta realitat fa palesa la importància de reforçar la xarxa d'ONG i aprofitar la sinergia del que poden aportar des de la societat civil les entitats i associacions que tenen una llarga trajectòria en l'atenció a la infància i que en aquest àmbit no han estat convidades a participar obertament.

Les repatriacions

Ha quedat demostrat que una política indiscriminada de repatriacions, més que frenar l'arribada de nouvinguts accentua el risc de marginalització. Els retorns de menors o bé es fan seguint tots els requisits establerts legalment o poden comportar greus vulneracions de drets.

El context legal i polític que ha marcat l'escenari de la via de la repatriació, des de les declaracions de l'ambaixador del Marroc el febrer del 2003 reclamant el retorn de tots els seus menors, no ha fet més que contribuir a generar un clima d'incertesa i desconfiança entre el mateix col·lectiu. En aquell moment el govern del Partit Popular exigia a Rabat el compliment del conveni de repatriació i per això va forçar unes declaracions que van

generar una gran desinformació: la premsa marroquina va arribar a parlar de fins a 2.400 expedients d'expulsió, que la premsa espanyola reduïa a 1.500 (*El País* 9/04/03). Les autoritats catalanes sempre es van expressar amb prudència i van reiterar que no executarien retorns sense garanties (*El País* 12/03/03). On sí que s'observa un increment d'expulsions des dels punts fronterers és a Andalusia, on s'arriben a comptabilitzar seixanta casos de gener a setembre del 2004 (Jiménez, 2004). En segon lloc cal esmentar la instrucció dictada pel fiscal general de l'Estat el 23 d'octubre del 2003 segons la qual es consideren emancipats els joves de setze anys que viuen independents dels seus pares amb el consentiment dels mateixos. En conseqüència, segons el text de la instrucció, no serà procedent entendre que concorre la situació jurídica de desemparament i per tant es podrà procedir a la repatriació dels menors estrangers indocumentats majors de setze anys. Els efectes d'aquesta instrucció a Catalunya, segons es veu en la taula que segueix, tampoc han sigut gaire notoris, malgrat que contribueixen a la vulnerabilitat dels drets d'aquest col·lectiu. Finalment cal estar atents als canvis que introduirà el nou Reglament d'Immigració promogut pel govern del PSOE que es preveu que s'aprovi el febrer del 2005 i que contempla específicament la realitat dels menors estrangers.

La materialització en xifres de l'escenari polític descrit és la següent (Quiroga 2001, 2002, 2003a i b):

Taula 18.
Evolució dels expedients de retorn dels menors

Any	Expedients tramitats	Expedients executats
2000	2	2
2001	2	1
2002	47	13
2003	?	16 aprox.
2004	?	12*

*Segons declaracions de la consellera Anna Simó a *La Vanguardia* el 23 de febrer 2004.
Font: Elaboració pròpia.

Són dades que, en efecte, demostren que l'Administració catalana ha actuat amb prudència evitant la política de "broc gros" i que fan evident que el secretisme oficial, en

aquest cas, contribueix a sobredimensionar uns rumors que s'acaben girant en contra de la mateixa administració.

La salut i els consums

En aquest punt destaca la incidència de trastorns emocionals més o menys greus que és, proporcionalment, molt elevada en aquest col·lectiu, tant per la pressió que senten els que es troben propers a la majoria d'edat com per la dificultat d'elaborar internament les ruptures i les situacions crítiques que comporta la migració.

Seria molt important comptar amb serveis d'atenció psicològica als centres per fer un acompanyament al menor i ajudar-lo a reorganitzar les seves expectatives i a adaptar-se a la nova realitat, sovint contraposada als seus somnis inicials d'un "El Dorado europeu" inabastable. També s'hauria de preveure atenció psicològica terapèutica per atendre els casos en què la fragilitat emocional derivi en trastorns de major importància.

Per als majors de divuit anys, cal destacar novament el valor de projectes com Punt de Referència que realitzen l'acompanyament a nois i noies extutelats oferint-los l'orientació i el suport que requereixen. L'angoixa, l'ansietat o els estats depressius són freqüents en aquesta franja i per tant és molt valuosa la proximitat i confiança amb un referent adult.

A nivell físic, la malaltia amb major incidència en els menors que han estat força temps al carrer és la tuberculosi. Molts d'ells presenten també cicatrius i seqüeles de lesions fruit de les nombroses baralles i de les conductes de risc que comporta la supervivència en aquest medi.

Quant al consum de drogues són freqüents les substàncies pròpies dels joves occidentals associades a l'oci nocturn (haixix, alcohol i pastilles), a part de l'inhalació de dissolvents que segueix apareixent com a especificitat del col·lectiu de menors immigrats no acompanyats. Aquest hàbit es va abandonant a mesura que la situació social es normalitza. L'alcohol no es consumeix de manera habitual, només en contextos de

festa i de forma més compulsiva que social. Vista aquesta realitat descartem totalment la creació de serveis clínics específics per a la desintoxicació o el tractament terapèutic de les addiccions. Aconsellem tractar aquests aspectes en el si dels programes educatius integrals que ofereixen els centres normalitzats.

Les claus per a la integració

Al costat de les xarxes d'iguals que tradicionalment s'havien descrit com a úniques cadenes migratòries per al col·lectiu de menors no acompanyats, apareixen xarxes de compatriotes adults i de familiars que també proporcionen ajuda i que es configuren com una via important per a la inserció a Catalunya, sempre i quan s'acompanyi el procés des de la DGAIA.

Segons prima un tipus de xarxa o un altre, ens trobem amb un model de "mobilitat adolescent" o bé un model de "mobilitat adult-treballador". Es tractaria de models ideals que en la realitat sovint apareixen combinats, però que caldrà tenir en compte per adequar els serveis que s'ofereixen al perfil dels usuaris que arriben actualment.

Actualment els menors, abans de marxar del Marroc, compten amb informació sobre la situació econòmica i legal a Espanya; això els permet escollir el destí, preferiblement Barcelona, i adequar les seves expectatives a la situació que realment es trobaran. Per tant ja no seria pertinent parlar de xoc entre les expectatives i les pràctiques reals sinó de dificultats d'encaix però amb unes grans dosis de realisme i de coneixement per ambdues parts. Al nostre entendre un major coneixement mutu facilita la integració i, en aquest sentit, els sis anys que han transcorregut des de l'inici del fenomen han afavorit adequacions importants.

S'ha fet referència al factor de resiliència i als recursos personals de cada individu per fer front a les vicissituds d'un itinerari molt incert, com a factor d'èxit. Però s'ha insistit també en el fet que la qualitat del sistema de protecció acabarà esdevenint el factor determinant per decantar el futur del menor cap a la normalització o la marginalitat.

La vulnerabilitat d'aquests nois que deixen la llar familiar prematurament i sense els mínims ressorts que qualsevol migrant adult preveu per a la seva arribada a destí, segueix essent molt alta. Cal seguir insistint en la prevenció d'aquesta immigració precoç a causa de l'elevat risc que suposa per als qui la protagonitzen.

Per últim insistir que, més enllà de les capacitats i potencialitats dels menors, de la implicació de llurs famílies, dels esforços adaptatius del sistema de protecció català, l'escenari sociopolític de fons que implica els dos camps migratoris descrits és el que marcarà la trajectòria dels diversos actors. Al Marroc se'ns mostra una escena de la qual el jovent se sent expulsat per manca d'expectativa de futur tant d'ordre laboral, social i cultural com d'ordre simbòlic. A Espanya, o més concretament a Catalunya, l'escenari de destí el configura una Llei d'Estrangeria restrictiva, una Llei de Protecció a la Infància amb dificultats administratives i pressupostàries per aplicar-se plenament i un seguit de contradiccions socials que dificulten la plena acollida. En aquestes arenes movedisses actuen els menors immigrats, com a figures quasi imperceptibles, intentant trobar el seu lloc.

Annexos

Annex 1: Itineraris dels menors entrevistats[1]

Mustafa

Noi de disset anys, originari de N'ssour-Kenifra, al sud del Marroc. Fa deu mesos que és a Espanya, i sis a Barcelona.

Tota la família procedeix d'aquesta zona, i ell és el primer que comença la cadena migratòria, del camp a Europa. Al Marroc vivia amb la seva mare de quaranta-tres anys, la seva madrastra de més de cinquanta (primera dona del marit) i dos germans grans, un noi de vint-i-tres anys i una noia de dinou anys. Ell és el petit. El pare va morir fa tres anys. L'habitatge de la família és precari, sense aigua ni llum, i està situat als afores de N'ssour, en una zona aïllada. La família viu del conreu de la terra i de la venda dels seus productes. Quan mor el pare, el germà petit es fa càrrec conjuntament amb la mare i la madrastra de l'economia domèstica, una economia de subsistència. El germà gran està absent durant temporades llargues i, per tant, el noi és l'únic home de la família.

Ha acabat la secundària, malgrat que l'institut de secundària estava a quaranta-tres quilòmetres de casa seva i cada dia havia de fer vuit quilòmetres caminant i després

1. Els noms dels menors entrevistats són ficticis, a fi de mantenir el seu anonimat.

agafar un autobús. El seu pare donava molta importància als estudis malgrat que tant ell com les seves dones eren analfabets. Per això els tres fills han estudiat almenys fins a la secundària. El professorat del noi va intentar sempre motivar-lo perquè no abandonés l'escola, perquè el seu rendiment escolar era molt elevat.

Decideix emigrar als quinze anys, un temps després de la mort del seu pare, fet que el va obligar a fer-se càrrec de la família. Es va adonar de les dificultats per tirar endavant, entre les quals hi havia l'obligació d'anar pagant un endeutament per unes obres de la casa. Comunica a la seva mare la seva intenció d'emigrar, i aquesta li dóna el vistiplau i li agraeix el sacrifici que fa per la família.

Comença el viatge anant en autobús a Laiun, a les platges de Tarfaya. Arriba a Laiun a les cinc de la matinada, després de vint-i-quatre hores de trajecte, i allà troba un home que el porta a casa seva i li ofereix feina. Però en arribar a casa seva hi troba altres menors en les mateixes condicions que ell: volen emigrar, i han pagat cinc-cents euros per aconseguir-ho. Sense pagar diners –segons afirma– alguns d'aquells menors l'introdueixen al grup i més endavant és traslladat amb ells i diversos adults al desert del Sàhara, on s'allotja en una *haima* durant sis dies.

Finalment són traslladats a les platges de Tarfaya i pugen a la pastera. El viatge dura disset hores, ell té molta por i vomita durant gairebé tot el trajecte.
Arriben a l'illa de Fuerteventura, i ell i altres persones són traslladades a l'hospital.

Quan surt de l'hospital és traslladat a un centre de menors, on resideix durant un mes. Amb uns quants diners estalviats se'n va a Las Palmas, després a Lanzarote, i d'allà a Madrid en avió. El pas a la Península l'aconsegueix falsificant el carnet del centre de menors d'un noi saharià. Quan arriba a Madrid una noia que coneix durant el viatge li paga el bitllet per anar a Múrcia, i allà treballa durant vint-i-cinc dies al camp amb un altre noi marroquí. Quan s'acaba la feina se'n va a Barcelona. En arribar a Barcelona coneix uns obrers marroquins adults amb els quals es trasllada a la Pobla de Mafumet, al Camp de Tarragona. Allà s'hi està tres mesos i mig. Però vol arreglar els seus papers i algú li parla de la possibilitat d'anar a la DGAIA.

De la DGAIA se'l deriva al centre nocturn de Creu Roja, on s'està vint-i-sis dies. Durant el dia va al centre Salvador Gavina. Després és traslladat al centre Lledoners, des d'on assisteix diàriament al Casal dels Infants del Raval per fer un curs ocupacional. En el moment de l'entrevista el menor fa un mes i mig que és al centre Lledoners. Està en procés de regularització i està content d'aquesta oportunitat.

Omar

Noi de setze anys, originari d'El-Kelaa-des-Skanhna, un municipi del sud del Marroc, prop de Marràqueix. Fa nou mesos que és a Catalunya.

Tota la família procedeix del mateix poble. El germà gran va ser el primer a començar la cadena migratòria i el primer a arribar a Barcelona. El nucli familiar està compost pels pares i sis fills. L'Omar és el segon dels fills, el més gran té divuit anys i la més petita cinc anys. El pare és camperol i treballa de forma discontínua. Per aquesta raó, per la situació econòmica tan precària en què es troba la família, l'avi patern els ha d'ajudar. No tenen aigua corrent a casa, i la llum l'aconsegueixen per mitjà d'una bateria de cotxe. La mare no treballa i ajuda en les tasques agrícoles quan cal.

L'Omar ha anat a l'escola fins als quinze anys, de forma similar al germà gran, que va emigrar als setze anys, malgrat que l'escola és força lluny de casa seva. El seu pare és analfabet funcional, i la seva mare absoluta. El menor afirma que va deixar l'escola "perquè volia emigrar", de forma similar al seu germà gran, només dos anys més gran que ell. Els pares saben que el fill vol emigrar i entenen les seves raons per "buscar-se la vida", ja que al Marroc no hi ha futur. El pare fins i tot li dóna diners per pagar-li l'autobús fins a Tànger.

A Tànger s'està un mes i quatre dies a la zona del port buscant l'oportunitat per emigrar, fins que a la sisena vegada d'intentar-ho ho aconsegueix. S'amaga sota un camió, el qual el porta directament a Barcelona.

Quan arriba a Barcelona la policia l'agafa i el porta al centre nocturn Alcor. Però a l'Omar no li agrada el que veu allà i se'n va a viure amb el seu germà, que no es troba

en una situació gaire millor. Després de dos mesos torna a la DGAIA i al centre nocturn Alcor, on passa tres mesos. Finalment, després de "suportar" aquell centre –segons diu–, és traslladat al centre de reinserció sociolaboral Lledoners i diàriament assisteix al curs de formació laboral del Casal dels Infants del Raval.

L'Omar vol aconseguir papers i una feina, i anar-se'n a viure amb el seu germà gran quan faci els divuit anys.

Ibrahim

Noi de disset anys, originari de Tadafait, un poble situat al costat de Salh, al sud del país. Fa deu mesos que és a Catalunya. Tota la família procedeix del mateix poble, i ell és el primer que comença la cadena migratòria, del camp a Europa. El nucli familiar està compost pels pares, de quaranta-set i quaranta-sis anys, i per sis fills (el germà més gran va morir). L'Ibrahim és el cinquè fill. Les edats dels germans estan entre els vint-i-quatre i els dotze anys. El pare treballava a la construcció però fa més de sis mesos que és a l'atur. Només treballa el germà gran de vint-i-dos anys com a jardiner, i tots els altres fills encara estudien. L'Ibrahim ajuda el seu pare en la construcció quan aquest té feina. La situació econòmica de la família és precària, i quan no tenen prou ingressos demanen ajuda a familiars i veïns. Viuen en una casa molt petita (formada per una sala d'estar i un lavabo) amb aigua i llum.

L'Ibrahim va a l'escola fins als catorze anys. Gairebé tots els seus germans de gènere masculí han estudiat fins a la secundària. Els pares, en canvi, són gairebé analfabets.

Deixa l'escola perquè pensa que "estudiar no serveix per a res". Quan té setze anys se'n va a l'estiu a treballar a Nador, i allà és on comença a relacionar-se amb altres nois que sovintegen el port perquè volen emigrar. Fins a aquell moment ell mai no havia pensat a emigrar, però al final de l'estiu aconsegueix passar la frontera sota d'un camió, i en baixa a la zona d'Almeria. Allà coneix un compatriota marroquí que li diu que se'n vagi a Barcelona perquè allà hi ha centres que arreglen els papers. Aquest mateix compatriota li paga un bitllet d'autobús el mateix dia d'arribar a Almeria.

Una vegada a Barcelona l'Ibrahim pregunta a un noi marroquí on és el centre, i aquest li diu que vagi a la policia. D'aquesta manera és com el menor es presenta directament a la comissaria demanant protecció en un centre. Està durant un mes i mig al centre nocturn Alcor, cinc mesos al centre de reinserció Vilana, i en el moment de l'entrevista fa tres mesos que és a SAAEMI, i ha aconseguit regularitzar la seva situació i realitzar un curs de construcció. En el futur vol aconseguir un treball fix per estabilitzar la seva situació i tornar al Marroc per visitar la seva família i ajudar-la.

Saïd

Noi de divuit anys i mig d'edat, originari de Bonagre, poble d'àmbit rural a quaranta-cinc quilòmetres de la ciutat d'Erraxidia. Fa més de dos anys i mig que és a Catalunya.

El nucli familiar està compost pels pares i cinc germans, dels quals les dues noies grans estan casades i viuen fora de casa. Només conviu, per tant, amb dues germanes més grans que ell. El pare treballa de camperol, i viuen en una casa aïllada que no disposa de llum ni d'aigua corrent.

En Saïd és l'únic germà que ha estudiat, ja que les seves quatre germanes mai no han anat a l'escola. Però per poder estudiar ha viscut bona part de la seva infància allunyat dels pares, acollit per uns cosins, perquè l'escola estava a quaranta-cinc quilòmetres del poble dels seus pares. Els seus pares s'han preocupat molt perquè el seu únic fill anés a l'escola, perquè ells són analfabets.

És l'únic noi d'una família molt pobra i assumeix el deure d'emigrar per poder enviar diners a casa. Fa petites feines als estius des que té deu anys.

Entre els setze i disset anys creua l'Estret acompanyat i protegit per un amic del seu poble, que és major d'edat (té vint-i-set anys). Només li cal estar tres dies al port de Tànger per aconseguir l'oportunitat de creuar la frontera. A Algesires, poc després d'haver arribat, l'atura la policia. Però ell, que va ben vestit, els diu que fa anys que

viu a Espanya i el deixen marxar. Viu durant dos mesos al camp d'Algesires amb el seu company fins que se'n cansa i marxa. Té suficients diners estalviats per comprar menjar i un bitllet d'autobús fins a Almeria. S'està deu mesos a Almeria fent d'intendent (cuina i feines de casa) per a un grup de marroquins treballadors agrícoles irregulars que s'allotgen en un *cortijo* abandonat.

Finalment decideix anar a buscar sort a Barcelona, on arriba en autocar. Passa tres setmanes dormint al centre nocturn Alcor del Poblenou, i anant de dia a la ludoteca de la DGAIA. Les tres setmanes següents és internat al centre d'urgències el Roure. Després passa cinc mesos al centre de reinserció Lledoners, fins que compleix la majoria d'edat. En aquests cinc mesos assisteix a un curs de formació al Casal dels Infants del Raval.

Actualment viu a Cornellà en un pis compartit amb nois d'Erraxidia. Segueix fent un curs d'inserció al Casal dels Infants del Raval, com a aprenent de manteniment d'edificis. Compta amb una beca del Casal que l'ajuda a pagar el lloguer, ja que és beneficiari del programa d'inserció per a majors de divuit anys d'aquesta institució.

Ja fa cinc mesos que treballa de peó al ram de la construcció contractat legalment.

Adil

Noi de disset anys, originari del barri de Xard-Ben-Diban de Tànger. Fa més de dos anys i mig que és a Catalunya.

El seu nucli familiar està compost pels pares i sis fills. El més gran, que actualment té vint-i-un anys, va emigrar fa anys com a menor no acompanyat a Alemanya, i després es va traslladar a Itàlia. Després el segueix l'Adil, tres germanes i un germà de quatre anys. El pare treballa de pintor, però el seu sou només cobreix les necessitats essencials de la família. La mare no treballa. Els dos fills grans han treballat després de deixar l'escola per ajudar la família. L'Adil va treballar de dependent d'una botiga, i també ajudant el pare en la seva feina de pintor. La casa on viuen és de propietat i reuneix les mínimes condicions d'habitabilitat.

L'Adil assisteix a l'escola fins als quinze anys i, per tant, no acaba la secundària, de forma similar al seu germà gran. Els germans més petits encara van a l'escola. Els pares són analfabets. Segons el menor, abandona l'escola perquè "pensava emigrar". Molts dels seus amics ho estaven intentant i alguns ja havien passat l'Estret, entre ells el seu germà gran.

Va estar més de tres anys intentant el pas de frontera, combinant la vida familiar i laboral amb les baixades amb el seu grup d'iguals al port de Tànger. Els pares no estan d'acord que els fills emigrin, perquè tenen por que morin en l'intent. No obstant, tenen clar que no tenen res per oferir-los. L'Adil, en els seus nombrosos intents per passar l'Estret, va ser retornat cinc vegades des d'Algesires, i en la majoria d'aquestes ocasions va ser maltractat per la policia marroquina.

El dia del seu pas definitiu es va amagar sota d'un autobús que anava fins a França, malgrat que va baixar en arribar l'autobús a Madrid. Des de Madrid va anar directament a Barcelona, perquè allà hi tenia molts amics i el seu germà gran.

Quan va arribar a Barcelona va passar els primers dies amb el seu germà, el qual li va aconsellar d'anar a la DGAIA per aconseguir papers. Llavors va estar-se quatre mesos al centre nocturn Alcor, fins que cansat de la manca d'oportunitats se'n va anar. Va viure de nou, durant força mesos, amb el seu germà sense trobar cap sortida a la seva situació. Per això va decidir tornar altra vegada a la DGAIA. Va estar de nou a l'Alcor un parell de mesos, i finalment el van traslladar al centre de reinserció Vilana, on és des de fa un any. Durant el dia acudeix a un curs de formació laboral del Casal dels Infants del Raval. S'imagina el futur amb un treball i un pis, i tornant de tant en tant de visita al Marroc portant diners per a la família.

Ismael

Noi de disset anys, originari de Monjaj-Ba-Monhamedi, un poble situat a les rodalies de Fes. De ben petit es va quedar orfe i el van acollir uns oncles. Quan tenia cinc anys els seus oncles van traslladar-se a Larraix. Anteriorment cap familiar directe havia emigrat.

El nucli familiar està compost pels oncles i pel menor, ja que els cosins ja són grans i s'han independitzat. La situació econòmica és molt precària. L'oncle treballa en la construcció quan troba feina, malgrat tenir prop de seixanta anys, i la tia treballa en la venda ambulant al mercat. L'Ismael ha treballat sempre, des que recorda, amb el seu oncle en la construcció per ajudar a l'economia domèstica. Viuen en una casa precària, sense aigua i amb una bateria per obtenir electricitat.

L'Ismael no ha anat mai a l'escola, llevat d'uns anys a l'escola alcoràmica, i és analfabet. El seu oncle sap llegir amb dificultats, i la seva tia és analfabeta com ell.

Vol emigrar perquè ha vist sovint altres emigrants que tornen contents, amb diners i amb cotxes, en època de vacances. Ell voldria aconseguir el mateix. Per intentar el pas de l'Estret se'n va anar a Ceuta. Allà va viure amb una senyora i els seus fills durant més d'un any. Però com que aquesta senyora no podia arreglar-li els papers, un dia es va amagar sota d'un camió i va aconseguir arribar, al primer intent, fins a Algesires. D'allà se'n va anar caminant durant dos o tres dies fins a Màlaga, on va estar-se quatre dies. En aquesta ciutat va agafar un autobús que el va portar directament a Barcelona, perquè li van dir que en aquesta ciutat podria aconseguir feina i papers. Una vegada a Barcelona va ingressar al centre nocturn Alcor, i després al centre de reinserció Vilana, on es troba actualment. Des d'aquest centre acudeix diàriament a un curs de formació del Casal dels Infants del Raval. En el futur desitja tenir una bona feina per comprar una casa als seus oncles al Marroc. Vol viure a Barcelona i poder anar a visitar sovint la seva família.

Abdelaziz

Noi de disset anys originari de Gulmin, al sud del Marroc. Fa un any i mig que és a Espanya, i onze mesos a Barcelona.

Malgrat que el seu pare i els seus avis procedeixen tots del mateix poble de Gulmin, el menor té força antecedents migratoris d'oncles i ties paterns que avui viuen a Espanya, França i Holanda.

El seu nucli familiar està compost pel pare de setanta-cinc anys, la mare de quaranta-quatre anys, i sis fills. L'Abdelaziz és el més gran dels germans, el més petit té dos anys. El pare és taxista, feina amb la qual guanya uns seixanta o setanta dirhams diaris que li permeten cobrir les necessitats bàsiques de la família. La mare no treballa. El menor ajuda en les tasques domèstiques, però mai no ha treballat malgrat que se sent plenament coresponsable de la situació familiar. Viuen en una casa de propietat amb condicions d'habitabilitat mínimes.

L'Abdelaziz abandona l'escola als setze anys, abans d'acabar la secundària, perquè segons ell la família no pot pagar els costos derivats de l'escola i perquè, a més, estudiar no serveix per trobar una bona feina. Tots els altres germans van a l'escola perquè encara són molt petits. Els pares han anat a l'escola alcoràmica i saben llegir i escriure.

Després de deixar l'escola està vint dies venent tabac per guanyar diners, i una setmana més tard es dirigeix a uns intermediaris de pasteres a Al-Aaiun. Des d'allà telefona a uns familiars llunyans que viuen a Fuerteventura per dir-los que surt amb pastera cap allà. En arribar a Fuerteventura es queda a viure amb aquests familiars durant set mesos. Després es trasllada a Barcelona, i la DGAIA l'envia directament al Centre de Reinserció Sociolaboral Lledoners, on resideix durant dos mesos intentant regularitzar la seva situació a Espanya a fi de poder treballar de forma legal. Des d'aquí el traslladen al servei SAAEMI per bon comportament i autonomia. Actualment fa cinc mesos que hi és, i en aquests moments ha deixat de viure en una pensió perquè ha estat acollit temporalment per una senyora mentre està acabant el curs de formació laboral.

Per al futur desitja aconseguir un treball, fer-se una casa, enviar diners a la seva família i anar a visitar-los al Marroc sovint.

Bouker

Noi de dinou anys originari de Tànger que actualment es troba vivint al carrer, sense papers i amb dues causes penals pendents. Fa dos anys i mig que és a Espanya.

El seu nucli familiar està compost pel pare de seixanta anys, la mare de quaranta anys i dos fills. En Bouker és el fill més gran del nucli familiar actual, perquè hi ha dos germans més fruit del primer matrimoni del pare que ja no viuen a la casa familiar. Un d'aquests germans és a Barcelona, a la presó, per tràfic de drogues.

El pare treballa venent pollastres al mercat i la mare no treballa en l'actualitat. Viuen en una casa amb condicions molt precàries.

En Bouker abandona l'escola als catorze anys perquè pensa que l'escola no serveix per a res. Des que deixa l'escola passa moltes estones al carrer amb el seu grup d'iguals, i allà comença a tenir problemes amb alguns nois i famílies d'altres barris. Això provoca l'enuig del seu pare, el qual el castiga sovint. En aquella situació comença a plantejar-se la idea d'emigrar.

Als setze anys comença a baixar cada dia al port, i només al cap de dues setmanes d'intentar-ho aconsegueix creuar l'Estret. Arriba a Algesires, d'on marxa immediatament caminant fins a Marbella. Allà la policia l'interna al centre Tierra del Mar de Màlaga, on s'està durant un mes. I des d'allà, caminant per les muntanyes, arriba fins a Alacant.

En arribar a Alacant la policia l'interna al Centre d'Acollida, on només s'està tres dies i marxa fins a Castelló. En aquesta altra ciutat també és detingut i internat, però resideix en un centre durant dos mesos. Al final també se'n cansa i marxa en tren cap a València, Teruel i Saragossa, on arriba per equivocació. Allà a Saragossa, desorientat, acaba demanant a la policia que el retornin al centre de menors de Castelló. De nou al centre de Castelló el ve a buscar un cosí seu major d'edat i regularitzat que viu a Algesires, i se l'enduu a viure amb ell. S'hi està dos mesos, però, com que no troba feina, acaba marxant cap a Màlaga on viurà al carrer unes setmanes. D'allà marxa a Madrid, on viurà també al carrer perquè, segons diu, als centres no el volen acollir. Per subsistir comença a fer petits robatoris.

Més tard viatja a Barcelona, on passa dos mesos dormint al centre nocturn Alcor del Poble Nou. Però se'n cansa i marxa cap a Sant Sebastià, on està pocs dies en un centre, i des d'allà a Santander on viu en un centre durant quatre mesos. En aquell centre de

Santander se sent ben acollit i li comencen a tramitar la documentació. Malgrat això durant el dia no té activitat, vaga pels carrers i comença a robar per comprar-se roba i enviar diners al seu germà.

Fa divuit anys a Santander, celebra el seu aniversari i l'endemà mateix se'n va cap a Barcelona. De nou a Barcelona durant tres mesos fa vida de subsistència al carrer o bé dorm a les casernes de Sant Andreu[2] (que ell anomena la "Harva").

Més tard marxa a Calella, on s'està durant tres mesos delinquint, fins que el deté la policia i l'ingressen a la presó de la Trinitat durant quatre mesos. En quedar lliure marxa a Mallorca, on segueix vivint sense sostre i sota una ordre de busca i captura per dues causes pendents.

Finalment expressa que vol canviar de vida, es trasllada a Barcelona i decideix deixar de robar. Aconsegueix cobrar un subsidi de l'Ajuntament, ingressa en un programa de la Creu Roja, i treballa eventualment a la construcció.

Moad

Noi de dinou anys originari del poble de Karaomia, situat a la comarca de El Kelaa, prop de Marràqueix. Fa dos anys i mig que va arribar a Catalunya.

Malgrat que ni el seu pare ni el seu avi no havien emigrat mai, quatre dels seus cosins sí que van emigrar clandestinament essent menors.

El nucli familiar està compost pels pares i quatre fills, i ell és el germà gran. El pare treballava de paleta, però fa més de cinc anys que és a la presó per matar un policia. Els únics ingressos de la família provenen del treball d'en Moad, el qual se sent res-

2. Es tracta d'unes antigues casernes de l'exèrcit abandonades, on durant els anys 2002 i 2003 s'hi va anar instal·lant un col·lectiu molt nombrós de persones immigrades sense sostre. Les condicions d'insalubritat i inseguretat dels edificis van portar l'Ajuntament de Barcelona a desallotjar-los i enderrocar-los.

ponsable de mantenir-la. En Moad ha treballat des d'infant i per això no ha anat mai a l'escola. Des dels dotze anys passa llargues temporades fora de casa treballant per mantenir la família.

Als catorze anys, vivint a Casablanca, prova de pujar clandestí a algun vaixell amb destí a Marsella, però sempre l'enxampen. Per això es trasllada a Tànger, des d'on aconsegueix creuar l'Estret amb disset anys. Al cap d'una setmana de ser a Algesires marxa cap a Barcelona, on viurà vint dies amb els seus oncles. Però després ells marxen al Marroc de vacances i el noi queda acollit al centre nocturn Alcor del Poblenou. Allà passa quatre mesos sense fer res: de nit en el centre i durant el dia a la ludoteca de la DGAIA, al carrer o fent algunes visites a familiars.

Després el traslladen al Centre de Reinserció Sociolaboral Lledoners, on s'està acollit prop de sis mesos, fins que obté una plaça al centre d'estada limitada Alcàntara de Càritas. Allà inicia un curs de formació ocupacional i comencen a tramitar-li els papers.

Als divuit anys té els papers en regla, feina estable i pot independitzar-se. Actualment envia part del seu sou a la seva mare, amb el qual la mare pot pagar l'educació dels altres germans i rehabilitar l'habitatge familiar.

Brahim

Noi de disset anys, originari del barri Sidi-Drissia de Tànger. Fa més de tres anys i mig que és a Espanya, i un any i mig a Catalunya.

Els pares del menor van emigrar d'un poble del nord del Marroc a Tànger abans del seu naixement, de forma similar a alguns dels germans del pare. Un d'aquests germans va emigrar de Tànger a Barcelona, on va formar la seva família i avui té dues filles casades i amb fills vivint també a Barcelona.

El nucli familiar està compost pels pares i cinc fills, amb edats entre els vint-i-sis anys i els disset anys. En Brahim és el fill petit. El pare treballa de paleta però de forma

inestable, i la mare no ha treballat mai. Només treballen dos dels germans, un d'electricista i l'altre d'enguixador. Els altres dos germans de vint-i-sis i vint-i-quatre anys no treballen i fan vida al carrer. En Brahim havia treballat en la venda ambulant. La família viu en una casa de propietat de condicions precàries.

En Brahim no va acabar la primària, va deixar l'escola als onze anys perquè la família no podia pagar-ne els costos. El pare sap llegir, i la mare és analfabeta absoluta. El germà gran mai no va anar a l'escola, i els altres germans tampoc no van acabar la primària. Només un germà va arribar fins a l'últim curs de secundària.

Als tretze anys uns companys l'animen a amagar-se amb ells sota d'un camió en una gasolinera de Tànger. Anteriorment havia estat quatre mesos al centre San Antonio de Ceuta intentant el pas de l'Estret. Els segueix, i aconsegueix el pas de l'Estret en el seu primer intent des de Tànger. Quan arriba a Algesires una dona espanyola l'acull durant més de sis mesos, i viu amb ella i els seus fills, però quan aquesta dona vol regularitzar la seva situació una associació d'immigrants li comenta que només ho podrà fer si el noi ingressa en un centre. Llavors en Brahim se'n va a Marbella i a Màlaga, caminant més de quatre dies, i allà s'hi està sis mesos acollit al centre El Cobre. Al final se'n cansa i comença a viure durant més d'un any en una pastera a la platja de Màlaga, amb una nòvia i altres immigrants adults. Allà comença a robar per viure i a tenir contacte amb tot tipus de drogues, malgrat que comenta que només beu, fuma haixix i pren alguna vegada pastilles.

Cansat d'estar a Màlaga se'n va cap a Madrid, on estarà vuit mesos en un centre. Mentre resideix al centre segueix robant i fent vida al carrer. A causa d'un conflicte amb el director del centre la policia el persegueix, i llavors marxa a Bilbao, però només s'hi està tres dies i torna de nou a Madrid. La seva situació a Madrid és insostenible i li ofereixen l'oportunitat de tornar al centre de Màlaga on se l'havia tutelat. En Brahim ho accepta, però una vegada a l'aeroport canvia el vol de Màlaga per un altre que va a Barcelona.

Una vegada a Barcelona, se'n va a Santa Coloma de Gramenet on contacta ràpidament amb els educadors de carrer. Aquests el porten a la DGAIA, on el deriven al

centre nocturn Alcor. Allà s'està tres setmanes i es fa passar per un noi del sud del Marroc que acaba d'arribar, ja que aquests són vistos com a més bons nois o *paletos* i així obtenen un millor tracte institucional. L'engany li va bé i el traslladen al centre nocturn de la Creu Roja, on s'està tres mesos. Allà també utilitza la seva picaresca per seguir aparentant que és un bon noi: roba als menors que roben, però ell manté les mans netes, segons ell. Finalment és traslladat al Centre d'Estada Limitada Alcàntara de Càritas, on actualment fa un any que hi és i està a punt de fer els divuit anys. Té papers i està acabant un curs de formació. No obstant, segueix fent vida de carrer quan surt i, malgrat que vol canviar d'estil de vida, reconeix que li serà difícil "buscar-se la vida" quan no estigui al centre i aconsegueixi alguna feina de moltes hores per pocs diners.

Mohamed

Noi de dinou anys, originari del barri Bir-Xifa de Tànger. Fa més de tres anys que és a Catalunya. Els pares van emigrar d'El-ksar-el-Kibir, prop d'Erraxidia, fins a Tànger.

El nucli familiar està compost pels pares i nou fills. El pare s'havia casat anteriorment i ja tenia una altra filla més gran. Les edats dels fills estan entre els trenta-cinc i els vuit anys. En Mohamed és el penúltim dels fills, i va ser el primer a emigrar de tots els germans, quan tenia disset anys. El pare treballava de vigilant nocturn d'obres, però ara fa més de deu anys que no pot treballar a causa d'una malaltia pulmonar. Abans també donava classes a la mesquita. La mare no treballa. Gairebé tots els sis fills i filles que resideixen a la llar familiar en el moment de l'entrevista treballen en tallers de confecció. En Mohamed, en canvi, va treballar en un restaurant durant sis mesos. La situació econòmica de la família és estable gràcies als ingressos del treball dels fills grans. Viuen en una casa de propietat en condicions dignes.

En Mohamed va anar a l'escola fins al quinze anys, va repetir alguns cursos i no va acabar la primària. Totes les seves germanes van abandonar l'escola als dotze anys. Només un germà va aconseguir acabar el batxillerat. El pare sap llegir i escriure gràcies a l'escola alcoràmica, i la mare és analfabeta absoluta. El noi deixa l'escola perquè

vol treballar, però ràpidament s'adona de les dificultats de fer-ho al Marroc i decideix emigrar, sense comunicar-ho als pares.

Durant un temps prova sort al port de Tànger però sense èxit. Mentrestant compleix amb les seves obligacions diàries perquè ningú no sospiti de les seves intencions. Posteriorment es trasllada en diverses ocasions a Ceuta, per provar sort des d'allà. Però en una d'aquestes sortides a Ceuta és detingut i passa quatre mesos internat al centre de menors San Antonio. Un temps després de sortir del centre aconsegueix passar l'Estret i arribar fins a Sevilla, des d'on truca a un amic del seu germà gran que viu a Mataró, el qual viatja fins a Sevilla a buscar-lo. Llavors s'instal·la a Mataró, i poc temps després el seu germà gran, que encara era al Marroc, també emigra per reunir-se amb els seus amics de Mataró.

Una vegada a Mataró, en Mohamed resideix al pis dels amics del germà i també treballa amb ells. Tots treballen amb un empresari marroquí que té una empresa d'enguixar. Allà aquells amics l'informen que ha d'anar a la DGAIA per regularitzar la seva situació, perquè altrament ho tindrà molt difícil en el futur. Així ho fa i s'està tres mesos al centre nocturn Alcor, i a la ludoteca de la DGAIA als matins. Després passa tres setmanes més al centre d'urgència el Roure, un mes a Lledoners, un mes a Càritas i, finalment, nou mesos a SAAEMI. Sempre demostra un comportament exemplar, però pateix la saturació del circuit que el fa anar d'un recurs a l'altre. En Mohamed és d'aquells menors que utilitzen el circuit de protecció simplement per regularitzar-se. Una vegada aconseguit l'objectiu torna a Mataró a viure i treballar amb els seus compatriotes com a enguixador.

En el moment de l'entrevista, en Mohamed treballava de forma regular d'enguixador amb un sou de més de mil dos-cents cinquanta euros mensuals. Després d'enviar força diners a la seva família durant un temps, decideix començar a estalviar per comprar-se un pis i quedar-se a viure a Catalunya.

En Mohamed està satisfet de la seva emigració, malgrat que pensa que encara li queda un llarg camí. Li costa entendre que altres nois acabin malvivint al carrer.

Rachid

Noi de disset anys originari de Casablanca que fa dos anys i mig que és a Espanya. El seu pare és originari de Zagora, al sud del Marroc. Procedeix d'una família nombrosa de més de set fills. No tenim més informació de la família. Només sabem que el pare i la mare són analfabets ambdós.

En acabar la primària, als dotze anys, comença a passar temporades fora de casa i inicia un itinerari per diverses ciutats marroquines amb la idea de marxar cap a Europa. Diu que l'han enxampat molts cops a la frontera i l'han retornat, però no ens aporta cap dada concreta anterior als catorze anys.

A aquesta edat aconsegueix viatjar de Casablanca a Marsella amagat dins d'un camió dalt del vaixell. Però la policia francesa el retorna. Més endavant torna a aconseguir arribar a Europa, aquest cop a Algesires, però també la policia espanyola l'enxampa. Finalment, en un nou intent, aconsegueix arribar a Madrid amagat sota d'un camió.

Després d'estar quinze dies vivint al carrer a Madrid, marxa cap a Barcelona. En arribar passa les primeres nits al centre nocturn Alcor, però després prefereix buscar-se la vida al carrer. I així, durant prop de dos anys, malviu pels carrers de la ciutat de Barcelona.

Posteriorment viatja a Bilbao amb l'expectativa d'arreglar els papers. Allà ingressa en un centre i s'hi està durant sis mesos aproximadament. Hi aprèn castellà, fa formació professional, troba nòvia i li comencen a tramitar la documentació. Finalment, vist que els papers no arriben, se'n torna cap a Barcelona on torna a fer vida pels carrers durant prop d'un any, malgrat que periòdicament viatja a Bilbao a veure si ja li han resolt la documentació.

Actualment encara viu pels carrers de Barcelona i ha entrat plenament en el circuit delictiu.

Hasan

Noi de disset anys originari del barri de Bernasi-Aisidri de Casablanca, que fa més de tres anys que és a Barcelona. El pare va emigrar de Taza, i la mare de Fes. El seu nucli familiar està compost per la mare, dues filles i dos fills, amb edats entre els vint-i-dos i els set anys. En Hasan és el penúltim dels germans.

L'any 1985 el pare emigra de forma regular a Catalunya i aconsegueix feina estable en el ram de la confecció. La mare, en canvi, no treballa i sosté la família amb els enviaments de diners del pare. L'habitatge familiar és de lloguer i té unes condicions d'habitabilitat precàries.

En Hasan acaba la primària i abandona l'escola als quinze anys, però els dissabtes continua assistint a l'escola alcoràmica. El pare té la secundària acabada, i la mare la primària. Les germanes grans han acabat el batxillerat i són a la universitat, i el petit encara va a l'escola.

El noi explica que ha estat reagrupat pel seu pare. Però aquesta versió la desmenteixen els seus educadors, ja que en realitat el noi va creuar l'Estret clandestinament i pels seus propis mitjans i, a més, les seves relacions amb el seu pare no són gaire bones. L'home, que ha passat algunes temporades a la presó, no ha fet res per reagrupar la família malgrat que viu a Espanya des de fa més de quinze anys. En Hasan està força dolgut per aquest desinterès del pare.

Durant els primers anys en Hasan va viure amb el seu pare a Santa Coloma, va anar a escola, i va passar períodes de vacances al Marroc i a Nantes (França).

Però a partir dels quinze anys comença a entrar en crisi perquè vol buscar-se la vida i conèixer altres coses. Per això aprofita les visites del pare al Marroc per marxar de casa.

Des de Santa Coloma se'n va a Bilbao, on durant un mes passa alguns dies a l'alberg de Càritas i altres dies fa vida al carrer. Després es trasllada a Sant Sebastià, on entra

i surt diverses vegades del centre de menors. Finalment marxa a Logronyo, on passa tot el mes de Ramadà malvivint al carrer.

Torna a Barcelona i la policia el porta al centre d'acollida Vilana, on s'està dos mesos. Actualment viu de nou a Badalona amb el seu pare, i té el desig de trobar feina i de regularitzar la seva documentació.

Karim

Noi de divuit anys originari del barri Xard-Ben-Diban de Tànger. Fa només quatre mesos que és a Catalunya. El seu avi matern va emigrar d'Erraxidia a Tànger, on es va casar i va formar família.

La família d'en Karim està composta per vuit germans, pel pare i per la madrastra. Del primer matrimoni del pare, al qual pertany el noi, hi ha sis fills. El noi és el penúltim d'aquest matrimoni. La mare va morir en tenir l'última filla, durant el part. Just després de la mort de la mare els tres germans més petits, incloent-hi en Karim, van ser acollits pels avis paterns, els quals compartien habitatge amb dos oncles solters. Després de tres anys vivint amb els avis, el seu pare es torna a casar, quan en Karim té set anys, i llavors els fills tornen a viure amb el pare. D'aquest segon matrimoni del pare en neixen dos fills.

El pare treballa des de fa gairebé quaranta anys a la impremta del *Journal de Tanger*, on guanya mensualment cent cinquanta euros. A més, tenen llogada a una altra família la primera planta de l'habitatge per cinquanta euros mensuals. La seva casa és de propietat i disposa d'unes condicions força dignes.

En Karim estudia fins als quinze anys, i gran part dels seus germans han estudiat fins al batxillerat. Actualment una germana està fent el batxillerat, una altra és a la universitat, i els germans petits van a l'escola. El pare dóna molta importància al estudis i, malgrat que ell no ha anat mai a l'escola, sap llegir i escriure àrab i francès, i sap parlar espanyol, igual que la mare.

En la família extensa d'en Karim hi ha una recent tradició migratòria. Un oncle de trenta-cinc anys va ser el primer a emigrar a Barcelona, fa més de catorze anys, i ara té un restaurant a Santa Coloma de Gramenet. També hi ha dues ties maternes de quaranta i trenta-vuit anys que estan casades i amb fills a Badalona i a Barcelona. I finalment, un altre oncle matern viu a Marbella. A més, tres germans d'en Karim també han emigrat abans que ell. El germà gran treballa de jardiner a l'Ajuntament de Badalona, una germana de vint-i-vuit anys viu a Barcelona, i un altre germà de vint-i-quatre anys amb el germà gran des de fa quatre anys. Amb tota aquesta tradició no sorprèn que en Karim també vulgui emigrar, i que abandoni els estudis, sense l'aprovació del pare, per intentar marxar cap a Europa.

Als inicis en Karim intenta passar la frontera només durant l'estiu, però després intensifica els intents durant tot l'any. Tarda més d'un any i mig a aconseguir-ho, des del port de Tànger. Primer de tot arriba a Jaén, on només s'està un dia, i d'allà se'n va a Madrid, on s'està una setmana més per marxar finalment cap a Barcelona.

Al principi viu a Badalona amb el seu oncle durant dos mesos, però li aconsellen que vagi a la DGAIA per regularitzar la seva situació i així ho fa. Està uns mesos al centre nocturn Alcor, però no li agrada i torna a Badalona. Allà comença a relacionar-se amb alguns nois marroquins que delinqueixen. Quan l'oncle li crida l'atenció se'n va a Bilbao, on es queda durant un any i vuit mesos amb altres amics. No ens dóna informació de les seves activitats, llevat que viu amb aquests amics que l'ajuden. Després torna a viure amb el seu oncle a Santa Coloma de Gramenet i entra a treballar al seu restaurant. A poc a poc en Karim assumeix responsabilitats en la gestió del restaurant, malgrat que l'oncle li paga molt poc. Llavors torna a la DGAIA, aconsellat pels educadors de carrer de Santa Coloma, i torna a estar-se dos mesos al centre nocturn Alcor. Allà esdevé major d'edat i torna a casa de l'oncle sense haver aconseguit la regularització.

En aquests moments els educadors de carrer estan intentant que l'oncle esdevingui el seu tutor legal mitjançant la figura jurídica marroquina de la *kafala*, i així poder facilitar-li la regularització. Però és un procés difícil i, a més, en Karim ara ja no compta amb el suport de l'Administració, perquè ha esdevingut major d'edat.

Nordin

Noi de disset anys originari del barri Xard-Ben-Diban de Tànger, que viu a Espanya des de fa quatre anys. Els seus pares van emigrar fins a Tànger des de Beni-Aarous, al Rif. El seu nucli familiar està compost per més de set germans, i en Nordin és el germà més petit. El pare treballa en la construcció, i diversos fills treballen en la confecció i en la restauració. Viuen en una casa de propietat de condicions precàries. En Nordin té dues germanes que viuen a Espanya, i també diversos cosins instal·lats a Barcelona.

En Nordin no acaba la primària perquè pensa que l'escola no "serveix per a res". La seva mare és analfabeta i el seu pare llegeix amb moltes dificultats. Està treballant uns mesos però ràpidament pensa a emigrar. Explica que va realitzar molts intents fallits, durant força mesos, abans no va aconseguir creuar clandestinament l'Estret.

La primera vegada que va entrar a Espanya va viatjar directament d'Algesires a Barcelona, pagant el bitllet d'autobús. Però va ser repatriat posteriorment, després d'haver estat internat en diversos centres de Justícia Juvenil.

La segona vegada que va aconseguir entrar a Espanya va arribar a Granada, i d'allà va comprar el bitllet fins a Barcelona.

Ha estat quasi un any i mig entrant i sortint de forma intermitent de l'alberg Alcor del Poblenou, i fent vida al carrer. En aquest període també ha fet una estada breu a Cuenca.

Fa poc la policia el va aturar i el va ingressar per tres mesos al centre de Justícia Juvenil Castanyers, des d'on el van repatriar una altra vegada al Marroc. Però no va tardar gaire a tornar a creuar l'Estret clandestinament, i a tornar a malviure i delinquir pels carrers de Barcelona.

Actualment està internat en un centre de Justícia Juvenil de la Generalitat de Catalunya.

Mounir

Noi de disset anys originari del barri Auama de Tànger, que fa un any i vuit mesos que viu a Barcelona. Tota la seva família és de Tànger. Té alguns cosins adults, d'una altra generació, que han emigrat a França i a Alemanya.

El seu nucli familiar està compost pels pares, de quaranta i quaranta-un anys, i per cinc fills. En Mounir és el tercer dels fills. Té un germà gran de vint anys, una germana de divuit anys, i dos germans més petits de quinze i onze anys. El pare treballa en una empresa de congelats amb al germà gran, i la mare no treballa. Els ingressos del pare i del germà són molt modestos. La seva casa, de dues plantes, és de propietat i disposa d'unes condicions força dignes, fins i tot amb un terreny al darrere on el pare ha sembrat arbres. El barri on està situada, tanmateix, és molt pobre i amb greus dèficits en infraestructures i serveis.

En Mounir va a l'escola fins als catorze anys, moment en què l'abandona perquè "no li agrada", perquè "volia emigrar", i perquè tenia molts amics de la seva colla a Barcelona. El pare s'enfada molt quan deixa l'escola, a segon curs de secundària. El pare sap llegir i escriure, i la mare és analfabeta. El germà i la germana grans van abandonar també l'escola després de la primària, i els germans més petits encara van a l'escola. Després de deixar l'escola en Mounir comença a treballar en un taller de guix durant sis mesos per un salari de vint-i-cinc euros mensuals.

Quan deixa el taller ho fa amb l'únic objectiu d'emigrar a Barcelona, perquè nit i dia només pensa en això. Al principi comença a passar nits senceres al port vigilant la policia i buscant una oportunitat, i de dia fa vida normal anant a dinar i a dutxar-se a casa. Però aviat els pares se n'adonen i li manifesten el seu desacord perquè consideren que encara és massa petit. Però en Mounir continuarà intentant-t'ho. Està més de sis mesos intentant amagar-se sota d'un camió per creuar l'estret de Gibraltar, i cinc vegades ho aconsegueix però és descobert per la policia espanyola a Algesires, retornat a Tànger i, sovint, maltractat per la policia marroquina.

Finalment aconsegueix passar amb èxit l'Estret i viatja directament fins a Barcelona

sota d'un autobús. Només arribar a l'estació de Sants la policia li demana la documentació. En comprovar que no disposa de cap paper, que no parla castellà i que, a més, és menor, el traslladen a les dependències de la DGAIA. En Mounir tenia alguns amics seus de Tànger que estaven als centres de la DGAIA i que estaven obtenint els papers, i per això vol seguir el mateix camí que ells. Actualment fa vuit mesos i mig que està en diversos centres i serveis. Primer va estar al centre nocturn Alcor durant tres mesos; després, dos mesos al centre Lledoners, i, finalment, ara fa tres mesos que és a SAAEMI. Comenta que mai no va intentar fugir "perquè si no encara tindria més problemes". De fet mai no ha tingut cap problema amb la justícia.

Actualment, gràcies al programa SAAEMI, viu en un pis llogat, ha fet un curs de cambrer i aviat començarà a fer les pràctiques. A les tardes assisteix a classes de castellà. En Mounir diu que ara està molt bé i que només li falta l'oferta de treball per poder tramitar el permís de residència. D'aquí a cinc anys s'imagina amb feina i un pis per a ell i la seva família. Només vol retornar al Marroc de visita en època de vacances.

Bilal

Noi de vint anys originari de Tànger que fa més de tres anys que viu a Barcelona. La seva família és originària d'Ouezzane.

El seu nucli familiar està compost pels pares i per nou fills, tots casats i fora de casa, menys els tres més petits. En Bilal és el germà més petit. Els pares tenen més de setanta anys, i viuen de l'ajuda dels fills casats. Abans de jubilar-se el pare treballava de vigilant, i la mare no ha treballat mai. Alguns dels germans treballen de paletes. Té una germana vivint a Barcelona.

En Bilal no va acabar la primària, de forma similar als seus germans. Abandona l'escola perquè "la família no ho pot pagar". Tots els germans han anat pocs anys a l'escola. Els pares són analfabets. No obstant, de petit el noi comença a treballar de mosso d'una botiga propietat d'uns comerciants de Tànger. Allà hi viu com a casa seva, i entra en contacte amb la burgesia marroquina i amb turistes europeus. Per tot això té interès

per distingir-se dels nois de carrer, dels quals se sent molt diferent. Diu que el que busca a Espanya és la sensació de llibertat que transmeten els europeus, en comparació amb les persones tancades com el seu pare.

En Bilal va creuar clandestinament la frontera fent-se passar pel fill del conductor d'un autobús amb el qual tenia amistat des de feia temps. Tenia setze anys i mig. Va anar directament fins a Barcelona i als inicis va viure uns quants dies a casa de la seva germana, però no s'hi va entendre. Llavors va preferir entrar al circuit de protecció de la DGAIA, ingressant una setmana a Lledoners, dos mesos al Roure i, posteriorment, a SAAEMI on ha fet una bona evolució cap a la inserció.

Montasir

Noi de disset anys del barri Xard-Ben-Diban de Tànger, el qual fa un any i mig que és a Barcelona. Els seus pares també són originaris de Tànger, mentre que els avis procedien d'un poble de muntanya. Ell és el primer d'emigrar de la seva família.

Els nucli familiar està compost pels pares i per cinc fills. Els pares tenen menys de quaranta anys. A més, a la llar també hi resideixen la filla gran amb el seu marit i els seus fills. En Montasir és el més gran dels fills de gènere masculí. El pare treballa de vigilant d'una escola, i la mare no treballa. El noi va treballar d'aprenent de fuster, i el germà que el segueix treballa en un taller de confecció. Tots els altres germans més petits van a l'escola. Viuen en un pis llogat a l'àvia, que disposa de tres habitacions però no té ni aigua corrent ni llum elèctrica.

En Montasir no va acabar la primària perquè va abandonar l'escola aviat per treballar, de forma similar al germà que el segueix. Els pares tenen un cert nivell d'instrucció i la mare fins i tot sap francès. En Montasir aviat decideix emigrar per buscar un futur millor. Recorda com una etapa molt dura els tres anys que va estar a Tànger baixant periòdicament al port per intentar creuar l'Estret. Va ser descobert i retornat més de deu vegades per la policia, i en moltes d'aquestes ocasions la policia marroquina el va maltractar.

Finalment ho aconsegueix, i primer resideix dues setmanes a Granada. Després viatja clandestinament a Madrid, on només s'està tres dies, i finalment arriba a Barcelona, on contacta de seguida amb la policia perquè el portin a la DGAIA.

Està cinc mesos a la DGAIA (no especifica el centre, però suposem que és el centre nocturn Alcor, i la ludoteca durant el dia) fins que el traslladen al centre d'acollida Estrep de Manresa, on s'està més de catorze mesos. Allà realitza un curs de soldador als matins, i un curs de castellà a les tardes. No ha viscut pràcticament mai al carrer a Espanya.

Actualment té permís de residència, no té clar què vol fer en el futur, però vol quedar-se per sempre a Catalunya i només tornar al Marroc per a visites puntuals.

Hamed

Noi de disset anys originari de Tànger que fa vuit mesos va arribar a Barcelona. Els seus pares són originaris d'un poble proper del Rif anomenat Xefxaouen. El nucli familiar està compost pels pares i per vuit fills, tots nois llevat de la germana més petita. El pare té més de setanta anys i la mare cinquanta anys, i les edats dels germans van dels vint-i-vuit als deu anys. En Hamed és el cinquè fill. El pare treballa encara de vigilant d'una casa, la mare no ha treballat mai, i alguns germans treballen en un taller de confecció. La casa familiar és de propietat amb unes condicions precàries. La situació econòmica de la família és d'extrema pobresa. La mare pateix una malaltia greu, de la qual no es pot operar per manca de diners.

En Hamed abandona l'escola després d'acabar la primària perquè vol començar a treballar per ajudar la família. Fa un curs de fusteria durant vuit mesos, i després comença a treballar com a aprenent de fuster en un taller durant dos anys i mig, on guanya trenta euros al mes. Alguns dels seus germans han acabat secundària i un d'ells estudia a la universitat. El pare va acabar la primària, i la mare és analfabeta.

No és fins als quinze anys que en Hamed intenta creuar l'Estret, en adonar-se que no té futur al Marroc. Durant vuit mesos freqüenta cada nit el port de Tànger, fent diver-

sos intents per passar la frontera. Ho aconsegueix diverses vegades però a Algesires el descobreixen i el retornen. Segons el noi, més de quinze vegades.

Finalment, amagat sota d'un camió, fa el viatge directe d'Algesires a Barcelona. Només arribar a Barcelona contacta directament amb la policia, que el deriva a la DGAIA. Llavors ingressa tres mesos al centre nocturn Alcor; més tard és traslladat al Centre de Reinserció Laboral Lledoners, on s'està quatre mesos, i, finalment, per bon comportament i autonomia passa a SAAEMI, on és des de fa tres setmanes en el moment de l'entrevista.

Actualment té tots els papers en regla, està fent un curs ocupacional i només li falta l'oferta de treball per poder tramitar el permís de treball.

Annex 2: Marc legal vigent a les comunitats autònomes freqüentades pels menors immigrats

ARAGÓ	**Llei 10/1989** de 14 de desembre sobre Protecció de menors. L'article 1.3 estableix que les mesures establertes per la present llei seran d'aplicació a tots els menors d'edat que es trobin en territori de la comunitat autònoma i en els quals concorri alguna de les circumstàncies que donen lloc a l'acció protectora, llevat que estiguin sotmesos a alguna altra normativa aplicable.
ANDALUSIA	**Llei 1/1998** de 23 d'abril sobre Drets i atenció al menor. L'article 23.1 especifica que correspon a la Junta d'Andalusia assumir la tutela dels menors desemparats que resideixin o es trobin transitòriament en el territori de la comunitat autònoma, sense perjudici de les competències que sobre aquests últims poguessin tenir altres administracions públiques. **Decret 42/2002** de 12 de febrer sobre el Règim de desemparament, tutela i guarda administrativa, pel qual s'estableixen procediments que garanteixin l'efectivitat dels drets dels menors a través d'una intervenció administrativa per tal d'evitar o acabar amb situacions de maltractament i de desprotecció i de col·laborar amb la família dels menors per proporcionar-los l'assistència que aquesta no pot assumir de manera temporal.
CATALUNYA	**Llei 37/1991** de 30 de desembre sobre mesures de protecció dels menors desemparats i adopció, estableix en l'article 1r que la Generalitat de Catalunya, d'acord amb la present llei i amb la Llei 11/1985 de 13 de juny, en la part que resta vigent, la protecció sobre els menors desemparats domiciliats o que es trobin eventualment a Catalunya. **Llei 8/1995** de 27 de juliol sobre Protecció i adopció de menors i adolescents, exposa que té per objecte l'atenció i protecció dels infants i adolescents que resideixen o es troben transitòriament en territori de Catalunya, per tal de garantir l'exercici dels seus drets i el seu desenvolupament integral en els àmbits familiar i social. **Llei 8/2002** sobre Mesures de protecció dels menors desemparats i de regulació de l'atenció especial als adolescents amb conductes d'alt risc social, que modifica parcialment la Llei 37/1991. Estableix mesures pròpies de la faceta reformadora en un marc més propi de la protectora en descriure uns

	menors que no han comès delictes però que "alternen de manera greu les pautes de convivència i comportament social generalment acceptades, de manera que provoquen risc evident de causar-se danys a ells mateixos o de perjudicar a terceres persones" (art. 43). En l'article 5bis es contemplen mesures específiques per a aquells menors que les requereixin i que segons diu en el preàmbul, venen motivades pel "problema creixent de les persones que han deixat la llar, algunes d'aquestes procedents d'altres països, de vegades indocumentades, que rebutgen sistemàticament les mesures de protecció establertes per la legislació vigent". Aquesta llei permet adoptar una mesura molt polèmica:[1] la supressió de sortides durant trenta dies prorrogables mitjançant l'internament en centres o unitats dotades de mesures de contenció. Es tracta d'una mesura restrictiva que contempla la privació de llibertat per a un menor que no ha comès cap acte il·lícit (no es tracta d'una exigència de responsabilitat penal del jutge per la comissió de delicte) i, a més, la mesura és imposada per l'Administració, i no sempre directament sinó que pot fer-ho una entitat privada col·laboradora. Obre, per tant, una situació que, com a mínim, suscita preocupació de vulneració de drets fonamentals.[2] La mesura d'acollida d'un menor, regulada a l'article 12 de la Llei 37/1991 consisteix a "ingressar el menor en una institució pública o col·laboradora adequada a les seves característiques, amb la finalitat de rebre l'atenció i l'educació necessàries. Aquestes institucions d'acollida seran totalment obertes". No obstant això, amb la reforma operada per la Llei 8/2002 s'ha afegit a aquest precepte un apartat que precisa que "tanmateix, sense alterar el règim obert dels centres, els que acullin adolescents podran incorporar en la seva configuració arquitectònica elements constructius de seguretat, amb l'objectiu d'afavorir l'eficàcia dels programes educatius".

1. En el document "Consideracions a partir de l'aprovació de la nova Llei 8/2002" difós per la Fundació Jaume Bofill el juliol del 2002, coordinat per Marta Comas, amb les aportacions d' Eliseo Aja, David Moya, Ángeles de Palma, Irma Rognoni, M'hamed Abdellouahed Allaoui, Rosa Balaguer, Núria Fabra, Ismael Palacín i Xavier Puig, es feien evidents les contradiccions d'aquesta nova llei amb certs preceptes bàsics de la protecció, sobretot pel perill de segregació i per la possibilitat de retenir a un menor fins a trenta dies en un centre d'acollida de règim obert.

2. Article 17 de la Constitució espanyola: "1. Tota persona té dret a la llibertat i a la seguretat. Ningú podrà ser privat de la seva llibertat, sinó amb l'observança del que estableix aquest article i en els casos i en la forma previstos en la llei. 2. La detenció preventiva no podrà durar més temps del que sigui estrictament necessari per fer les indagacions per tal d'aclarir els fets i, en qualsevol cas, dins el termini màxim de

BALEARS	**Llei 7/1995** de 21 de març sobre guarda i protecció dels menors desemparats. L'article 1r especifica que l'objecte de la present llei és regular les mesures protectores que s'hagin d'aplicar als menors d'edat en situació de desemparament que es trobin en el territori de la comunitat autònoma.
MADRID	**Llei 6/1995** de 28 de març sobre drets de la infància i l'adolescència a la Comunitat de Madrid. L'article 1r especifica que l'objecte de la present llei és determinar els drets dels menors que es trobin en el territori de la Comunitat de Madrid en l'àmbit de les competències de la mateixa, complementaris dels que ja reconeix la constitució i demés normes de l'Estat.
CANÀRIES	**Llei 1/1997** de 7 de febrer sobre atenció integral dels menors. L'article 2 aclareix que la present llei és d'aplicació a tots els menors de divuit anys que resideixin o es trobin transitòriament en el territori de la Comunitat Autònoma de Canàries, llevat que els mateixos hagin assolit la majoria d'edat, en virtut del que disposi la llei que els sigui aplicable.

setanta-dues hores, el detingut haurà de ser posat en llibertat o a disposició de l'autoritat judicial. 3. Tota persona detinguda ha de ser informada immediatament i de manera que li sigui comprensible, dels seus drets i de les raons de la detenció, i no podrà ser obligada a declarar. Es garanteix l'assistència d'advocat al detingut en les diligències policials i judicials, en la forma que la llei estableixi. 4. La llei regularà un procediment d'*habeas corpus* per tal de posar immediatament a disposició judicial tota persona detinguda il·legalment. També es determinarà per llei el termini màxim de durada de la presó provisional."

Annex 3: Organigrama de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (DGAIA) 2003/2004

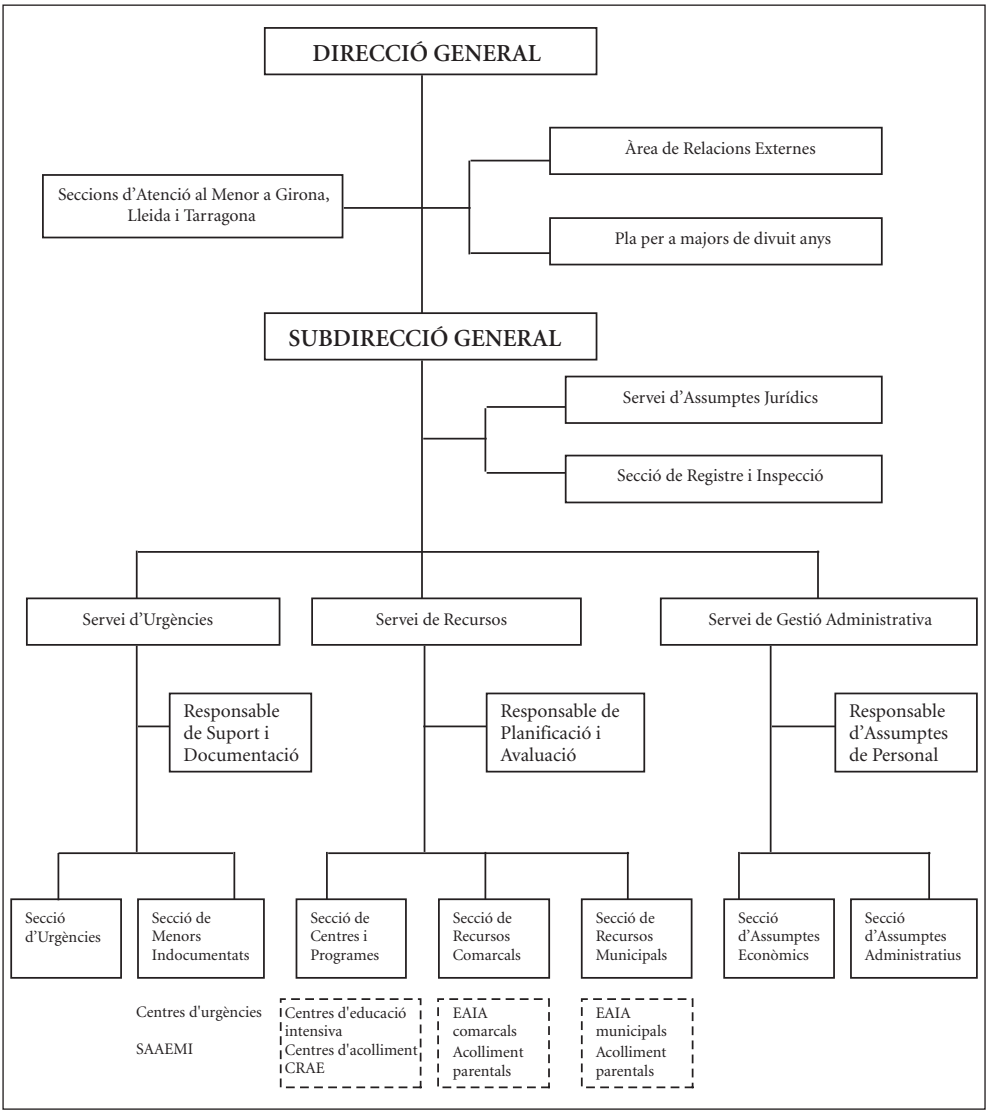

Bibliografia

Autors Diversos (1998). "Diagnóstico de la pobreza urbana en Tánger. Documento de síntesis", a *Programme Pilote de Lutte contre la Pauvreté en milieu urbain et peri-urbain (PPLCP)*. Tànger, NNUU i el Ministeri de Desenvolupament Social de la Solidaritat.

Aja, Eliseo (2002). *Els menors immigrants del carrer a Barcelona*. Barcelona, Institut d'Infància i Món Urbà.

—(1999) *La immigració estrangera a Espanya. Els reptes educatius.* Barcelona, Fundació La Caixa, núm.1.

Aja, Eliseo i Homs, Oriol (dirs.) (2001). *Anuari de la Immigració a Catalunya 2000.* Barcelona, Fundació Jaume Bofill.

Aja, Eliseo i Moya, David (2002). *Estudi sociojurídic i de legislació sobre menors estrangers*. GEDI-UB. Document inèdit.

Aja, Eliseo i Nadal, Mònica (dirs.) (2004). *Anuari de la immigració a Catalunya 2003.* Fundació Jaume Bofill. Barcelona, Mediterrània, col. Polítiques, núm. 41.

Akesbi Msefer, Assia (1990). *École, Sujets et Citoyens*. Rabat, Edit. Consulting.

Alaoui, M. (1996). "Résultats de l'enquête sur les petites filles "bonnes" travaillant dans les familles", *a* Ligue Marocaine pour la Protection de l'Enfance & UNICEF, *Journée d'Étude et de Réflexion sur les Petites Filles "Bonnes" Travaillant dans les Familles*. Rabat, Ligue Marocaine pour la Protection de l'Enfance & UNICEF.

Bargach, Amina. (1998). *La familia marroquí en la inmigración*. Conferència pronunciada a Sevilla el 20 de juny de 1998.

—(2000) "Algunos aspectos psicosociales de la migración económica marroquí en España", a *RTS Revista de Treball Social*, núm. 158, p. 53-62. Barcelona, juny 2000.

Belardi, Aixa (1991). *Le salaire de madame*. Casablanca, Le Fennec.

Belardi, Aixa, Mernissi, Fatima [*et al.*] (1996). *La mujer en la otra orilla*. Barcelona, Flor del Viento, col. De los cuatro vientos.

Belguendouz, Abdelkrim (2002). *L'ahrig du Maroc. L'Espagne et l'UE Plus d'Europe sécuritaire*. Kénitra, Boukili.

Bencomo, C. (2002). *España y Marruecos. Callejón sin salida: abusos cometidos por las autoridades españolas y marroquíes contra niños migrantes*. [en línia] a www.hrw.org/spanish/informes/2002/spnmorc0502sp.pdf.

Bennani-Chraïbi, Mounia (1995). *Soumis et rebelles les jeunes au Marroc.* Casablanca, Le Fennec.

Bensamain, A. (1987). "Le meurtre de l'enfant dans la littérature maghrébine", a M. Dernouny, i A. Chaouite (dir.) *Enfances Maghrebines.* Casablanca, Afrique Orient.

Benradi, M. i El Aounfi, N. (1996). *Les enfants au travail. Cas du Maroc. Une enquête qualitative*. Version provisional, Rabat: Ministeri de Treball i Afers Socials i UNICEF.

Boudoudou, M. (1987). "Définition sociale de l'enfance et de l'enfant", a M. Dernouny i A. Chaouite (dir.) *Enfances Maghrebines.* Casablanca, Afrique Orient.

Bouamama, Saïd (1993). *De la galère a la citoyénneté. Les jeunes, la cité, la societé*. París, Desclée de Brouwer.

Bourdieu, Pierre (1977). *Algérie 60: Structures économiques et structures temporelles*. París, Minuit.

—(1984) "La *jeunesse* n'est qu'un mot", a *Questions de Sociologie*. París, Éditions de Minuit, p.143-154.

Buscallà, R., Laranga, M. i Marcó, Àngel, (1999). *Menors immigrats: sols o desemparats?* Barcelona, Fundació Jaume Bofill, col. Debats de l'Aula Provença, núm. 32.

Camaño, Lorena (2002). *Conductas delictivas de un grupo de menores inmigrantes no acompañados que cumplen medida judicial en el centro de Justicia Juvenil l'Alzina en Barcelona.* Recerca inèdita de consulta a la Fundació Jaume Bofill.

Capdevila, Manel i Ferrer, Marta (2003). *Els menors estrangers indocumentats no acompanyats (MEINA)*. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, Entitat Autònoma del Diari Oficial de Publicacions.

Colectivo Ioé (1994). *Marroquins a Catalunya*. Barcelona, Institut Català de la Mediterrània.

Comas, Marta (coord.) (2001). *L'atenció als menors immigrants no acompanyats a Catalunya. Anàlisi de la realitat i propostes d'actuació.* Barcelona, Fundació Jaume Bofill, col. Finestra Oberta, núm. 19.

Chaouite, A. (1987). "L'enfant marocain: horizon d'une pensé psychologique", a M. Dernouny i A. Chaouite, (dir.) *Enfances Maghrebines*. Casablanca, Afrique Orient.

DARNA (2000). *Encuesta-acción: el fenómeno de los niños de la calle en Tánger*. Tetuan, Iris.

El Andaloussi, B. (2001). *Punitions et violences à l'école.* Rabat, UNICEF-Marroc.

Dernouny, M. (1987). "Croyences et représentation de la naissance en milieu marocain d'hier et aujourd'hui", a M. Dernouny i A. Chaouite (dir.) *Enfances Maghrebines.* Casablanca, Afrique Orient.

Fundació FICAT, Irma Rognoni (coord.) (2001). *Menors del carrer, visió sociojurídica*. Barcelona, Fundació Jaume Bofill, col. Finestra Oberta, núm. 23.

Fundació Pere Tarrés (2002). *CONRED. Comunidad virtual contra la violencia ejercida sobre niños y adolescentes inmigrantes SIN RED de apoyo social. Informe comparativo*. Barcelona, Universitat Ramon Llull. Disponible a: www.peretarres/daphne/conred.

Garreta, Jordi (2000a). *Infants i adolescents de les minories ètniques en els centres d'acollida de Catalunya. Vides i experiències*. Recerca inèdita de consulta a la Fundació Jaume Bofill.

—(2000b). "Cuestiones escolares: Inmigrantes menores de edad en Catalunya: un reto para las instituciones educativas", a *Revista de educación*, núm. 323. Madrid, Instituto Nacional de Calidad y Educación.

Giménez Romero, Carlos i Suárez Navaz, Liliana (2002). *Menores No Acompañados que han entrado en territorio español sin representación legal.* Madrid, Universidad Autónoma de Madrid.

González, J.D. (2001). "Los Menores Extranjeros No Acompañados en la Comunidad Autónoma de Canarias", a Carlos Giménez i Liliana Suárez (coord.), *Los Menores Extranjeros No Acompañados en el Estado español*. Madrid, IMSERSO.

Jeunes Errants. *Memòria d'activitats*. Marsella, 1997, 1998, 1999. Material inèdit.

Jiménez, Mercedes (1999). "Los niños de la calle en la Medina de Tánger y los menores inmigrantes indocumentados solos en Andalucía", a *OFRIM Suplementos*. *Publicación Especializada de Inmigración*. Madrid.

—(2001a). "Los niños de la calle en Tánger y su emigración irregular a España: rompiendo estereotipos", a *Desarrollo Sostenible*, núm. 44, març.

—(2001b). "La emigración irregular de menores marroquíes no acompañados a Andalucía", a *DE SUR A SUR*, *Revista Andaluza de Solidaridad, Paz y Cooperación*, núm. 23, juny.

—(2001c). "Los Menores Extranjeros No Acompañados en Andalucía", a Carlos Giménez i Liliana Suárez (coord.), *Los Menores Extranjeros No Acompañados en el Estado español.* Madrid, IMSERSO.

—(2003). *Buscarse la vida. Análisis transnacional de los procesos migratorios de los menores de origen marroquí en Andalucía.* Madrid, Editorial SM. Fundación Santa María.

—(2004). "Análisis de procesos migratorios transnacionales de los menores de origen marroquí". Ponència en el IV Congrés d'Immigració de Girona, novembre 2004.

Alòs, Ramon; Kaioua, Abdelkader; Benbada, Aomar. (2001). *La inversión industrial española en Marruecos: una aproximación desde las dos orillas del Mediterráneo*. CDFT; Fundació Pau i Solidaritat.

Laraqui, CH.; Mounassif, M. i Zahraoui, M. (1999). *Travail de l'enfant au Marroc & Pathologie infectieuses, vaccination et travail & Hygiène et sécurité au travail*. Casablanca, Actes du 8ème Congres Nationale de la Societé Marocaine de Médecine du Travail et d'Ergonomie, 1999.

López García, Bernabé; Ramírez, Ángeles i Planet, Ana (1996). *Atlas de la inmigración en España.* Madrid, Taller de Estudios Internacionales Mediterráneos, UAM.

López García, Bernabé (2000). *Marruecos en trance. Nuevo rey. Nuevo siglo. ¿Nuevo Régimen?* Madrid, Bibloteca Nueva, Política Exterior.

Marín, Isabel (2004). "Emigración, pobreza y cooperación al desarrollo en el norte de

Marruecos: discursos y realidades entre las dos orillas", a Actes del IV Congrés d'Immigració de Girona, novembre 2004.

Mernissi, Fatima (1992). *La peur-modernité. Conflit Islam démocratie.* París, Albin Michel.

Merrouni, Mekki (1993). *Le problème de la reforme dans les système educatif marocain*. Rabat, Okad.

Moya, David (2002). "La intervención sobre los menores inmigrantes desamparados en Cataluña. Reflexiones desde la constitución", a *Migraciones*, núm.12. Barcelona.

Naamane-Guessous, Soumaya (1994). *Le travail des enfants au Maroc dans les produit exporté vers U.S.A.* Casablanca, Ministères du travail des États Unis.

Noin, Daniel (1970). *La population rurale du Maroc*, 2 vol. París, Université de Rouen.

PNUD (Programme des Nations Unies pour le Developement) (2000) *Diagnostic de la pauvreté a Tanger*. Rabat, CNUEH, octubre.

—(2002). *Informe sobre el desenvolupament humà 2002*. Barcelona, Centre UNESCO de Catalunya.

—(2003). *Informe sobre el desenvolupament humà 2003*. Barcelona, Centre UNESCO de Catalunya.

Quiroga, Violeta (2001). "Descripció del fenomen", a Marta Comas (coord.) *L'atenció als menors immigrants no acompanyats a Catalunya. Anàlisi de la realitat i propostes d'actuació*. Barcelona, Fundació Jaume Bofill, col. Finestra Oberta, núm.19.

—(relatora) (2002). *Atenció als menors immigrats: col·laboració Catalunya-Marroc.* Barcelona, Fundació Jaume Bofill, col. Finestra Oberta, núm. 26.

—(2002). "Los pequeños *Harraga*: menores inmigrados irregulares no acompañados de origen marroquí en Cataluña". Ponència presentada al V Congreso de Inmigración Africana, Almería, 18, 19, 20 de abril del 2002.

—(2003a). *Els petits* Harraga. *Menors immigrats no acompanyats d'origen marroquí a Catalunya*. Tesi doctoral. Universitat Rovira i Virgili de Tarragona. Recerca inèdita de consulta a la Fundació Jaume Bofill.

—(2003b). *Rutas de los pequeños sueños. Menores migrantes no acompañados en Europa*. Barcelona, Fundació Pere Tarrés, març 2003.

Rognoni, Irma (coord.) (2002). *Laboratori sociojurídic sobre el seguiment d'aplicabilitat de mesures d'infants i joves immigrants indocumentats no acompanyats.* Barcelona, Fundació FICAT. Recerca inèdita de consulta a la Fundació Jaume Bofill.

Rognoni, Irma i Martínez, M. Ángeles (2002). *Descripció d'itineraris dels menors immigrats del 1999 al 2001, a partir del seguiment de 50 expedients des d'una perspectiva sociojurídica.* Fundació FICAT i Fundació Jaume Bofill. Recerca inèdita de consulta a la Fundació Jaume Bofill.

SETEM (2001). *Condicions sociolaborals en el sector de la confecció tèxtil al nord del Marroc i desplaçament de la producció de les empreses espanyoles.* Barcelona, juliol. A www.ropalimpia.org

Síndic de Greuges (2000). "Informe extraordinari del Síndic de Greuges al Parlament de Catalunya sobre els centres d'acolliment per a infants i adolescents desemparats de Catalunya, any 1999", a *Butlletí Oficial del Parlament de Catalunya.* Barcelona, 5 de gener 2000, núm. 12, p. 3-25.

Tafersiti Zarouiga, Rachid (1998). *Tanger. Réalités d'un mythe*. Tànger, Editeur Zarouila.

Temsamani Khallouki, Mohamed (1983). *Les quartiers populaires dans le developpe-*

ment urbain: la croissance peripherique de la ville de Tanger. París, Tesi doctoral per la Universitat de París VIII Saint Denis.

TOZY, Mohamed (2000). *Monarquía política e Islam en Marruecos.* París, Ed. Biblioteca del Islam Contemporáneo.

UNICEF (1996). *Le travail des enfants*. Ginebra, Bureau internacional du Travail.

—(1997). *La situation des enfants dans le monde*. Ginebra, UNICEF.

—(2001). *L'enfance au Maroc, Analyse et statistique*. Rabat, UNICEF, Fond des Nations Unies pour l'enfance.

Aquest treball és una contribució a l'anàlisi d'un fenomen migratori que ha colpejat la societat catalana en els darrers anys: l'arribada al nostre país de nois menors d'edat procedents del Marroc. Si bé, des de la seva aparició el 1999, s'ha avançat tant en les actuacions com en el coneixement d'aquest col·lectiu i de les seves necessitats, mancava encara analitzar la dimensió transnacional d'aquesta migració. L'etnografia que presentem en aquest llibre és fruit d'un treball de col·laboració entre la Fundació Jaume Bofill i un equip de la UNICEF a Tànger. Aquesta col·laboració ha permès la realització de treball de camp a Catalunya i al Marroc i comparar la situació dels menors en origen i en destí així com resseguir els seus itineraris.

La recerca posa en relleu una dimensió sovint minimitzada en treballs precedents: el paper de les famílies tant en el moment en què els nois prenen la decisió de marxar, com durant tot el procés migratori i en l'opció del reagrupament familiar. Una altra dimensió nova i de gran actualitat fa referència als nois que, provinents de zones rurals del sud del Marroc, accedeixen clandestinament a les costes espanyoles creuant l'Estret en pasteres; en aquests casos, l'opció d'emigrar no l'han pres sols sinó com a estratègia del grup familiar i això implica noves posicions i requereix noves respostes.

Editorial Mediterrània

ISBN 84-8334-708-3
9 788483 347089